

володимир
дмитренко



І М П Е Р А Т О Р Н Е Р О Н

САММІТ
КНИГА

Кальварія

володимир
дмитренко



І М П Е Р А Т О Р Н Е Р О Н

САММІТ
КНИГА

Кальварія

Імператор Нерон. У вирі інтриг

Володимир Дмитренко

Нерон мріяв про славу артиста, але у 17 років став імператором. Звістку про його смерть чимало римлян зустріли радісними вигуками на вулицях міста, проте були й такі, хто ще довго прикрашав його гробницю весняними й літніми квітами... Імператор Нерон був цинічним і жорстоким, безжалісним до близьких людей. Та варто знати, що спонукало його так чинити і хто були його радники. Кимбули ці люди? Якими були їхні мотиви? Чи підпалював Нерон Рим? Чи милувався видовищем пожежі? Можливо, після прочитання цієї книжки ви по-іншому подивитеся і на очільника римської молоді Нерона, і на імператора Нерона, і на його оточення. Адже ще Йосиф Флавій, його сучасник, зазначав, що багато з тих, хто писав про Нерона, або перекручували істину із вдячністю до нього, або оббрівали його з ненависті й ворожості. Тому автор цієї книжки використовує лише перевірені факти, іноді коментує події чи висуває власні гіпотези, але нічого не вигадує, щоб читач сам відчув, яким насправді був Нерон Клавдій Цезар Август Германік, верховний понтифік, удостоєний трибунської влади, імператор, Отець Вітчизни.

Володимир Дмитренко

Імператор Нерон. У вирі інтриг

ПЕРЕДМОВА

Мабуть, про жодного з римлян не написано стільки книжок, як про імператора Нерона, хоча він не був ані полководцем, ані видатним державним діячем, котрого варто було б наслідувати.

Нерон - син Агріпини Молодшої та Гнея Доміція Агенобарба.

Чим вирізнялося, чим знаменне було його правління? То була пора, коли хитрість та підступність цінувалися вище за честь і доблесть.

Книга Володимира Дмитренка розповість те, що вам буде нелегко знайти в інших книжках, - правду і тільки правду.

На засланні загинуть мати Агріпини Молодшої та двоє її братів.

Проте за кілька років третій брат Агріпини Молодшої, Калігула, стане імператором. Агріпина Молодша буде у фаворі, але разом із сестрою Юлією влаштує змову. Їх відправлять на заслання. У той самий час Нерона спіткає нове нещастя - через хворобу помре його батько. Із заслання сестер поверне імператор Клавдій. Однак Юлію невдовзі знову викриють як змовницю і стратять, а от Агріпина Молодша зуміє спокусити Клавдія, стати його дружиною і навіть домогтися того, що імператор призначить своїм наступником не рідного сина Британніка, а сина Агріпини від першого шлюбу. Так Нерон стане спадкоємцем престолу.

За чотири роки Клавдія отруять, а Нерон стане імператором. Мине ще рік, і він отруїть Британніка, а ще через чотири роки накаже стратити власну матір. Через три роки по тому Нерон накаже стратити й свою першу дружину Октавію, доньку імператора Клавдія.

Передмова Нерон бував цинічним і жорстоким, бував безжалісним навіть до близьких людей. Та варто знати, що спонукало його так чинити і хто були його радники. Адже Нерон мав лише 17 років, коли став імператором!

Він мріяв не про управління державою, а про славу артиста! Чимало справ за його спиною перевіряли придворні... І покої імператорського палацу, і весь Рим були місцем прихованої боротьби за владу. Декому було дуже вигідно очорнити імператора, змусити його помилитися.

Ким були ці люди? Якими були їхні мотиви? Чи підпалював Нерон Рим? Чи милувався видовищем пожежі? Прочитавши цю книжку, ви зможете відрізнити правду від брехні.

Ви зможете дізнатися про потаємні важелі тогочасної римської політики, про істинні причини прийняття тих чи інших рішень, а ще дізнаєтеся про тих, кого кохали володарі Риму - про жінок, задля яких вони боролися за владу, забуваючи про все.

Можливо, після цього ви зовсім по-іншому подивитесь і на імператора Нерона, і на його оточення - людей, які колись вершили долю світу.

1. Родовід майбутнього імператора.

Важке дитинство - заслання матері та смерть батька

Нерон народився 15 грудня 37 року н.е. Він був сином Гнея Доміція Агенобарба й Агріпіни Молодшої. Рід Доміціїв Агенобарбів був давнім і знаменитим. Прадід Нерона по батькові, Гней Доміцій Агенобарб, на честь якого назвали батька Нерона, був відомим полководцем, який воював проти тріумвірів за республіку, а потім помирився з ними. Дід Нерона по батькові, Луцій Доміцій Агенобарб, завдяки знатному походженню й заслугам батька оженився на Антонії Старшій, старшій дочці тріумвіра Марка Антонія й Октавії Старшої - зведеної сестри імператора Октавіана Августа. Батько Нерона, Гней Доміцій Агенобарб, одружився з Агріпиною Молодшою, дочкою полководця Германіка та Агріпіни Старшої, але, на відміну від знаменитих предків, прославився тільки тим, що був негідником, і помер 40 року від хвороби, увійшовши до історії лише тому, що став батьком Нерона.

До моменту народження Нерона брат його матері, Агріпіни Молодшої, Калігула, вже дев'ять місяців був імператором. Светоній Транквілл писав, що коли Агріпіна попросила Калігулу дати ім'я дитині на свій розсуд, той «собі на потіху і на зло Агріпіні» назвав її сина Клавдієм, «тому що Клавдій був посміховиськом усього двору». Так писав Светоній Транквілл. Тільки не всьому, що написано, слід вірити.

У цьому випадку слова Светонія Транквілла є явною неправдою хоча б тому, що достеменно відомо: перше ім'я майбутнього імператора Нерона було Луцій Доміцій Агенобарб. Цілком очевидно, що його назвали так на честь діда. Ні, таких жартів Калігула не вигадував, та й взагалі у перші роки правління він дуже тепло ставився до усіх своїх сестер, зокрема й до Агріпіни Молодшої, матері Нерона, - її ім'я та зображення, як і імена й зображення інших його сестер, були навіть на одному з викарбуваних за його наказом римських сестерціїв. Перші неприємності у Нерона почалися через два роки після народження.

Калігула був людиною свавільною і неврівноваженою. Вважається, що наслідуючи єгипетську традицію, Калігула жив зі своїми сестрами як із коханками. Чи так це було, чи просто вигадка, придумана для того, щоб зганьбити Калігулу (а таких вигадок відомо чимало), зараз уже навряд чи можна точно визначити, але становище сестер Калігули при

дворі, зокрема й Агріпини Молодшої, було високим.

Тому високим було і становище її сина. Однак приблизно через два роки після народження Нерона Агріпина Молодша взяла участь у змові проти Калігули, організованій Гнеєм Лентулом Гетуліком і Марком Емілієм Лепідом. У жовтні 39 року змову було викрито, а всіх її учасників страчено. Агріпині Молодшій, як сестрі, Калігула зберіг життя, але відправив її у заслання, розлучивши із сином, та конфіскував її майно. 40 року, коли Нерону не виповнилося ще й трьох років, хлопчика спіткало нове нещастя - помер його давно вже хворий батько.

До повернення матері Нерон ріс у домі Доміції Лепіди, своєї тітки - батькової сестри. Дочка Доміції Лепіди та її першого чоловіка Валерія Мессалли, Валерія Мессаліна, 39 року вийшла заміж за майбутнього імператора Клавдія 41 року, з приходом Клавдія до влади, стала імператрицею. Від другого шлюбу з Фавстом Корнелієм Суллою Доміція Лепіда мала сина - Фавста Корнелія Суллу Фелікса. Були в неї діти й від третього шлюбу з Гаєм Аппієм Юнієм Сіланом, але й до взятого на виховання небожа Доміція Лепіда ставилася тепло, як до сина. У матеріальному плані у хлопчика було все необхідне, проте смерть батька і заслання матері не могли не завдати йому душевної травми. Що ж до його фізичного стану, то Нерон ще в дитинстві вирізнявся чудовим здоров'ям і, коли став імператором, хворів лише тричі, але й під час хвороби дозволяв собі надмірності.

Він був середнього зросту, міцний, кремезної статури, обличчя мав радше вродливе, аніж приємне, а волосся рудувате, що й не дивно, зважаючи на те, що колись його пращур одержав прізвисько Агенобарб - «Рудобородий», яке стало другим іменем усіх чоловіків цієї лінії роду Доміціїв.

2. Повернення Агріпини Молодшої із заслання, її новий шлюб та нове вдовство. У вирі палацових інтриг. Агріпина Молодша стає імператрицею

4¹ року з приходом до влади імператора Клавдія опала Агріпини Молодшої закінчилася, її повернули усе майно, і Нерон знову перебрався до матері. Згодом Агріпина як небога Клавдія стала набирати дедалі більшої сили. Повернувшись із заслання, Агріпина Молодша вийшла заміж за відомого історика, оратора й політичного діяча Саллюстія Кріспа Пассієна, людину вельми заможну і впливову. 44 року Саллюстій Крісп Пассієн помер, і Агріпина Молодша почала вибирати собі нового чоловіка, проте не квапилася. Як родичка імператора й імператриці Агріпина Молодша користувалася їхньою прихильністю, утім вона знала, наскільки хисткою є ця прихильність. Її рідну сестру Юлію, яка разом з Агріпиною Молодшою брала участь у змові Гетуліка й була заслана Калігулою, теж 41 року повернули із заслання, і Клавдій поставився до неї прихильно, проте 45 року її раптово звинуватили у новій змові і стратили.

Можливо, те, що Агріпина Молодша, повернувшись із заслання, вийшла заміж за людину літню, якою був Саллюстій Крісп Пассієн, було зумовлено не тільки бажанням отримати його значну спадщину, а й прагненням забезпечити себе від підозр у претензіях на владу.

Навчена гірким досвідом Агріпина після повернення із заслання таких претензій не виказувала, хоча її й переповнювала жага влади.

Агріпина просувалася до неї повільно, крок за кроком. До 47 року про неї нічого не чути, але 47 року її амбіції нарешті проявилися.

Саме того року Клавдій влаштовує «секулярні» (себто «столітні») ігри. За 64 роки до цього такі ігри вже влаштовував Октавіан Август.

Клавдій, якому теж хотілося влаштувати саме столітні ігри, наказав вести їм лік за новим 100-літнім циклом. Надалі «секулярні» ігри проводили ще деякі імператори, і кожен із них, відповідно до власних амбіцій та політичної ситуації, визначав час їх проведення за тим циклом, який був йому вигідний. Одні дотримувалися порядку, встановленого Клавдієм, інші обчислювали цикли так, як і Октавіан Август. За словами Корнелія Тацита, «під час ігор, що проходили в цирку за присутності Клавдія, підлітки зі знатних сімейств, і серед них Британнік, син імператора, і Луцій Доміцій, який згодом через

усиновлення успадкував імператорську владу й ім'я Нерона, давали на конях троянську виставу, і те, що народ прихильніше поставився до Доміція, було сприйнято як пророцтво».

Чи було це випадковістю? Навряд чи... Вочевидь, Агріпина Молодша вже знала чи здогадувалася про те, що готується інтрига з метою зганьбити й усунути імператрицю Мессаліну, і саме тому дозволила своєму синові перевершити Британніка. Можливо й те, що вже тоді Агріпина Молодша почала поволі спокушати Клавдія та успіхом власного сина мовби натякала імператорові, що народить йому спадкоємця міцнішого, ніж хворобливий Британнік. Це лише здогад, але подальші події дозволяють це припустити. 48 року імператрицю Валерію Мессаліну раптово звинуватили в подружній зраді й стратили за розпусту та підготовку змови. Цілком імовірно, що Мессаліна стала жертвою підступної інтриги - розправу над нею вчинили, діючи від імені імператора, але без його відома, придворні Клавдія, які навіть не дали Мессаліні можливості зустрітися з чоловіком та порозумітися. Згодом вони переконали Клавдія, що іншого виходу просто не було.

Між придворними Клавдія розгорнулася боротьба за право підказати імператорові, кого обрати за нову дружину. Могутній радник Нарцис пропонував Клавдію взяти за дружину Елію Петіну, від якої у Клавдія вже була дочка Антонія. Інший улюбленець Клавдія, вільновідпущеник Калліст, відстоював кандидатуру Лоллії Павлини, яка встигла побувати дружиною Калігули. Клавдій розмірковував, схилиючись то до одної, то до іншої думки. Будь-яка помилка тут могла коштувати дуже дорого, але Агріпина Молодша зрозуміла, що доля дає їй шанс, і вирішила цим шансом скористатися. Маючи власний чималий статок і додавши до нього величезний статок померлого чоловіка, вона вирішила стати першою дамою імперії, і в цьому її підтримав могутній наблизений Клавдія вільновідпущеник Паллант, який відав усіма фінансами імперії.

Агріпина Молодша, як досвідчена спокусниця, відвідуючи дядька, то намагалася міцніше пригорнутися до нього, то, цілючись родинним, зробити поцілунок інтимнішим, і нарешті домоглася свого, ставши коханкою Клавдія. За словами Корнелія Тацита, спочатку вони змушені були приховувати зв'язок і «не насмілювалися справити весільні обряди, оскільки одруження дядька з небогою було справою нечуваною», але знайшлося чимало охочих догодити імператорові, і незабаром «кінець цьому зволіканню було покладено Вітеллієм, який узявся залагодити справу за допомогою звичних для нього хитрувань».

Досвідчений дипломат Луцій Вітеллій, посилаючись насамперед на інтереси держави, зумів переконати сенат у необхідності цього шлюбу.

Римські закони забороняли шлюб дядька з небогою, проте догідливі сенатори прийняли «постанову, якою раз і назавжди дозволялися шлюби між дядьками й небогами». Усі вигукували здравиці на честь Клавдія й Агріпини, але наскільки нещирою була їхня радість, можна судити з

того, що, хоча постанова залишалася в силі ще багато років, скористався цим дозволом окрім Клавдія лише один римський вершник - Алледій Север. Та й то, подекуять, лише на догоду Клавдію й Агріпині. Агріпина усвідомлювала нещирість сенаторів, але їй був потрібен результат, і його було досягнуто - 49 року Агріпина Молодша стала дружиною імператора Клавдія. Корнелій Тацит писав:

«Цей шлюб принцепса став причиною кардинальних змін у державі: усім стала заправляти жінка, яка вирішувала справи Римської держави, зовсім не так, як спонукувана свавіллям Мессаліна; вона тримала вуздз міцно натягнуною, так, ніби та перебувала в чоловічій руці».

Можливо, оцінка скинутої імператриці Мессаліни у Тацита не зовсім об'єктивна й занадто різка, адже за неї у державі було зроблено чимало важливих і корисних справ, однак те, що потім Агріпина Молодша взяла все у свої руки, - безсумнівно.

Спадкоємцем Клавдія вона бачила тільки одну людину - свого сина.

До цього вчителями Нерона були вільновідпущеники Анікет і Берилл, а також високоосвічений єгипетський жрець Херемон, але у середині 49 року Агріпина Молодша запросила стати вчителем граматики і риторики для Нерона сенатора й відомого філософа Сенеку. Вочевидь, саме Сенека виховав у Нерона любов до поезії. У ті часи ще не було звичним запрошувати вчителів настільки високого статусу, але відмовити Агріпині, улюбленій дружині імператора, Сенека не міг. А понад те, це призначення чимало дало й самому Сенеці - згодом він став одним із найвпливовіших вельмож.

Влада Агріпини зростала. Клавдій удостоює її титулу Августи, що жодного разу не було призначено жодній із дружин імператорів відтоді, як цей титул запровадив для своєї дружини Лівії імператор Октавіан Август. Якщо імператриця Лівія отримала титул Августи лише після смерті імператора, Агріпина Молодша першою отримує такий титул за життя чоловіка, започаткувавши нову традицію - згодом усі дружини імператорів будуть отримувати титул Августи одразу після того, як стануть імператрицями. На монетах її зображають то разом із Клавдієм, то навіть осібно, причому на деяких монетах східної частини імперії Агріпину зображають як богиню Артеміду, а на монетах для Єгипту - як богиню родючості Ізиду. Політичний вплив Агріпини Молодшої значно перевищив авторитет, що його мала Валерія Мессаліна.

3. Усиновлення Нерона імператором Клавдієм і піднесення Нерона. Шлюб Нерона з Октавією

Дітей від Клавдія в Агріпини Молодшої не було, але вона домоглася того, що Клавдій усиновив її сина. Згідно із записами жрецької колегії Арвальських братів, церемонію всиновлення було проведено 25 лютого 50 року, після чого Луцій Доміцій Агенобарб спершу отримав ім'я Тіберій Клавдій Нерон, а незабаром - Нерон Клавдій Цезар Друз Германік. Тож не від народження, як помилково повідомив Светоній Транквілл, і не на потіху двору отримав майбутній імператор своє ім'я. Це було найвищою честю, відзнакою. А оскільки повне ім'я було досить довгим, за римським звичаєм його відтоді частіше йменували коротше - Нерон. Саме під цим іменем він і ввійде до історії.

4 березня 51 року імператор Клавдій урочисто відсвяткував повноліття Нерона. На честь цієї події у Римі випустили в обіг пам'ятні ауреуси та денарії, що зображували Нерона й повідомляли, що Нерон Клавдій Цезар Друз Германік є членом великої жрецької колегії та «очільником римської молоді». Нерону належало отримати консульство після досягнення ним двадцятилітнього віку* і проконсульську владу за межами Рима. Про це також поквапилися сповістити жителів імперії, відкарбувавши денарії з погруддям юного Нерона й написом «NERONI CLAVDIO DRVSO GERM COS DISIGN» («Нерона Клавдія Друза Германіка призначено консулом на наступний рік»). Клавдій ставився прихильно до сина нової дружини. На час виїзду на свята на честь Юпітера, які відбувалися на Альбанських пагорбах неподалік Рима, Клавдій призначає Нерона виконувачем обов'язків префекта міста, доручивши йому контроль за діяльністю міської влади. Звісно, Нерон був ще занадто юним для того, щоб реально виконувати ці обов'язки, більшу частину їх виконували за нього інші люди. Проте було зрозуміло, що імператор бачить у Нероні свого спадкоємця.

Юний Нерон показав себе у ті роки досить здібним політиком - він виступав з промовами на користь декількох міст, а також лобіював інтереси острова Родос і провінції Сирія. Промови йому допомагали писати радники - ораторського хисту Нерон не мав і надалі став першим з імператорів, «який потребував чужого красномовства».

Але Нерону вдається справити гарне враження на сенаторів та інших

* За законом, щоб бути обраним одним із консулів, римський громадянин мав досягти 30-літнього віку.

Слід зауважити, що справити гарне враження на сенаторів йому було неважко, навіть не маючи жодних здібностей. Агріпина Молодша на той час набрала такої сили, що майже всі вважали за краще або лестити їй, або мовчати. Заперечувати Агріпині було справою смертельно небезпечною - навіть колишніх суперниць, які претендували на місце дружини Клавдія, Агріпина швидко відправила у заслання, а потім, не задовольнившись цим, примусила до самогубства. Спроби бодай у чомусь протидіяти Агріпині Молодшій хоча й траплялися, завжди закінчувалися досить сумно для тих, хто їх робив. 51 року сенатор Юній Луп спробував звинуватити в образі величі й намірі захопити владу одну з найбільш наближених до Агріпини Молодшої осіб - Луція Вітеллія,. Імператор Клавдій уже ладен був повірити обвинуваченню, але Агріпина переконала його, що це наклеп, і змусила відправити в заслання самого обвинувача. Єдиною впливовою особою, яка намагалася стримати Агріпину Молодшу, що рвалася до абсолютної влади, був Нарцис, до якого Клавдій усе ще був прихильний. Проте і Нарцис, й інші супротивники Агріпини поступово втрачали свої позиції. Особливо істотно вплив Нарциса послабшав після того, як 52 року зазнав часткової невдачі курований Нарцисом грандіозний проект осушення Фуцинського озера (про що докладніше розказано в розділі про імператора Клавдія). Нарцис був надто близьким до Клавдія, і Агріпина не змогла тоді домогтися його усунення, однак це було лише справою часу - з кожним днем вплив Агріпини зростав, а вплив її супротивників слабшав. Після того, як 52 року Агріпина домоглася заміни командувачів преторіанської гвардії Лузія Гету й Руфрія Кріспіна на відданого їй Афранія Бурра, супротивники Агріпини могли сподіватися лише на диво. 53 року, на настійну вимогу Агріпини, Клавдій видав за Нерона свою дочку Октавію. Шлюб було продиктовано суто політичним розрахунком, оскільки нареченій тоді було лише дванадцять років.

Можливо, що літній і хворобливий імператор Клавдій сподівався у такий спосіб якнайкраще забезпечити гарне майбутнє своєї дочки (хоча досяг цим цілком протилежного). Однак насамперед тут позначився тиск на Клавдія з боку Агріпини. Октавія була до цього заручена зі знатним юнаком Луцієм Юнієм Сіланом, який був по матері нащадком Октавіана Августа. Ставши фавориткою Клавдія, Агріпина Молодша не тільки змусила Луція Юнія Сілана відмовитися від заручин із дочкою імператора, але й примусила до самогубства. Луцій Юній Сілан вкоротив собі віку в день весілля Агріпини Молодшої і Клавдія чи то зрозумівши, що тепер Агріпина однаково його знищить, чи то для того,

аби хоч цим засмутити Клавдія й Агріпину.

Агріпина Молодша була настільки владною, що хотіла, аби їй беззаперечно підкорялися всі навколо. Трагічно закінчився конфлікт між нею й Доміцією Лепідою, яка раніше виховувала Нерона. За словами Корнелія Тацита, мати й тітка давно і запекло боролися між собою за вплив на Нерона. При цьому Доміція Лепіда більше діяла ласкою та щедрістю, «тоді як Агріпина, навпаки, була з ним незмінно суворою й непохитною: вона прагнула здобути для сина верховну владу, але терпіти його владарювання не могла». Боротьба ця була помітною всім і нікому нічого доброго не принесла. Як писав Тацит, Агріпина домоглася того, що Лепіду звинуватили у спробі чаклунством звести зі світу її, дружину імператора, а також у тім, що Лепіда, «утримуючи в Калабрії юрби буйних рабів, порушувала мир і спокій Італії». Попри всю безглуздість звинувачення, Доміцію Лепіду засудили до смерті. За неї намагався заступитися Нарцис, який усе ще очолював імператорську канцелярію. Але зрозумівши, що не має сил боротися з Агріпиною, він був змушений виїхати з Рима під приводом необхідності покращити здоров'я. Можливо, він бажав отримати перепочинок, а можливо, просто побоюювався за своє життя й сподівався урятувати його, відійшовши від справ.

4. Нерон і Британнік, Смерть імператора Клавдія - гриби, хвороба чи отрута? Таємниця його заповіту. Нерон - імператор

Атмосфера взаємної недовіри, підступу й інтриг, у якій виріс Нерон, багато в чому визначила його майбутній характер і вчинки.

Дуже непростою була ситуація, що склалася в імперії наприкінці правління Клавдія. У країні було два офіційні спадкоємці престолу:

Нерон і Британнік. Однак попри те, що Британнік був рідним сином імператора, а Нерон названим, Агріпина Молодша схилила чашу терезів на користь свого сина.

Зробити це було не легко. Частина армії й сенату стали на бік Британніка. Угрупування, яке склалося довкола Британніка, також рвалося до влади, причому мало серйозну опору в преторіанській гвардії. Клавдій вагався. Цю приховану боротьбу за владу, за те, кому бути спадкоємцем, відбито навіть на римських монетах. Більша частина римських монет 53-54 років є ніби агітацією за Нерона, але римські монети Африки й Азії зображують обох спадкоємців, а одна з монет, випущених у ці роки, зображує імператорів Тіберія, Гая Цезаря (Калігулу) і Клавдія - усіх імператорів династії Юліїв-Клавдіїв і з ними Британніка як спадкоємця Клавдія, але без Нерона. Саме римські монети є яскравим і безперечним свідченням того, що в цей час у Римі точилася боротьба за право спадкування.

Римом ходили чутки, що Клавдій в останні роки втомився від своєї владної дружини й почав подумувати про розлучення, тільки ніяк не міг зважитися. Чи так воно було, чи ні, але зробити цього Клавдій не встиг.

12 жовтня 54 року Клавдій отруївся грибами. Лікарі виявилися неспроможними йому допомогти.

Римські пліткарі завзято повторювали, що річ тут була не в грибах, а у тім, що Агріпина, нізащо не бажаючи допустити розлучення, скористалася від'їздом свого єдиного впливового супротивника, Нарциса, й організувала вбивство Клавдія.

Відверто кажучи, не можна виключати версію, що Клавдій випадково отруївся грибами, які їв останнього дня свого життя. Не можна також повністю виключати й версію, що він помер від шлункових кольок, адже вік імператора був як на ті часи вже досить похилим.

Однаке за сукупністю обставин версія навмисного отруєння справді

виглядала найімовірнішою. Усі були впевнені, що це справа рук Агріпини, але ніхто не насмівся цього довести, оскільки тепер Агріпина стала фактичною правителькою Риму. Утім, зауважмо, навіть якщо Клавдія було отруєно, зробити це могла не тільки Агріпина.

Не можна виключити й версію, що Клавдія отруїв сам Нерон - він був іще юнаком, але аж ніяк не дитиною, а можливість особистого спілкування із Клавдієм дозволяла йому це скоїти. Надалі отруту Нерон використовуватиме досить часто.

Водночас серйозним аргументом, що змушує не виключати й можливості природної смерті Клавдія, є те, що, як уже згадувалося, за рік до цього він видав заміж за Нерона свою дванадцятилітню дочку.

Чому він так поспішав? Якби Клавдій почувався цілком здоровим, то логічніше було б видати її заміж трьома або чотирма роками пізніше, коли вона досягне шлюбного віку. Агріпина Молодша, звісно ж, була зацікавленою в такому шлюбі, але те, що Клавдій пішов на це тільки через тиск Агріпини, - досить сумнівно. Не менш логічно припустити, що Клавдій погодився на цей поспішний шлюб саме через те, що почувався дуже погано й сподівався, оженивши Нерона на Октавії, надійніше забезпечити майбутнє дочки й сина. Адже він розумів, що його рідний син Британнік ще занадто малий, щоб зуміти утримати владу.

Та хоч там як, але у ніч на 13 жовтня 54 року імператор Клавдій помер.

Кілька годин звістку про смерть імператора приховували, а вранці двері імператорського палацу відчинилися, і до воїнів преторіанської гвардії, які охороняли палац, в супроводі префекта преторія Афранія Бурра та найвизначніших вельмож вийшов Нерон. Британніка затримали в палаці й не вивели до людей. Усім, хто зібрався, було повідомлено про смерть імператора. Афранію Бурру вдалося переконати преторіанську когорту, що несла службу в палаці, проголосити Нерона імператором. Про Британніка наче забули. Потім солдати підняли Нерона на ноші й понесли до табору преторіанської гвардії, де він виступив із короткою промовою, роздавши усі мислимі обіцянки й, головне, оголосивши, що на честь свого приходу до влади дає кожному преторіанському гвардійцеві 15 тисяч сестерціїв - величезну суму, що у кілька разів перевищувала їхній річний оклад. Стільки ж свого часу видав преторіанським гвардійцям і сам Клавдій, який прийшов до влади за сумнівних обставин після загибелі Калігули. Почувши про таку нагороду, солдати без довгих вагань присягнули Нерону у вірності. Усе сталося так швидко, що прихильникам Британніка залишилося тільки спостерігати за тим, що відбувалося. До середини дня Нерон, супроводжуваний преторіанською гвардією, прибув у сенат, почавши там дебати промовою, яку підготував Сенека. Можливо, не всім сенаторам було до вподоби, що Британніка усувають від спадкування,

але виступити проти цього, коли навколо чатують вірні Нерону війська, ніхто не наважився. Надвечір сенат затвердив сімнадцятирічного Нерона імператором Риму.

Заповіт Клавдія не було оголошено, що давало й дає привід для всіляких припущень. Єдине, що є безперечним, - це те, що заповіт Клавдія чимось не влаштовував Нерона, а можливо, й Агріпину, адже саме вона тоді практично керувала всіма його діями. При цьому Агріпину Молодшу могло не влаштовувати в заповіті, можливо, навіть не оголошення Британніка негайно або в майбутньому співправителем Нерона, а скажімо, призначення йому опікунської ради з відомих і впливових римлян або щось подібне. Тому точні причини того, чому заповіт не оголосили, аж ніяк не очевидні.

На початку свого правління Нерон у всьому дотримувався порад матері. Принаймні, як писав Светоній Транквілл, «у перший же день правління він призначив начальникові своїх охоронців пароль «найкраща мати», а потім часто з'являвся з нею на вулицях Рима в одних ношах».

Імператора Клавдія, щоб виказати родинні почуття, Нерон ушанував розкішним похованням, хвалебною промовою й офіційним обожненням. Промову, присвячену Клавдію, яку зачитав Нерон, склав Сенека, який володів досить витонченим стилем. Всі уважно і співчутливо слухали слова Нерона про давність роду Клавдія, про його наукові праці, про те, що за часів його правління на територію Римської держави не наслідувалися вдертися «варвари», але коли Нерон згадав про мудрість і передбачливість Клавдія, ніхто із присутніх не зміг стримати усмішки. Усім здавалися надто очевидними причини смерті імператора, але сказати про це відкрито знову ніхто не насмівся.

5. Агріпина Молодша біля керма Римської держави. Бурр і Сенека перехоплюють важелі управління. Філософські настанови й прекрасна Акте. Перші кроки юного імператора

Сенат без заперечень обожнив імператора Клавдія, а Агріпину Молодшу було призначено на почесну посаду головної жриці його культу. Римський сенат також ухвалив дати їй почесний ескорт із двох лікторів.

Отримавши владу, Агріпина Молодша почала негайно розправлятися з негодними. Першою жертвою нової влади став Юній Сілан, проконсул провінції Азія і брат доведеного раніше до самогубства Луція Сілана, нареченого Октавії. Він, здавалося б, не становив ніякої загрози, але Агріпина боялася, що він спробує помститися за брата.

Непрямою небезпекою вважала вона й те, що Сілан був праправнуком Октавіана Августа і тому міг заявити претензії на престол. Моторошне враження на сучасників справило те, що Юнія Сілана отруїли прямо під час бенкету в палаці. Вільновідпущеник Гелій, що відав майном імператора в провінції Азія, та вершник Публій Целер, яким доручили цю брудну справу, виконали її майже публічно. Слідом за першою жертвою з'явилися нові. Вільновідпущеника Нарциса, який свого часу наважився суперечити Агріпині, кинули до в'язниці, де довели до смерті, а його величезний статок конфіскували.

Як писав Корнелій Тацит, «такі вбивства ставалися б одне за одним, якби цьому не завадили Афраній Бурр і Анней Сенека. Керівники й наставники юного імператора, які перебували (рідкість серед можновладців) у добрій згоді, вони однаковою мірою, але різними шляхами набули сили: Бурр - турботами про військо та суворістю поведіння, Сенека - наставляннями в красномовстві й вільною від підслесливості ввічливістю». Вони були не тільки наставниками юного імператора, але і його опорою. Свого часу Агріпина Молодша сама сприяла Афранію Бурру й Луцію Аннею Сенеці, однак незабаром вони почали грати самостійну роль у політиці Риму. Причому слід зауважити, що крім турбот про строгість поведінки та наставлянь у красномовстві Бурр і Сенека використали ще один давній і значно дієвіший засіб забезпечити собі вплив на Нерона. Потай від Агріпини Молодшої вони

познайомили його із прекрасною Акте - вільновідпущеницею Сенеки. У ті часи вільновідпущеник усе життя продовжував уважати колишнього хазяїна своїм «патроном» (заступником) і мав завжди виявляти йому повагу й діяти у його інтересах. Тому цілком зрозуміло, що Акте з'явилася перед очима Нерона аж ніяк не випадково. Чому це робилося таємно? Причина була простою - вже хто-хто, а Агріпина Молодша знала, якого впливу на юнака могла набути прекрасна спокусниця. Проводячи справи імперії, Агріпина не помітила, як у неї перехопили важелі правління.

Перші кроки Нерона обнадіювали. У своїй програмній промові перед сенатом Нерон обіцяв брати приклад з освічених і мудрих правителів. Він обіцяв дотримуватися закону й зберігати права сенату.

На початку правління Нерона було ухвалено закони про скасування недоїмок і незаконних поборів відкупників, про припинення сваволі донощиків (нагороди донощикам він скоротив учетверо), було скасовано 4-відсоткове мито на продаж рабів і знижено багато інших по датків. Проти підробки заповітів тоді вперше було придумано робити в табличках отвори, тричі пропускати крізь них нитку й тільки потім запечатувати. Заповіти стали оформлятися таким чином, що людина, яка писала чужий заповіт, уже не могла, як це бувало раніше, приписувати собі подарунки без відома заповідача. Захисникам осіб, які вели судову тяганину, було встановлено тверду й постійну оплату, а місця на лавах у суді, за які раніше охочий слухати справу мав платити, стали надаватися безкоштовно. При вирішенні судових справ скарбниці, де розглядали здебільшого скарги провінціалів, для прискореного розгляду їх передавали спеціальній комісії - форуму рекуператорів, а всі оскарження із судів пересилалися в сенат.

Коментуючи ці заходи, варто сказати, що деякі з них мали лише тимчасовий ефект. Скажімо, спроби то обмежувати оплату судових захисників, то знімати всі обмеження здійснювалися в Римі неодноразово (це бувало й до Нерона, й після), неодноразово змінювалися (та й не могли не змінюватися) також розміри різних податкових ставок. Однак деякі з Неронових нововведень виявилися дуже вдалим. Наприклад, проши вання документа нитками з подальшим його опечатуванням, надовго пережило час його правління і збереглося до наших днів.

Окрім роздавання грошей преторіанським гвардійцям та легіонерам, Нерон, зійшовши на престол, не забув і про цивільне населення.

Народу роздали по чотириста сестерціїв на людину. Сенаторам із зубожілих родів призначили щорічну допомогу, причому деяким до п'яти сот тисяч сестерціїв. Нерон постарався налагодити гарні відносини з сенатом і навіть відхилив деякі із запропонованих йому почестей, визнавши їх надмірними. Зокрема, пославшись на свою молодість і недосвідченість, він спочатку відмовився від звання «Отець Вітчизни»,

прийнявши його дещо пізніше.

Якийсь час Нерон не порушував свої обіцянки, «і сенат справді безперешкодно ухвалив на власний розсуд чимало рішень», серед яких Корнелій Тацит згадував рішення заборонити «брати на себе захист у суді за хоч яку винагороду, чи то гроші, чи подарунки, а також що квестори, обрані на наступний термін, не були зобов'язаними давати за свій рахунок гладіаторські бої».

Нашому сучасникові такі питання можуть здатися незначними, але в ті роки вони були вельми важливими і, як ми пам'ятаємо, турбували й попередників Нерона. Свого часу указом імператора Тіберія було скасовано вибори магістратів на народних зборах. Їх відтоді призначав сенат, що звільнило претендентів від необхідності домагатися прихильності юрби за допомогою видовищ. Утім, це зняло з них лише частину проблем: за традицією, після призначення на посаду вони повинні були періодично влаштовувати видовища.

Для декотрих не надто заможних представників знаті це було вкрай обтяжливо. Нерон таким кроком, звісно ж, зменшив їхні клопоти, але додав клопотів скарбниці. Обмежувати винагороду судових ораторів намагалися й попередні імператори, зокрема Клавдій, але обмеження, введені Клавдієм, були набагато помірнішими.

6. Конфлікт сина і матері. Агріпина Молодша бажає правити, але крок за кроком втрачає владу. Римські монети свідчать про зліт і падіння Агріпини Молодшої. Хитрощі Сенеки - Акте йде в тінь, але залишається коханкою імператора. Нові друзі Нерона

Рішення про повне скасування винагороди судовим захисникам та про звільнення квесторів від клопоту щодо влаштування гладіаторських боїв здалися Агріпині Молодшій занадто радикальними й викликали її опір. Причому твердження Корнелія Тацита, який писав, що «Агріпина противилася цим рішенням, оскільки ними скасовувалися укази Клавдія», дає серйозний непрямий аргумент на користь версії про її непричетність до отруєння Клавдія.

Агріпина як жінка не мала права бути присутньою на засіданнях сенату, але вона вміло обійшла цю заборону, знайшовши спосіб слухати дебати senatorів - «для обговорення цих питань їх викликали до палацу, щоб Агріпина, причаївшись за недавно вибитими за їхніми сидіннями дверима та схована від їхніх поглядів завісою, могла чути все, що вони говорили». Агріпині не вдалося тоді переконати Нерона, і, попри всі її виверти, рішення ухвалили. Нерон був не настільки м'яким і поступливим, як Клавдій. Уже тоді він почав виказувати задатки володаря, котрий править як самодержець - на власний розсуд. Однак Агріпина Молодша продовжувала наполегливо, а іноді й безцеремонно втручатися у справи державного управління. 55 року, коли Нерон, сидячи на троні, приймав вірменських послів, Агріпина увійшла до зали і проти правил етикету «намірилася зійти на підвищення, на якому він перебував, і сісти поруч із ним, що й сталося б, якби Сенека, коли всі заціпеніли, вражені несподіванкою, не запропонував принцепсові піти назустріч матері, яка підходила до підвищення. Так під виглядом синовньої шанобливості вдалося уникнути безчестя».

Конфлікту вдалося запобігти, проте ставало дедалі зрозуміліше, що Нерон виходить з-під материнської опіки. Це стало ясно й Агріпині, але вона продовжувала вважати себе негласною співправителькою.

Коли ж вона дізналася про існування Акте, то розлютилася й

зажадала від сина розірвати цей зв'язок. Нерон начебто погодився, але з допомогою Сенеки знайшов можливість зустрічатися з Акте - родич Сенеки Анней Серен удав, ніби він закохався, і взяв її за дружину та, «надавши своє ім'я, щоб можна було відкрито обдаровувати цю гетеру тим, що, таячись від усіх, підносив принцепс, деякий час прикривав у такий спосіб любовні втіхи юнака». Анней Серен серйозно захоплювався філософією, й Сенека, видатний філософ, присвятив йому свій трактат «Про стійкість мудреця, або Про те, що мудреця не можна ані скривдити, ані образити», наставляючи його й повчаючи, як слід чинити. Важко сказати, чи допомогли наставляння Сенеки Серенові у виконанні його вкрай непрестижної ролі, але він із нею впорався. Серен старався не даремно: надалі це допоможе йому зробити вельми непогану кар'єру, й він стане praefectus vigilum - очільником римської нічної варти, одним із вищих чинів римської поліції.

Усе це, звісно ж, не могло пройти непоміченим для Афранія Бурра, який відав охороною імператора, однак він тут був заодно з Сенекою.

Агріпина якийсь час уважала, що позбулася Акте, а «Акте тим часом розкішшю бенкетів і сповненими спокуси таємними зустрічами встигла остаточно зачарувати принцепса, причому й старші за віком із його наближених нічого не мали проти того, щоб ця гетера тішила, нікому не заподіюючи шкоди, його хіть, тим паче, що до дружини Октавії, за всієї її знатності й бездоганної подружньої вірності, він відчував непереборну відразу...»

Довкола Нерона зібралася компанія молодих аристократів.

Найближчими його друзями стали Клавдій Сенеціон і Марк Отон.

Чи була це просто дружба? Можливо... Однак те, що Марк Отон став згодом імператором, причому став ним, спершу намагаючись сподобатися імператорові Гальбі, а потім скинувши й убивши його, дає привід думати, що й дружба Марка Отона з Нероном мала насамперед суто практичні цілі - за вплив на імператора боролися всі, хто міг: одні таємно, інші явно.

Агріпина Молодша також не відступала. Зрозумівши, що не може розлучити Нерона з коханкою, Агріпина заходилася оточувати його пестощами, стала осипати подарунками й запропонувала синові зустрічатися з Акте у себе в палаці. Проте знову здобути владу над сином Агріпині не вдалося. Нерон уже відчув смак влади і діяв на власний розсуд. Він не хотів сваритися з матір'ю і послав їй у подарунок сукні та коштовності, «виявивши виняткову щедрість».

Якби його матір'ю була інша жінка, такі подарунки могли б її утішити, але Агріпині були потрібні не сукні, не коштовності й не гроші - їй потрібна була влада. А тому вона замість того, щоб прийняти дарунки, заявила, «що цим подарунком син не тільки не примножив її вбрань і прикрас, але, навпаки, відібрав у неї все інше, оскільки виділив їй лише частку того, чим володіє і що добуто її стараннями». Це були

вже не розбіжності - це був конфлікт.

Амбіції матері дедалі більше дратували молодого імператора.

Найкращим свідченням цього є римські монети. На початку правління Нерона вплив його матері був величезним. На першому римському ауреусі Нерона, випущеному ним після приходу до влади 54 року, його зображено поруч із матір'ю, причому підпис унизу був «мати Нерона», а титул імператора вибито на зворотному, менш значимому боці монети. Обличчями одне до одного Нерон із матір'ю зображені й на випущеному 54 року римському денарії. Проте надалі золотих монет на честь матері Нерон уже не карбував, а срібних карбував зовсім небагато, що свідчить про розлад між матір'ю та сином.

7. Відставка Палланта. Агріпина Молодша намагається погрожувати синові, але зазнає невдачі. Отруєння Британніка

54 року найбільш могутнім із придворних був Паллант, позиції якого з приходом до влади Нерона, здавалося б, зміцніли.

Проте на початку 55 року Нерон усуває Палланта від завідування фінансовими справами й видаляє з палацу. Паллант був важливою фігурою в римській політиці, тому варто зупинитися на можливих причинах його відставки. Корнелій Тацит згадував про це двічі. Спершу він писав, що Паллант, фаворит Агріпини Молодшої, котрий забезпечив прихід Нерона й Агріпини до влади, не зрозумів, що Нерон - це не Клавдій, і поведився надміру самовпевнено, «але характер Нерона був не таким, щоб покорятися рабам, і Паллант нахабною зарозумілістю, перейшовши межі дозволеного для вільновідпущеника, викликав до себе його ворожість» («Аннали». Книга 13, розділ 2).

Однаке далі (у тих же «Анналах», у книзі 13, розділі 14) той самий Корнелій Тацит писав, що видалення Палланта сталося після того, як Агріпина Молодша відкинула подарунки сина, й «знайшлися такі, які поспішили передати її слова принцепсу, не забувши додати до них отрути». Саме після цього «Нерон, обрушивши свій гнів на тих, хто підтримував у його матері зарозумілість, відсторонив від завідування фінансовими справами Палланта», причому «Паллант заздалегідь домігся від принцепса обіцянки, що ніщо з його минулої діяльності ніколи не буде йому поставлено в провину та що його рахунки з державою визнаються завершеними».

Друга версія причини відставки Палланта, про яку каже Корнелій Тацит, є набагато переконливішою, аніж перша. Якби Паллант посмів нагрубіяти Нерону, його б просто вигнали, а то й стратили, адже, попри все своє багатство, Паллант був лише вільновідпущеником.

Паллант же зумів випрохати вигідні умови своєї відставки і «залишав палац у супроводі цілої юрби наближених».

Без Палланта Агріпина вже не мала можливості істотно впливати на державні справи, однаке ця неприборкана жінка не заспокоїлася.

За словами Корнелія Тацита, розлючена, вона стала погрожувати Нерону тим, що «Британнік уже підріс, що він кровний син Клавдія й гідний того, щоб успадкувати батьківську владу, якою користується,

щоб кривдити матір, усиновлений нащадок чужого роду». Агріпина заявляла, що вирушить разом із Британніком у преторіанський табір, і ще невідомо, кого послухають солдати - її, дочку Германіка, чи якихось там Бурра й Сенеку.

Хтозна, як могли розвиватися події, якби Агріпина не діяла настільки прямолінійно, а спробувала зробити все несподівано.

Можливо, їй справді пощастило б відлучити від влади рідного сина й стати опікункою свого пасинка Британніка. Проте проказані завчасно слова позбавили її такої можливості, й цього не сталося.

Нерон зрозумів, що мати здатна на все, і не став чекати виконання її погроз. Він вирішив питання радикально. Британніка просто отруїли під час обіду у Нерона.

Оскільки всі страви й напої, що подаються до столу, спершу зобов'язаний був куштувати спеціально призначений для цього раб, вдалися до хитрощів. Під час обіду Британніку подали звичайний, перевірений напій, але настільки гарячий, що він відсунув свою чашу.

Тоді слуги долили до напою, нібито для охолодження, отруєну воду й знову подали його юнакові. Після першого ж ковтка Британнік знепритомнів і помер. Нерон при цьому зберігав цілковитий спокій і виявив рідкісне лицемірство, заявивши, що це падуча хвороба (епілепсія), на яку Британнік страждає з дитинства, і що незабаром він прийде до тями. Присутні були вражені. Як писав Корнелій Тацит, «на обличчі Агріпини майнув такий переляк і таке відверте потрясіння, попри її старання впоратися з ними, що було очевидно: для неї, як і для сестри Британніка Октавії, те, що сталося, було цілковитою несподіванкою». Тацит висловлює думку, що Агріпина побачила в цьому «прообраз долі, що її очікує», але, вочевидь, вона просто була приголомшена (зауважмо, що й тут поведінка Агріпини побічно спростовує версію про отруєння нею імператора Клавдія - адже Агріпина діяла в інтересах його спадкоємця, можливо, намагаючись виконати якесь дане Клавдію зобов'язання). Агріпина Молодша була вражена тим, що сталося, але висловити своїх здогадок, не наважилась. Сестра Британніка Октавія, попри свої юні роки, також зуміла приховати свої почуття.

Британнік був досить популярним у народі й армії, і щоб не викликати хвилювань, Нерон наказав поховати його тієї ж ночі без усяких почестей. Такий похорон сина колишнього імператора, названого брата чинного імператора свідчив про те, що Британнік не помер від епілепсії, а був отруєний. Римляни були вражені цим злочином, але і народ, і сенат мовчали.

Дату загибелі Британніка точно не зафіксовано, але Корнелій Тацит згадує про те, що наближався день його чотирнадцятиліття. Якщо це так, то Британніка було отруєно у першій половині лютого 55 року. І це було тільки початком. Поступово, одного за одним, Нерон до кінця свого

правління знищив усіх, хто належав до династії Юліїв-Клавдіїв і міг би коли-небудь претендувати на престол.

Чому Британніка було отруєно привселюдно? Попри дотримувані Британніком запобіжні заходи, його охорону контролював Нерон, і знищити Британніка можна було значно простіше, наприклад, давши йому отруту повільної дії, адже «про те, щоб серед наближених Британніка не було нікого, для кого б чесність і совість щось важили, подбали раніше».

Проте в тому, що Британніка було отруєно майже відкрито, теж була своя логіка.

Очевидно, наважившись на привселюдне отруєння Британніка, Нерон попередив матір, а понад те, показав усім, що будь-чье життя для нього ніщо. Таке попередження змусило мовчати й Агріпину, яка раніше погрожувала синові, й Октавію, й інших римлян. Вельмож і сенаторів спонукало до мовчання ще й те, що, як писав Тацит, після отруєння Британніка Нерон «щедро обдарував найвизначніших зі своїх наближених. Були люди, які засуджували тих, хто, виставляючи себе поборниками непохитної чесноти, втім розділили між собою, немов узятую на війні здобич, будинки й маєтки». Серед них, напевно, були й ті, хто брав ці подарунки через необхідність, побоюючись викликати гнів імператора, проте таких, хто б відмовився, не було.

8. Агріпина не здається. Нерон позбавляє матір охоронців і піддає опалі. Перші змови. Інтриги Юнії Сілани. Примирення Нерона й Агріпини. Нерон відкидає обвинувачення на адресу своєї матері, але його потенційний суперник Рубеллій Плавт відбуває до Азії. Нерон відкидає обвинувачення на адресу Фавста Корнелія Сулли, Афранія Бурра й Палланта. Становище Нерона зміцнюється

Після загибелі Британніка, як писав Корнелій Тацит, Агріпина Молодша присмирніла лише ненадовго, залишившись єдиною людиною, яку Нерону все-таки не вдалося повністю вгамувати, - «ніякою щедрістю він не міг заспокоїти гнів матері. Вона огортала турботою й ласкою Октавію, часто влаштовувала таємні наради з друзями і з жадібністю, що перевершувала її пристрасть до сутяжництва, де тільки могла, добувала гроші, ніби передбачаючи, що вони їй незабаром знадобляться; вона ласкаво приймала трибунів і центуріонів, оточувала шаною вцілілих представників старої знаті, звеличуючи їхні славні імена й доблесть так, ніби підшукувала вождя і залучала прихильників». Тут у історика знову має виникнути питання - чи не намагалася Агріпина виконати дані нею Клавдію зобов'язання, порушені Нероном? Адже її дії також побічно спростовують версію умисного отруєння імператора Клавдія Агріпиною - тепер вона діяла на користь його дочки! Агріпина навряд чи мала намір скинути сина, але вона вважала, що найкращою парою йому була б Октавія, а стосунки Октавії й Нерона явно не склалися.

Нерону, звісно ж, доповіли про дії матері. У відповідь він наказав позбавити її почесного лікторського ескорту, що належав їй як дружині покійного імператора й матері імператора чинного, а потім відібрав у неї

і її особистих охоронців-германців. Усі миттю зрозуміли попередження принцепса. «Біля порога Агріпини відразу стало безлюдно: ніхто не приходив до неї втішати її, ніхто не приходив провідати її, окрім декількох жінок, спонукуваних до цього, можливо, любов'ю, а можливо, й ненавистю». Одна з таких жінок, Юнія Сілана, вирішила скористатися ситуацією, щоб помститися Агріпині за давні образи, й наказала своїм клієнтам Ітурію та Кальвізію звинуватити Агріпину в підготовці перевороту на користь Рубеллія Плавта, який за материнською лінією мав той самий ступінь спорідненості з Октавіаном Августом, що й Нерон (Рубеллій Плавт був сином Рубеллія Бланда і Юлії, онуки імператора Тіберія, дочки Друза Молодшого).

Для більшої переконливості Ітурій та Кальвізій повідомили про підготовку змови не прямо, а через вільновідпущеників тітки Нерона Доміції Лепіди (оскільки Агріпина Молодша ворогувала раніше з Доміцією Лепідою і була причетною до її загибелі, зробити це було нескладно). З огляду на ситуацію, обвинувачення було небезпечним і могло закінчитися стратою.

Була пізня ніч, коли вхожий до Нерона вільновідпущеник Доміції Лепіди Парід, згустивши барви, доповів Нерону, який бенкетував у себе в палаці, про нібито підготовану змову. Римський історик Фабій Рустік, праці якого не збереглися, але якого цитує Корнелій Тацит, повідомив, що, довідавшись про це, Нерон спершу хотів не тільки умертвити матір, а й навіть відсторонити від командування преторіанською гвардією вірного йому Афранія Бурра, який отримав свого часу цю посаду завдяки Агріпині. Лише завдяки втручання й заступництву Сенеки посада префекта преторія залишилася за Афранієм Бурром.

Від надзвичайних заходів було вирішено утриматися. Вранці Агріпину сповістили про донос, який надійшов на неї. Вона з обуренням відкинула всі звинувачення, а потім зуміла домогтися побачення з сином і переконати його, що це була провокація. Кальвізія, Ітурія та Юнію Сілану відправили на заслання. Актор Парід, який доповів Нерону про змову, не постраждав, чи тому, що його визнали невинним, чи тому, що «посідав надто важливе місце в розвагах принцепса», натомість вільновідпущеника Атімета, який повідомив Паріду про змову, було наказано стратити. Після цієї розправи над донощиками між Нероном та його матір'ю на якийсь час настала видимість примирення, але колишнього впливу Агріпина вже не матиме ніколи.

Стривожений Нерон написав листа Рубеллію Плавту і наказав задля спокою Риму відбути до Азії, де той мав спадкоємні маєтки.

У перші роки правління Нерон намагався виглядати милосердним і саме тому обмежився тоді лише засланням потенційного суперника, який потрапив під підозру. Однак Нерон нічого не забув і нічого не простив - за кілька років він усе-таки розправиться з Рубеллієм Плавтом.

Не встиг ущухнути скандал зі змовою, що нібито готувалася на

користь Рубеллія Плавта, як Нерону надійшов донос зі звинуваченням Палланта й Афранія Бурра у змові на користь Корнелія Сулли, чоловіка Антонії, старшої дочки імператора Клавдія. Нерон не був надто підозріливим і цьому обвинуваченню не повірив. Справа розглядалася у суді, але Афраній Бурр, хоча й значився підсудним, не тільки не був відсторонений від командування преторіанською гвардією, а й висловлював свою думку нарівні з суддями. Обвинувачення було визнано необґрунтованим, а обвинувача відправлено у вигнання.

Важливою обставиною було те, що обвинувачення зняли не тільки з Афранія Бурра, а й усуненого раніше з усіх посад Палланта. Здавалося, що палацові чвари дійшли кінця. Незабаром ослаблення ворожнечі придворних угруповань отримало ще один наочний прояв - як писав Корнелій Тацит, «наприкінці року (малося на увазі наприкінці 55 року. - Прим. В. Д.) у цирку скасовується варта, що у дні вистав зазвичай виставлялася преторіанською когортою; це було зроблено для того, аби створити видимість більшої свободи, відгородити воїнів від розбещення, породжуваного їхнім перебуванням серед театральної розгнузданості, й перевірити на практиці, чи зможе простий народ дотримуватися благопристойності після видалення сторожі».

Зниження рівня охорони свідчило про те, що Нерон міцно став біля керма державної машини.

9. Нерон, Октавія й Акте. Нічні пригоди Нерона. Сутичка на Фламінієвому шляху. Заслання Фавста Корнелія Сулли. Нерон стає розсудливим

Як уже згадувалося, першою дружиною Нерона була дочка імператора Клавдія й Мессаліни Клавдія Октавія (частіше її іменують просто Октавія), але життя з нею було для Нерона безрадісним. Він кілька разів бив дружину й навіть намагався її задушити. Про ставлення імператора до своєї першої дружини свідчать римські монети. На них зображень Октавії немає. Що ж до монет провінцій, то на деяких монетах східних провінцій зображували з одного боку Нерона, а з іншого Октавію, іменуючи її титулом Августи. Однак насправді цього титулу Октавія так і не отримала, і розміщення такого титулу на деяких провінційних монетах було, вочевидь, лише наслідком того, що місцеві монетники не завжди розуміли, що відбувається у столиці.

Унікаючи дружини, Нерон знаходив утіху в обіймах своєї коханки Акте. Із цією дівчиною у Нерона залишилися теплі стосунки до кінця його днів.

Не слід уявляти Акте як бідну й безправну істоту, змушену лише задовольняти чужу хіть. Імператор був молодим, гарним і цілком міг їй подобатися. Як писав Корнелій Тацит, Нерон осипав Акте подарунками, а «Акте тим часом розкішшю бенкетів і сповненими спокуси таємними зустрічами зуміла остаточно зачарувати принцепса».

Дивно те, що ніхто з римських істориків, які писали про неї, не дорікає Акте у спробах особисто втручатися в політику й зловживати своїм впливом. Вочевидь, якщо вона як вільновідпущениця Сенеки і схиляла Нерона діяти відповідно до порад свого патрона, то робила це досить тонко і ненав'язливо. При цьому, не наживши собі ворогів втручанням у політику, про свої власні інтереси Акте теж не забувала.

Невідомо, чи була Акте багатою до того, як на неї звернув увагу імператор, але згодом вона стала жінкою вельми заможною. Археологи знаходять цеглу із клеймами цегельних заводів, що належали їй. У Сардинії за клеймами на керамічних водогінних трубах вдалося встановити, що її власністю були дві прекрасні вілли - у Путеолах та Велітрах. До наших днів збереглися надгробки з написами деяких її

рабів і рабинь, серед яких були скороход і грецька співачка. Надгробок самої Акте поки не знайдено, що не дозволяє визначити її віру, але, поза всяким сумнівом, жила вона безбідно. Светоній Транквілл стверджує, що Нерон настільки захопився Акте, що «ледь не вступив із нею в законний шлюб, підкупивши кількох сенаторів консульського звання, аби ті заприсяглися, начебто вона із царського роду». Люди, готові заприсягтися, що Акте походить із роду пергамського царя Аттала, звісно ж, були - що й не дивно. Адже знайшовся за Калігули свідок вознесення його сестри Друзілли на небеса, а за Клавдія - охочі підтвердити царське походження його улюбленого вільновідпущеника Палланта. Проте такий шлюб міг тоді викликати загальне обурення - багато хто пам'ятав сумні наслідки шлюбу Марка Антонія з єгипетською царицею Клеопатрою.

Чи бажав Нерон побратися з Акте, чи це були лише чутки, сказати важко, але якщо це й так, від такого шлюбу вирішено було відмовитися.

Акте не вимагала для себе зайвого. Нерон міг проводити час із нею, а міг розважатися в інших веселих компаніях. Він, часто-густо «одягнений, щоб не бути впізнаним, у рабське лахміття», «тинявся вулицями міста, лупанарами* та всілякими кублами, і його супутники крали виставлені на продаж товари й завдавали ран випадковим перехожим, які навіть уявити не могли, хто перед ними, тож і самому Нерону інколи перепадали в бійках удари, й на його обличчі виднілися залишені ними сліди». У 55-56 роках, коли усе це відбувалося, Нерону було лише 18 чи 19 років. «Золота молодь» багатьох країн і у значно пізніші й, здавалося б, «цивілізованіші» часи поводитися так само.

Утім, цілком може бути, що до всіх цих пригод Нерона спонукало не просто бажання побешкетувати і розважитися. Можливо, що до цього його підштовхував розпач від неможливості одружитися з коханою жінкою, і імператор випускав у такий спосіб свою лютть.

* Лупанари - римські будинки розпусти.

Римом поповзли чутки, що нічні бешкети влаштовує сам принцепс, і цим, звісно ж, почали користуватися зловмисники, які «під іменем Нерона заходилися на чолі власних зграй безкарно творити те ж саме».

Чому безкарно? Тому що безпечніше було віддати гаманець і навіть дати себе побити, ніж намагатися чинити опір. Якийсь Юлій Монтан, син сенатора, посмів дати відсіч - відштовхнув імператора, який накинувся на нього в нічному мороці. Вочевидь тоді Нерону дісталось трохи більше, ніж бувало у попередніх сутичках. Проте ще більше дісталось Юлію Монтану. Попри всі наступні запевнення, що він помилився, така зухвалість коштувала йому життя. Щоправда, Нерон надалі «став обережнішим і оточив себе воїнами й більшою кількістю глadiatorів, які залишалися осторонь від розпочатої бійки, поки вона не

вирізнялася особливою запеклістю, але якщо нападників починали долати, бралися до зброї». Вершина буйства Нерона, що тішився звільненням від материнської опіки, припадає саме на 55-56 рр., а потім поступово йде на спад - Нерон подорослішав. Утім, остаточно нічні «прогулянки» припинилися лише після того, як 58 року «якісь молоді люди через поширену тоді серед молоді розбещеність нагнали страху на охоронців Цезаря, які поверталися до міста Фламінієвим шляхом».

Вільновідпущеник Нерона, якийсь Грапт, заявив, що на Фламінієвому шляху ескорт імператора наштотхнувся аж ніяк не на просту компанію молоді, а на засідку, віроломно влаштовану Корнелієм Суллою, і лише диво врятувало принцепса. Як уже згадувалося, Фавст Корнелій Сулла, зведений брат імператриці Мессаліни, був одружений на дочці Клавдія Антонії. Таке споріднення давало йому шанс у разі усунення Нерона претендувати на престол. 55 року його вже звинувачували у спробі захопити владу, але тоді Нерон не повірив звинуваченню і навіть стратив одного обвинувача, а трьох інших зас лав. Якщо вірити Тациту, то й друге звинувачення було вигадкою.

Однак Суллу цього разу звинувачував Грапт, «який наловчився у палацових інтригах, оскільки з часу Тіберія він жив і зістарівся в палаці».

Повторне звинувачення насторожило імператора. Було проведено ретельне розслідування того, що сталося. І Корнелій Сулла, і всі його раби та клієнти якнайрішучіше відкидали обвинувачення, і довести його вини не вдалося. Проте Нерон вирішив перестрахуватися - про нічні прогулянки імператора Тацит більше не згадує, а Корнелію Суллі наказали відбутися у заслання в Массилію (нинішній Марсель) і жити там безвиїздно. Засланню справа не обмежилася. Згодом Нерон все-таки стратить його, але це буде чотири роки по тому.

10. Сенека й Бурр - тіньові правителі імперії. Нова любов Нерона. Поппея Сабіна - розпусниця чи жертва володаря? Отон і Поппея Сабіна. Заслання Отона. Поппея Сабіна підкоряється, але наполягає на шлюбі

Читаючи розповідь Корнелія Тацита про дикі нічні пригоди юного імператора, не слід гадати, що Рим, а тим паче вся імперія залишалися покинутими напризволяще. Нерон знаходив час для рішення найважливіших питань, а повсякденне управління імперією перебувало у досвідчених руках Луція Аннея Сенеки й Афранія Бурра.

Саме в цей час Сенека, скромний виходець із далекої Кордуби (нині місто Кордова в Іспанії), якимось непомітно стає одним із найбагатших людей імперії. Напевно, таке поведження Нерона влаштовувало багатьох...

Перші чотири роки правління Нерона, попри нічні пригоди молодого імператора, його єдиною постійною симпатією була Акте, але згодом серцем імператора заволоділа інша жінка. 58 року Нерон познайомився з блискучою римською дамою Поппеєю Сабіною, яка мала величезний вплив на нього. Корнелій Тацит характеризує її вкрай негативно. За його словами, «у цієї жінки було все, крім чесної душі». Йосиф Флавій, навпаки, писав, що «вона вирізнялася щирим благочестям», згадуючи, як Поппея Сабіна заступалася перед Нероном за іудеїв. Светоній Транквілл також згадує про неї, але мимохідь - не даючи ніякої оцінки її особистим якостям і не кажучи про неї ані доброго, ані поганого. Оскільки і Йосиф Флавій, і Светоній Транквілл присвятили Поппеї Сабіні лише по кілька слів, основним джерелом наших відомостей про неї залишається Корнелій Тацит. Хоча через вкрай полярне розходження думок стародавніх істориків ставитися до слів Тацита слід дуже обережно, тим паче, що сам він усе-таки не був очевидцем подій.

Як писав про Поппею Сабіну Корнелій Тацит: «Під личиною скромності вона віддавалася розпусті. У громадських місцях показувалася рідко й завжди з напівприкритим обличчям - чи то щоб не привертати погляди, чи то, можливо, тому, що це їй личило. Ніколи не берегла вона свого доброго імені, однаково не рахуючись ні з

чоловіками, ні з коханцями; ніколи не підкорялася вона ні своєму, ні чужому почуттю, але де бачила зиск, туди й несла свою хіть». Очевидно, Тацит точно передає нам те, що казали про Пoppею Сабіну її сучасники, але слід зауважити, що навряд чи хтось і тоді знав, правда це чи ні, адже на людях вона поводитися скромно. До того ж у ті часи, точно так само, як і в наші, чутки, що ганьблять жінку, зазвичай розпускали радше ті, хто не зміг домогтися взаємності від красуні, аніж ті, хто здобув її прихильність.

Пoppея вже встигла на той час вийти заміж за римського вершника Руфрія Кріспіна, який був за Клавдія претором преторія, й народила йому сина, а потім, за словами Корнелія Тацита, «її зачарував Отон своєю молодістю, блиском і ще тим, що вважався найближчим другом Нерона». Отон зумів відбити Пoppею в чоловіка й одружився з нею.

Побачивши Пoppею Сабіну, Нерон також закохався у неї. Корнелій Тацит писав, що, «буваючи в принципса, Отон щоразу звеличував вроду і принадність своєї дружини, чи необачний від палкої закоханості, чи з метою розпалити його пристрасть до Пoppеї і, якби вони стали спільно володіти однією жінкою, використати ці узи для посилення своєї могутності». Незабаром Отону довелося шкодувати про те, що він познайомив дружину з імператором. Після знайомства з Нероном Пoppея, за словами Корнелія Тацита, «пускає в хід лестоці та свої чари і, прикинувшись, начебто вона скорена красою Нерона і не здатна противитися пристрасті, що її охопила, одразу полонить його; згодом, коли імператор закохався, вона стала поводитися гордовито й владно і, якщо він залишав її в себе довше ніж на одну чи дві ночі, заявляла йому, що вона заміжня жінка й не бажає розривати шлюб, бо захоплена способом життя Отона, з яким ніщо не може зрівнятися...» У підсумку «Отон втрачає звичне для нього спілкування з принципсом, потім право бувати в нього й обертатися в найближчому його оточенні й, нарешті, щоб суперник не залишався у Римі, його призначають правителем Лузітанії, де він і пробув до початку міжусобної війни».

Якось не віриться, що Отон сам підставив власну дружину Неронові. Для чого? Щоб потім запекло пручатися й бути випровадженим за тридев'ять земель у Лузітанію*? Та й поведінка Пoppеї Сабіни, якщо вірити цим словам Тацита, більше нагадує дії люблячої дружини, змушеної підкорятися обставинам, ніж поводження досвідченої й безсовісної спокусниці.

* Лузітанія - римська провінція, територія якої приблизно збігалася з територією сучасної Португалії.

Светоній Транквілл розповів ще неймовірнішу версію, ніж Тацит, стверджуючи, що Нерон сам відбив Пoppею Сабіну в її першого

чоловіка Руфія Кріспіна й довірив Отону «під виглядом шлюбу», щоб любитися з нею таємно, а Отон її «не тільки спокусив, а й покохав настільки, що коли імператор за нею послав, він прогнав посланців і навіть самого Нерона не впустив до будинку, залишивши його стояти перед дверима й із благаннями та погрозами марно вимагати довірений другу скарб. Тому-то після розірвання шлюбу Отона було під виглядом намісництва заслано у Лузітанію».

Цьому також навряд чи можна повірити. Тут теж радше зображено люблячого чоловіка, що у марній спробі захистити своє кохання зважується на відчайдушний крок - відмовляється виконати повеління імператора віддати йому дружину. Проте що можна зробити проти влади? Ревнивця засилають, а його дружина дістається суперникові самодержцеві. А ось правдою в оповіді Светонія Транквілла є те, що Римом тоді почав ходити дошкульний віршик:

«Хочеш дізнатись, чому Отон у почеснім вигнанні?

Сам зі своєю дружиною він захотів переспати!»

Певною мірою правдою може бути й твердження Плутарха, який писав, що «заступником Отона був Сенека, і, здавшись на його прохання й умовляння, Нерон відіслав свого суперника намісником у Лузітанію» замість того, щоб розправитися з ним за непослух. Утім, Отона, мабуть, не втратили не стільки завдяки заступництву Сенеки, якщо таке й було, скільки через заступництво самої Поппеї Сабіни. Можливо, саме збереження життя чоловіка й стало тією умовою, за якої Поппея погодилася стати коханкою Нерона. Тільки цим можна пояснити те, що дивний, неймовірно сміливий і смертельно небезпечний вчинок не коштував Отону життя.

Нерон закохався в Поппею. Манера його залицянь не була чимсь новим для імператорів Риму. Точнісінько так забирав собі дружин у римських вельмож Калігула, та й сам Октавіан Август узяв собі за дружину Лівію, насильно розлучивши її з чоловіком. Для Нерона це не було якоюсь дрібною інтрижкою, «його пристрасть до Поппеї з кожним днем ставала палкішою». Заради Поппеї Нерон залишає навіть свою Акте, хоча й не позбавляє її прихильності. Проте, на відміну від Акте, становище коханки було для Поппеї Сабіни принизливим. Поппея стала домагатися, щоб Нерон розлучився з Октавією і одружився з нею.

11. Новий конфлікт між Нероном і Агріпиною. У чому справжні причини? Убивство Агріпини Молодшої

За словами Корнелія Тацита, Поппея не давала спокою Нерону, «засипала його докорами, а інколи і глузувала, називаючи знедоленим сиротою, покірним чужим велінням і позбавленим не тільки влади, а й свободи дій». Вона постійно запитувала його, «чому відкладається їхнє весілля. Не подобається її зовнішність та її уславлені тріумфами діди?»

Неронові це подобалося, але перешкод було багато. Однією з них було те, що проти його розлучення з Октавією та одруження з Поппеєю всіма силами боролася Агріпина (що знову побічно свідчить про можливу непричетність Агріпини Молодшої до отруєння імператора Клавдія і, навпаки, про її прагнення виконати дані Клавдію обіцянки). І так не найтепліші стосунки матері й сина, що почали було налагоджуватися, знову настільки псуються, що Нерон уже подумує про вбивство Агріпини. Однак це відбувається не тільки через нову пасію сина.

Твердження Корнелія Тацита про те, що саме через протидію Агріпини Молодшої його шлюбів з Поппеєю Нерон вирішив покінчити з матір'ю, викликають великі сумніви, хоча це теж відіграло певну роль у прийнятті ним цього рішення. Корнелій Тацит стверджував, що Нерона підштовхували до вбивства матері, і звинувачує в цьому Поппею Сабіну, яка вимагала від Нерона, «коли вже Агріпина не може терпіти іншої невістки, окрім такої, яка відчуває ворожість до її сина, нехай дозволять їй, Поппеї, повернутися до чоловіка, Отона. Вона ладна піти куди завгодно, оскільки воліє чути звіддала про завдані імператору образи, ніж бути свідком його ганьби й розділяти з ним небезпеки».

Такі вимоги могли лунати з вуст Поппеї Сабіни, але де ж тут підбурювання до вбивства? Тут радше знову звучить наполегливе прохання відпустити її до колишнього, палко коханого чоловіка, який, до речі, після розлучення й від'їзду в Лузітанію так і не одружився знову. Чи можна дорікати жінці за подібне прохання? А от слова Поппеї Сабіни, коли вона, звертаючись до Нерона, заявляла, що не бажає «бути свідком його ганьби й розділяти з ним небезпеки», надзвичайно цікаві. Вони свідчать не тільки про хистке становище Нерона й наявність у нього багатьох ворогів. Слова Поппеї Сабіни про те, що Агріпина

Молодша «не може терпіти іншої невістки, окрім такої, яка відчуває ворожість до її сина», тобто крім Октавії, опосередковано підтверджують припущення, що винуватцем отруєння імператора Клавдія був саме Нерон, а не його мати Агріпина. Агріпина ж завзято намагалася виконати свої обіцянки Клавдію - забезпечити майбутнє його дітей.

Конфлікт матері з сином досяг свого апогею.

Можливо, тоді Нерон довідався, що Агріпина збирається оголосити преторіанській гвардії й народу про те, що він є отруйником імператора Клавдія та його сина Британніка? Якби таке сказав хтось інший, - йому б не повірили, і з ним легко можна було б розправитись як із наклепником. Однак, якби з таким звинуваченням виступила рідна мати Нерона, звинуваченню повірили б, і преторіанська гвардія цілком могла би збунтуватися. Якщо Агріпина Молодша зважилася на таке, то навіть у заслання вона становила б величезну небезпеку.

Можливо, саме тут варто шукати відповіді на те, чому Нерон зважився на вбивство матері? Хто знає?... Принаймні припущення Корнелія Тацита, що Нерон убив Агріпину через те, що вона не дозволяла йому одружитися з Поппеєю, - поза всякою критикою. Відмова Агріпини схвалити його розлучення з Октавією та шлюб із Поппеєю навряд чи змусила б Нерона вбити матір. По-перше, він міг одружитися й без її згоди, а по-друге, ще впродовж двох із половиною років після вбивства Агріпини Нерон не розривав свого шлюбу з Октавією. Ні, звісно ж, на вбивство матері імператора штовхнули інші причини, але які саме, ми можемо тільки здогадуватися.

За словами Тацита, Нерон, «вирішивши, що вона обтяжує його, де б не була», почав обговорювати зі своїми довіреними особами найприйнятніший спосіб убивства матері. Після того, як було вирішено, що отруєння й убивство за допомогою зброї не підходять, вільновідпущеник Анікет, який був колись одним із вихователів Нерона, а тепер обіймав посаду префекта мізенського флоту, «заявив, що може влаштувати так, щоб корабель, вийшовши в море, розпався на частини й потопив Агріпину, яка нічого не підозрюватиме: адже ніщо не є таким підступним і непередбачуваним, як море; і якщо вона загине під час морської подорожі, чи знайдеться хтось настільки підступний, щоб вважати злочином те, у чому винні вітер та хвиля?

А Цезар спорудить загиблій храм, жертовники і взагалі не пошкодують зусиль, щоб показати себе люблячим сином».

План було схвалено. Щорік від 19 до 23 березня римляни святкували Великі Квінкватри - свята на честь богині Мінерви. 59 року у цей час Нерон перебував у своєму палаці в Байях, на березі Неаполітанської затоки. «Сюди, - як писав Тацит, - він і заманює матір, повторюючи, що слід терпляче зносити гнів батьків і придушувати в собі роздратування, і розраховуючи, що чутки про його готовність до примирення дійдуть до

Агріпини, яка повірить йому з легкістю, властивою жінкам, коли йдеться про бажане для них. Отже, зустрівши її на березі, оскільки вона прибувала з Анція, він узяв її за руку, обійняв і повів у Бавли. Так називається вілла біля самого моря в тому місці, де воно утворює вигин між Мізенським мисом і Байським озером. Тут разом з іншими стояв корабель, який вирізнявся ошатним оздобленням, чим принцепс також ніби віддавав шану матері; слід сказати, що до цього вона постійно користувалася триремою з веслярами військового флоту.

Потім Нерон запросив її до вечері, сподіваючись, що ніч допоможе йому приписати її загибель випадковості. Добре відомо, що хтось видав його й попередив Агріпину про влаштовану їй пастку, і вона, не знаючи, чи вірити цьому, вирушила в Байї у кінних ношах. Там, одначе, ласкавість сина розвіяла її страхи; він прийняв її з особливою люб'язністю й розмістив за столом вище за себе». Будь-який історик зауважить, що все описано дуже правдоподібно, особливо якщо уявити, що Агріпина, погрожуючи викриттям, чогось вимагала, а Нерон боявся цього викриття - він удав, що йде на поступки й погоджується з вимогами матері.

Продовжуючи свою розповідь, Корнелій Тацит стверджує, що, спілкуючись тоді з матір'ю, Нерон зробив усе, щоб вона нічого не запідозрила, - «безупинно підтримуючи бесіду то з юнацькою невимушеністю й жвавістю, то із зосередженим виглядом, ніби повідомляв їй щось надзвичайно важливе, він затягнув бенкет; проводжаючи її, він довго, проникливо дивиться їй у вічі й гаряче притискає її до грудей, чи то щоб зберегти до кінця свою гру, чи, можливо, тому, що прощання з приреченою ним на смерть матір'ю зворушило його душу, якою б звірячою вона не була». Однак, попри всі можливі вагання, свого наказу Нерон не скасував. Замах відбувся, хоча все сталося зовсім не так, як було сплановано.

За словами Корнелія Тацита, «боги, немов для того, щоб злодіяння стало очевидним, послали ясну ніч із безтурботно спокійним морем.

Корабель не встиг далеко відійти; разом з Агріпиною на ньому перебували тільки двоє з її наближених - Креспей Галл, який стояв неподалік від стерна, та Аццеронія, яка присіла у неї в ногах на ложі і з радісним зворушенням говорила про каяття її сина і про те, що вона знову віднайшла колишній вплив. Раптом за поданим знаком обрушується обтяжена свинцем покрівля каюти, в якій вони були;

Креспея нею придавило, й він одразу випустив дух, а Агріпину з Аццеронією захистили високі стінки ложа, які несподівано виявилися досить міцними, щоб витримати вагу покрівлі. Корабель також не розпався, оскільки після початкового загального сум'яття дуже багато непосвячених у таємний задум перешкодили тим, кому було доручено це виконати. Тоді веслярам дали наказ нахилити корабель на один бік і в такий спосіб його затопити; але й цього разу між ними не було

необхідної єдності, і дехто намагався нахилити його в протилежний бік, так що обидві жінки впали в море не від раптового поштовху, а зісковзнувши з корабля. Аццеронію, яка через нерозумність кричала, що вона Агріпина, й закликала допомогти матері принцепса, забили на смерть баграми, веслами й іншими корабельними знаряддями, що потрапили під руку, тоді як Агріпина зберігала мовчання і завдяки цьому (втім, і її поранили в плече), спершу вплав, а потім на одному із зустрічних рибальських човнів дісталася до Лукрінського озера й була доправлена на свою віллу». Історія замаху на Агріпину Молодшу та її вбивства - одне з найяскравіших оповідань Корнелія Тацита і водночас таке, що викликало великі сумніви істориків, особливо істориків XIX-XX ст. Навіщо було користуватися кораблем, аби пропливти лише два кілометри? Адже треба було спуститися від вілли вниз, потім сісти в човен, щоб дістатися до корабля, - не міг же він підійти мілководдям до самого берега! Чи не простіше було піти суходолом, де був зручний шлях, тим паче що саме так Агріпина й прибула до палацу? Зовсім неймовірним є те, що Агріпину супроводжувало лише дві особи!

За римськими звичаями, це було б непристойно мало навіть для звичайної заможної римської матрони, а тут матір імператора, одна з найбагатших жінок імперії, і в супроводі лише двох осіб?! Не віриться...

Висловлювалося й багато інших аргументів, що піддавали сумніву достовірність розповіді Тацита. Із цими запереченнями, безумовно, варто було б погодитися, якби вбивство не було задумано імператором.

Об цей аргумент розбиваються всі інші. І з огляду на це розповідь Тацита виглядає вже цілком правдоподібною...

Так, суходолом дістатися назад було простіше. Проте Нерон спеціально для матері спорядив чудовий корабель. Коли справа йде до примирення, чи розумно сперечатися? Так, двох осіб для супроводу явно недостатньо. Однак Нерон надає в її розпорядження цілий корабель, усі люди на ньому - це теж її почет. Переглядати склад команди - значить висловити відкриту недовіру синові. За такої теплої зустрічі чи розумно це?

Критики Корнелія Тацита справедливо зауважували, що на великому кораблі з десятками веслярів та членів екіпажу не можна було втягнути в задумане всіх. Утім, і Тацит казав про те саме, - звісно, коли веслярам дали команду перевернути корабель, «серед них не було єдності». А те, що служниця Аццеронія «через нерозумність» кричала, що вона Агріпина, закликаючи допомогти матері принцепса, і зовсім зрозуміло. Римський історик Аппіан, описуючи проскрипції тріумвірів під час громадянської війни, наводить багато прикладів, коли слуги, раби або вільновідпущеники жертвували своїм життям, щоб урятувати занесеного до проскрипційних списків господаря, причому іноді видавали себе за нього. Зовсім не через нерозумність кричала Аццеронія, а збагнувши, в чому річ, намагалася видати себе за господиню, щоб дати тій шанс

урятуватися. З тієї ж причини мовчала, відпливаючи від корабля, сама Агріпина Молодша. Все надзвичайно правдоподібно!!! Особливо якщо врахувати, що жінки могли бути приблизно одного віку й однієї комплекції, - тоді відрізнити їх уночі було непросто. Аццеронію забили баграми, але це дало можливість Агріпині доплисти до рибальського човна. Якби його не було, змовники, звісно ж, наздогнали і забили б жінку. Не допоміг би човен і якщо б корабель змовників залишився цілим. Але він перевернувся, і Агріпина змогла утекти.

Невідомо, чи не зі слів самої Агріпини Молодшої, записаних нею або розказаних своїм наближеним після того, як їй пощастило врятуватися, описав нам ці події Корнелій Тацит. Якщо це так, то цілком зрозумілою стає і його образність, і наявність такої великої кількості деталей.

Злочин зірвався лише випадково.

Чи зрозуміла Агріпина, що замах відбувся за наказом її власного сина? Можливо, у неї жевріла надія на те, що все це організував не він, а хтось із його наближених, а, можливо, вона тоді вже все зрозуміла.

Це була сильна, вольова жінка - згадаймо, що, рятуючись від погоні, вона, навіть отримавши рану в плече, зберігала мовчання й зуміла вплинути. Якби вона була в Римі, Агріпина могла б звернутися до народу, до преторіанської гвардії, але вона була в Бавлах - у доглянутому, гарному, але маленькому курортному містечку...

Фактично єдине, що вона могла вдіяти, - це прикинутися, що вважає ці події не замахом, а безглуздим нещасним випадком, і повідомити синові про свій чудесний порятунок.

Саме так Агріпина й зробила, чи то сподіваючись, що син передумає, чи то намагаючись виграти час і дістатися Рима. Однак причини, що змусили Нерона піти на вбивство матері, були надто серйозними, і він не передумав. Як писав Светоній Транквіл, «коли її вільновідпущеник Луцій Агерм (Корнелій Тацит іменує його Агерин. - Прим. В. Д.) радісно приніс звістку, що вона жива й неушкоджена, тоді Нерон, не в змозі щось придумати, звелів непомітно підкинути Агерму кинджал, потім схопити його і зв'язати як підсланого до нього вбивцю, а матір умертвити, начебто вона, викрита у злочині, сама наклала на себе руки». Тацит повідомляє, що розправитися з Агріпиною було доручено все тому ж Анікету, який придумав спорудити корабель, що мав розвалитися.

Звістка про нещасний випадок з Агріпиною тим часом поширилася,

«і кожен, почувши про це, біг на берег. Одні піднімалися на укоси берегових дамб, інші стрибали у найближчі човни; дехто, наскільки дозволяв зріст, входив у воду, декотрі простягали уперед руки; бідканнями, молитовними вигуками, розгубленими питаннями й плутаними відповідями сповнювалося узбережжя; зібралася незліченна юрба зі смолоскипами...» За таких умов, якби в Агріпини ще було день-два, вона б могла здійснити бунт, але Анікет діє рішуче й швидко -

«розставивши навколо вілли озброєну варту, виламує ворота й, розштовхуючи зустрічних рабів, підходить до дверей покою Агріпини». Побачивши Анікета, трієрарха Геркулея та флотського центуріона Обаріта, які увірвалися до неї, Агріпина й тут, зберігаючи колосальну витримку, заявила Анікету, що якщо він прийшов від сина, щоб провідати її, то нехай передасть, що вона одужала, а якщо «вчинити злодіяння», то вона не вірить, що такою є воля її сина. Розмовляти з нею не стали.

Трієрарх Геркулей ударив її ціпком по голові. Потім Анікет і Геркулей накинулися на неї з мечами...

Корнелій Тацит описав убивство Агріпини Молодшої з чужих слів, не називаючи імен оповідачів, - а ними могли бути й котрісь із очевидців, але вказав, що в них «у розповіді про це немає розбіжностей». І багато деталей - народ, що збігся, оточення вілли перед убивством, раби, які намагалися затримати нападників й відступили під їхнім натиском, а особливо одна малесенька деталь - те, що трієрарх ударив Агріпину ціпком, а інші діяли мечами, звучить дуже переконливо, змушуючи повірити в те, що приблизно так воно все й було.

Так у другій половині березня 59 року загинула Агріпина Молодша.

Рим, за легендою, було засновано Ромулом, який убив свого брата Рема. Величне місто знало випадки, коли чоловік убивав дружину чи дружина - чоловіка, бувало таке, що глава родини страчував своїх дітей, але щоб син убивав свою матір? Це був лише другий відомий в історії Риму випадок. Такого не траплялося вже більше півтораєста років. Як повідомив Тит Лівій, 101 року до н. е., уперше за весь час існування Риму, убивство матері скоїв якийсь Публіцій Маллеол. Щоб покарати його, римляни спеціально придумали нову страту - його зашили у мішок і кинули в море. Проте від того часу устої римлян змінилися - ніхто тепер навіть не подумав не те, щоб покарати, але хоча б привселюдно засудити вбивцю матері, - адже він був імператором. Лише через дев'ять років, коли влада Нерона похитнеться й стане зрозуміло, що йому не втриматися на престолі, римляни згадають, як варто поводитися з убивцею матері. Й один «сміливець», уже нічим не ризикуючи, повісить на шию статуї Нерона шкіряний мішок із написом, що сам він «мішка не мине». Утім, це буде згодом, через дев'ять років. А тоді, відразу після вбивства Агріпини Молодшої, усі мовчали... Її останки спалили й поховали тієї ж ночі з виконанням лише найскромніших похоронних обрядів, і поки Нерон зберігав свою владу, над її могилою не було навіть могильного насипу. Лише з падінням Нерона вільновідпущеники Агріпини Молодшої спорудили їй гробницю біля мізенської вілли диктатора Гая Юлія Цезаря.

12. Клавдій втрачає обожнення. З яких причин? Нові забави Нерона.

Установа святкування Ювеналій та Нероній. Чи був Нерон кровожерним? Нерон і поезія. Потяг Нерона до мистецтва

Розправа над Агріпиною Молодшою зумовила й зміни у ставленні до пам'яті імператора Клавдія. Саме після вбивства Агріпини Молодшої покійного імператора було позбавлено обожнення, а також скасовано проведену Клавдієм реформу латинського правопису.

Найімовірніше, саме тоді ж було знищено й історичні твори Клавдія - у римських істориків, що жили пізніше, немає посилань на Клавдія, а з огляду на розмаїтість і фундаментальний характер його праць такі посилання, безумовно, були б, якби ці праці пережили часи Нерона. Щоправда, змінити своє ім'я всиновлений Клавдієм Нерон не зважився, що й не дивно - адже це могло поставити під сумнів законність отримання ним влади. А наприкінці свого правління, уже почавши втрачати владу й намагаючись підняти свій авторитет, Нерон знову згадає про Клавдія та свою спорідненість із ним, перейменувавши на честь Клавдія один із місяців року. Історик, який прагне глибоко розібратися в суті подій, що відбувалися тоді, звісно ж, має поставити собі питання: «Чому тільки через п'ять років після смерті покійний імператор Клавдій був позбавлений шанування?» Ні Корнелій Тацит, ні Светоній Транквілл, ні інші римські історики не пропонують нам тут ясної відповіді, пояснюючи все лише тим, що Нерон відчував антипатію до Клавдія.

Але чому ж ця антипатія досягла своєї вершини за п'ять років після смерті Клавдія й одразу ж після того, як загинула Агріпина Молодша?...

Важко сказати напевно... Однак якщо Клавдія було отруєно особисто Нероном або за його наказом, то бажання імператора позбавити Клавдія обожнення видається цілком логічним, а зробити це можна було лише після смерті Агріпини Молодшої. Понад те, позбавлення Клавдія обожнення полегшувало Нерону в майбутньому розлучення з Октавією, яку він не любив.

Здавалося б, убивство імператором власної матері мало викликати

загальне обурення, навіть повстання. Проте, як уже згадувалося, нічого подібного не сталося. Відбувши до Неаполя, Нерон направив сенату послання, у якому повідомляв, що підісланого до нього, аби убити, вільновідпущеника Агріпини схопили з мечем, після чого вона, «нібито засуджена власною совістю за замах на злодіяння», покінчила з собою.

Чи повірив хто цьому? Звісно ж, ні. Проте, як писав Корнелій Тацит, «із вражаючим змаганням у догідливості римська знать ухвалює рішення щодо здійснення молебнів в усіх храмах про те, щоб Квінкватри, в час яких було розкрито злочинницький замах, щорічно відзначалися публічними іграми, щоб у курії було встановлено золоту статую Мінерви й біля неї статую принцепса, нарешті, щоб день народження Агріпини було включено до переліку нещасливих». Лише один із senatorів, філософ Тразея Пет, який раніше «зазвичай зберігав мовчання, коли ухвалювалися улесливі пропозиції, й небагатослівно виражав свою згоду з більшістю», цього разу не витримав і посмів покинути сенат, однак лише «накликав на себе небезпеку, не поклавши цим початку незалежності інших».

Проте й Нерон, прагнучи пом'якшити жакливість того, що сталося, був змушений підлещуватися і до римської знаті, і до народу. Щоб «посилити ненависть до Агріпини й показати, наскільки після її усунення зросло його милосердя», він повернув із заслання декількох вигнаних Агріпиною Молодшою матрон, а також декількох висланих нею чиновників. У Рим перевезли й урочисто поховали у спеціально побудованій гробниці прах Лоллії Павлини, колишньої дружини Калігули й суперниці Агріпини Молодшої в боротьбі за право стати дружиною Клавдія, погубленої за бажанням Агріпини. Було зроблено все, щоб підкреслити жорстокість самої Агріпини й посилити до неї ворожість. Утім, усе-таки після вбивства матері Нерон іще досить довго не зважувався повернутися до Рима, об'їжджаючи міста Кампанії, і прибув туди лише після того, як переконався, що народного обурення не буде.

Чи переживав Нерон через убивство матері? Можливо... Светоній Транквілл навіть писав, що Нерон нібито скаржився, «що його переслідує образ матері та Фурії* з бичами і запаленими смолоскипами», але у Светонія Транквілла правда часто межує з різними вимислами. Спосіб життя Нерона не змінився. Він із головою поринув у розваги та задоволення.

* Фурії - римські богині помсти й відплати, охоронниці моральних підвалин. Ототожнювалися з грецькими Ериніями. Відповідно до римської міфології, фурій було три і вони були доньками Землі й Ночі.

За словами Корнелія Тацита, «уже давно він був одержимий жагу чим бажанням удосконалитися в умінні правити квадригою на пере

гонах та не менш ганебним потягом опанувати ремесло кіфареда». У Римі вважалося, що перегони на колісницях - справа візників, а не знаті. Не наважуючись іще показатися перед усіма за цим заняттям, Нерон наказує спорудити для нього спеціальний іподром у Ватиканській долині, «на якому він міг би правити кінною запряжкою в присутності невеликої кількості обраних глядачів», але, не задовольняючись цим, незабаром «сам став скликати туди простий народ Рима, який звеличував його похвалами, бо чернь, ласа до розваг, раділа, що принцепсу властиві ті самі схильності, що і їй».

Поведінка Нерона, як видно з коментарів Тацита, шокувала римську знать, однак сенатори воліли терпіти, а за нагоди й догоджати імператорові. Іншою пристрастю Нерона був спів. Він давно брав уроки співу й гри на кіфарі, любляв грати і співати перед своїми друзями в палаці. Показувати це вміння публіці імператор спершу теж не наважувався - надто низьким уважалося тоді в Римі мистецтво артиста. Проте Нерон робить усе, щоб змінити суспільну мораль і змусити інакше сприймати участь у перегонах і театральних виставах.

Найбільше Нерон любив розваги, видовища, бенкети, для організації яких нещадно розтринькував гроші. Видовища він улаштовував численні й різноманітні, у багатьох змаганнях брав участь сам і вимагав того ж від своїх наблизених. Ще 57 року на Марсовому полі за його наказом побудували величезний дерев'яний амфітеатр. Відтоді там регулярно влаштовували всілякі видовища. Розправа над матір'ю мала, здавалося б, спонукати Нерона хоча б тимчасово обмежити кількість розважальних заходів. Нічого подібного не сталося... 59 року Нерон запроваджує нові ігри - Ювеналії («ігри для юнацтва»), обставивши їх проведення особливим шиком. На цих іграх спортивні змагання поєднували з театралізованими виставами, при чому участь у них перед публікою брали не тільки актори-раби й вільновідпущеники, як було раніше. Серед римської знаті теж знайшлося чимало охочих здобути прихильність імператора, «і багато хто бажав стати їх учасниками. Ні знатність, ні вік, ні колишні високі посади не перешкоджали їм трудитися в ремеслі грецького або римського лицедія, аж до ганебних для чоловіка рухів тіла і таких самих пісень.

Вправлялися в непристойностях і жінки з поважних родин».

Після смерті Агріпини Молодшої видовища стають ще пишнішими й нестримнішими. Рим розважався: перегони змінювалися гладіаторськими боями, гладіаторські бої - театральними виставами... За словами Светонія Транквілла, в одній з улаштованих гладіаторських битв Нерон змусив узяти участь чотириста сенаторів та шістсот осіб зі стану вершників, причому багато хто мав незаплямовану репутацію.

Щоправда, Нерон того разу не дозволив убити жодного бійця, навіть із засуджених злочинців. Показав Нерон і небачений раніше морський бій - на сцену театру раптово вилили воду, в якій плавали риби та

морські тварини, і було влаштовано морський бій між «афінянами» та «персами». Після цього воду негайно спустили й на сухому дні вийшли один проти одного два загони гладіаторів.

Оскільки, як уже згадувалося, Нерон дуже любив перегони, на додаток до звичайних він вигадав новий вид перегонів, коли в колісниці запрягали четвірки верблюдів. І це при тому, що верблюди були тоді для римлян анітрохи не меншою дивиною, ніж леви чи тигри. А театральні вистави Нерон любив настільки, що в поставленій за його наказом комедії Афранія «Пожежа» акторам дозволено було хапати й забирати собі начиння з охопленого полум'ям будинку.

Подібні заходи вимагали колосальних коштів і не сприяли поповненню скарбниці. Однак імператор не бажав хоч у чомусь собі відмовляти. Багато високих сановників, щоб не втратити прихильності або щоб вислужитися, також були змушені йти на великі витрати, аби влаштувати якісь дивовижні видовища. 60 року Нерон засновує ще одні ігри - Неронії, які належало влаштовувати за зразком грецьких змагань раз на п'ять років. Це були музичні, гімнастичні й кінні змагання, які проводилися надзвичайно помпезно, з великими призами для переможців, і супроводжувалися різними виставами, але без гладіаторських боїв. Спеціально для проведення Нероній імператор освятив лазні й гімнасії, де кожний сенатор і вершник безкоштовно користувався олією*. Усі судді змагань призначалися за жеребом тільки з осіб консульського звання**, а судили змагання із преторських місць. У латинських казаннях і віршах змагалися найшанованіші громадяни, а потім імператор спустився до сенаторів, які сиділи в оркестрі***, «і за одностайним бажанням учасників» прийняв вінок за гру на лірі. Проте замість того, щоб увінчати себе цим вінком, Нерон тільки схилив коліна і звелів віднести його до підніжжя статуї Октавіана Августа, вирізнивши у такий спосіб гру на лірі серед усіх мистецтв. На гімнастичних змаганнях Нерон здивував усіх ще одним розрахованим на публіку театральним жестом - «після принесення в жертву богам биків уперше зголив собі бороду, поклав її у скриньку із золота, прикрашену коштовними перлинами, і присвятив богам у Капітолійському храмі».

* Зазвичай і під час гімнастичних вправ, і після купання в лазні римляни натирали тіло оливковою олією.

** Тобто з тих, хто вже встиг хоч одного разу побувати римським консулом.

*** Оркестра - спеціальні місця для найпочесніших глядачів.

Відзначимо, що, обожаюючи видовища, Нерон, на відміну від Клавдія, був менш кровожерливим. Клавдій в одній з навмахій змусив битися близько 19 тисяч осіб, з яких мало хто вижив. Нерон же міг взагалі не дозволити вбити жодного - його захоплювало саме видовище.

Він не був патологічно кровожерливим, але якщо йшлося про боротьбу за владу, й убивство було на його думку необхідним, він легко й на диво спокійно давав накази вбити, навіть якщо вони стосувалися його родичів.

Окрім захоплення видовищами, Нерон робив спроби віршувати.

Свого часу імператор Октавіан Август, що його в один голос хвалили римські історики як зразок мудрого правителя, також заохочував поетів. А ім'я друга Октавіана Августа Мецената взагалі стало загальною назвою для всіх, хто заохочує шляхетні мистецтва. Проте Нерону не вдалося про славитися на цій ниві. Крім автора «Фарсалії» Марка Аннея Лукана, який користався прихильністю Нерона дуже недовго, інші поети з оточення Нерона римлянам не запам'яталися.

Дуже точно описав ці спроби принцепса проявити себе на ниві поезії Корнелій Тацит, який зауважив, що Нерон «зібрав навколо себе тих, хто, маючи деякі здібності до віршування, ще не здобув собі хоч якоїсь слави. Пообідавши, вони всідалися усі разом і заходжувалися зв'язувати принесені з собою або складені щойно рядки й доповнювати випадкові слова імператора. Це виразно видно вже з першого погляду на ці здобутки, у яких немає ні пориву, ні натхнення, ні єдності поетичної мови».

При дворі Нерона не з'явилося нових Овідіїв, Гораціїв або Вергіліїв... Одначе хибно було би вважати, що Нерон зовсім не мав поетичного хисту. Як свідчив Светоній Транквілл, «не праві ті, хто гадає, начебто він видавав чужі твори за свої: я тримав у руках таблички й зошити з найвідомішими його віршами, написаними його власною рукою, і видно було, що їх не переписано із книги чи з голосу, а писалися вони зразу ж, як придумувалися та складалися, - стільки в них виправлень і вставок».

Захоплювався Нерон також малярством і ліпленням. Не маючи можливості ані почути вірші Нерона, ані побачити його живописних робіт чи скульптур, ми не можемо оцінити ступінь його майстерності й таланту. Цілком зрозуміло, що певні здібності у нього були й він не уявляв свого життя без мистецтва. Проте ніякий талант не зможе розцвісти не тільки коли його топчуть, а й коли його безмірно хвалять.

А імператора оточувала юрба підлабузників.

Так жив імператорський двір...

13. Становище на окраїнах імперії. Боротьба з друїдами у Британії. Причини пасивності римських полководців у Германії

На кордонах імперії в цей час здебільшого панував мир.

Обмежені бойові дії велися на півночі Британії. Там римський намісник Вераній лише кілька разів вторгався у землі силурів (британського племені, що населяло північ сучасного Уельсу), а його наступник Светоній Павлін захопив 61 року острів Мона, що служив оплотом друїдам - прихильникам давньої кельтської релігії. Римляни вирізнялися великою віротерпимістю й зазвичай не тільки дозволяли підкореним народам сповідати їхні релігії, а й не перешкоджали вихідцям з підкорених народів будувати свої храми у самому Римі. Релігію ж друїдів римляни не визнавали й викорінювали через наявність у ній частих і кривавих обрядів людських жертвоприношень. Римляни боролися й з іншими релігіями, що приносили в жертву людей, - а це практикувалося в карфагенян, фінікійців, у скорених римлянами трохи пізніше даків і деяких інших народів. Але найзапекліше воювали все-таки з друїдами - адже вони, крім усього, очолювали опір римлянам у Галлії та Британії.

Острів Мона (острів Англіс) був останньою твердинею друїдів у тій частині Британії, що ще трималася, а понад те, це було священне для них місце, тому військо Светонія Павліна, яке переправилося туди на плоскодонних кораблях і вплав, зустріли, перепиняючи йому шлях, не тільки воїни, але також жерці та жриці. За словами Корнелія Тацита, «на березі стояло у всеозброєнні вороже військо, серед якого бігали жінки; схожі на фурій, у жалобних одягнях, з розпатланим волоссям, вони тримали в руках смолоскипи; тут же стояли друїди з простертими до неба руками, молилися й викрикували прокльони.

Новизна цього видовища вразила наших воїнів, і вони, наче скам'янівши, підставляли нерухомі тіла під удари, що сипалися на них».

Заціпеніння, що охопило римських солдатів, тривало недовго.

Отямившись і почувши команди свого полководця, римляни, які мали значно краще озброєння, зім'яли британців. Священні гаї, де друїди приносили людські жертви, вирубали. Уцілілі британці мусили прийняти іншу віру.

Однак у той час як Светоній Павлін скоряв острів Мону, у східній

частині Британії спалахнуло повстання Боудікки (про яке буде розказано далі), і Светоній Павлін був змушений терміново повернутися. Щойно його війська відійшли, мешканці острова Мона того ж року знову повернулися до колишньої віри. Придушити тут друдську віру виявилось не так просто. Остаточнo її викорінили тільки наприкінці століття, під час правління імператора Доміціана.

Попри всю важливість для зміцнення римського панування в Британії, операція із захоплення острова Мона була все-таки порівняно дрібною, та й взагалі завоювання римлянами Британії просувалося дуже й дуже повільно. У римських намісників просто не було сил для того, щоб почати потужний наступ. Утім, таке становище цілком влаштовувало Нерона.

Затишшя панувало і в германських володіннях Риму. Невеликі зіткнення на германському кордоні траплялися, але вони не були загрозою для імперії. Від 50 й аж до 57 року спокій на цьому кордоні взагалі не порушувався нічим - Нерон, з тих самих причин, що й Клавдій, не був зацікавленим у захопленні тут нових земель і гучних перемогах. Надмірні успіхи будь-якого римського полководця могли прихилити до нього симпатії й спонукати до початку боротьби за владу. А Нерон, як і Клавдій, вважав за краще мати полководців не стільки блискучих, скільки надійних.

Корнелій Тацит, кажучи про те, що «на германському кордоні панував непорушний спокій», а римський намісник у Нижній Германії Павлін Помпей і римський намісник у Верхній Германії Луцій Ветер не вживали заходів, щоб розширити свої володіння, спершу намагається пояснити їхню пасивність тим, що «обидва полководці сподівалися підтримкою миру здобути більшу славу, ніж та, котру їм могли б дати тріумфальні відзнаки, які стали чи не повсякденною нагородою». Утім, справжня причина полягала не в цьому, і трохи далі Корнелій Тацит повідомляє про неї...

Тож римські намісники Нижньої й Верхньої Германії Павлін Помпей і Луцій Ветер були змушені перебувати у бездіяльності, і, «щоб воїни не ледарювали, перший закінчив будівництво дамби для приборкання Рейну, за шістдесят три роки до цього початої Друзом*, а Ветер задумав з'єднати Мозеллу з Араром, проривши між ними канал, завдяки якому судна з військами й вантажами, пройшовши Середземним морем, Роданом (річкою Рона - Прим. В. Д.), Араром, далі згаданим каналом і рікою Мозеллою (Мозель - Прим. В. Д.) до Рейну, могли б потім спускатися до океану; цим усувалися б труднощі пересування суходелом та відкрився б водний шлях між західним і північним узбережжями. Завадив реалізації цього задуму легат Белгіки Елій Граціал; він умовив Ветера не вводити свої легіони в непідурядну йому провінцію і своїми турботами не прихиляти до себе Галлію, стверджуючи, що це неминуче викличе підозри імператора, - аргумент, який не раз завадив здійсненню

чесних намірів».

* Другом Старшим під час його походів у Германію в період від 12 до 9 року до н. е.

Саме острах викликати підозри імператора стримував полководців.

Адже якщо навіть будівництво каналу, що значно полегшував і здешевлював торгівлю між Галлією та Германією, могло викликати підозри, то зрозуміло, наскільки небезпечним в очах імператора міг стати полководець, який посмів би домогтися істотних перемог і завоювань, - це було б розцінено як зазіхання на вищу владу.

Недарма намісник провінції Белгіка Елій Граціал не підтримав явно вигідного для провінції проекту. Він міг би прорити канал територією своєї провінції й без солдатів Луція Ветера - у провінції для цього знайшлося б достатньо рабів. Можна було б залучити до справи й галльські племена. Знайти людей для виконання проекту було не так вже і складно. Проте успіх цієї справи міг принести не тільки славу, а й затаєні побоювання імператора, що його намісники прихиляють до себе симпатії, аби затіяти заколот. Ні... Намісникам провінцій набагато спокійніше й безпечніше було зовсім не робити нічого нового, продовжуючи збирати ті ж самі податки й, напевно, не забуваючи при цьому й про себе, що воліли робити всі намісники.

Мир із безліччю варварських племен, які розуміли тільки силу, за такої пасивності римських полководців не міг тривати надто довго. Як писав Корнелій Тацит, «через тривалу бездіяльність наших військ поширилися чутки, що легатам заборонено вести їх на ворога. І внаслідок цього фрізи* за намовою своїх правителів Верріта й Малоріга просунулися до берега Рейну: боєздатні - пройшовши лісами й драговинами, інші - припливши озерами, осіли на відведених для потреб наших воїнів і тоді ніким не зайнятих землях».

Наступник Павліна Помпея на посаді намісника Нижньої Германії Дубій Авіт не поспішав застосовувати силу - фрізи встигли побудувати там житла, засівали ріллю. Погрозами Дубій Авіт змусив фрізів відправити до Риму послів із клопотанням дозволити їм поселення. Верріт і Малоріг прибули до Риму, де їм показали «все те, що показують варварам**». Їх навіть привели в театр Помпея, «щоб вони побачили на власні очі, який багатий і могутній римський народ», однак ті анітрохи не зніяковіли - помітивши на сенаторських лавах кількох іноземців і дізнавшись, що честь сидіти поруч із сенаторами дарується послам дружніх держав, вони відразу спустилися вниз і сіли разом із сенаторами. Подія не викликала скандалу - «глядачі прихильно поставилися до їхнього вчинку, побачивши в ньому стародавню безпосередність», а Нерон обдарував обох вождів римським громадянством. Проте фрізам було наказано піти із зайнятих ними

земель. Фрізи, які вже облаштувалися на нових землях, знехтували велінням імператора, й ось тут Дубій Авіт дав їм відчути, що стримувала його аж ніяк не відсутність сили або рішучості, - «раптово кинута на них союзна кіннота, захопивши в полон чи порубавши всіх, хто затято противився, змусила їх скоритися необхідності».

* Фрізи - одне із племен, що населяло північну частину Германії.

** Приймаючи у себе іноземні посольства, особливо посольства відсталих племен, римляни завжди намагалися вразити їх величчю й могутністю Риму.

Фрізів було вигнано, але землі Нижньої Германії, як і раніше, були незаселеними, і згодом туди вторглося зігнане зі своїх власних земель племенем хавків плем'я ампсіваріїв. Вождь цього племені Байокал, звернувся до Дубія Авита, засвідчивши, що служив у римському війську під проводом Тіберія й Германіка, і просив дати йому дозвіл оселитися на землях, які однаково пустують. Авита зворушили слова Байокала, але він не міг порушити наказу імператора й був змушений відмовити. У відповідь ампсіварії закликали бруктерів, тенктерів та деякі інші племена підтримати їх у боротьбі з Римом.

Римляни й цього разу діяли рішуче та швидко. Щоб не дати германцям об'єднатися, Дубій Авіт попросив допомоги у легата Верхньої Германії Куртілія Манція, який на той час змінив на посаді Луція Ветера, і той, за словами Тацита, переправившись через Рейн, «показав нашу зброю в тилу ворога, ввів свої легіони в межі тенктерів, погрожуючи їм винищенням, якщо ті не порвуть із ампсіваріями. І після того, як ті від них відступилися, тією ж погрозою були залякані й бруктери; услід за ними, не бажаючи наражатися на небезпеку, покинули ампсіваріїв і інші; залишившись на самоті, це плем'я відійшло назад до узіпетів і тубантів». Гнані з усіх боків ампсіварії незабаром «втратили вбитими в чужих краях усіх здатних носити зброю, тоді як старі, жінки й діти стали здобиччю різних племен».

Розгром ампсіваріїв стався 58 року. Того ж року, за повідомленням Тацита, відбулася запекла битва між двома великими германськими племенами - хаттами й гермундурами. Обидва племені пообіцяли принести переможених у жертву богам, і за даною ними обітницею в переможених підлягало винищенню все живе - не тільки воїни, а й інші люди, коні тощо. Хатти зазнали поразки, після чого значну частину цього племені було винищено. Безсумнівно, що великих втрат зазнали й гермундури.

Здавалося б, тепер, після стількох міжусобиць серед германських племен, римляни могли б легко розбити і скорити їх. Легкість, з якою було розбито й вигнано фрізів, знищення ампсіваріїв, блискавичні дії проти тенктерів, бруктерів та інших племен показують, що розгром

германців був би неминучим. Що ж стримувало римських намісників? Чому вони не скористалися настільки вигідною ситуацією, адже супротивник був зляканий, роз'єднаний, та ще й ослаблений міжусобними війнами?

Корнелій Тацит знову не намагається цього пояснити. Далі він просто згадує про те, що влітку того ж року в землях союзного римлянам племені убіїв бушували «вогні, що вирвалися з-під землі», - торф'яні пожежі, «усюди винищуючи маєтки, ниви, селища» і навіть підступаючи до стін заснованої римлянами Колонії Агріпини (майбутнього Кельна).

Римських намісників Верхньої й Нижньої Германії зупинив не страх перед пожежами, а страх діяти без наказу імператора - стати славетнішим, ніж імператор, було небезпечно. Якби Нерон вирішив тоді особисто очолити похід, то легко міг би відновити римське панування до берегів Ельби. Однак Нерон аж ніяк не бажав залишати Рим і здобувати собі славу в лісах Германії, надаючи перевагу життю в розкішних палацах над життям у похідних наметах. Давати ж додаткові сили своїм намісникам, давати їм тим самим можливість вкрити себе славою він також не хотів. Нерон бачив себе насамперед співаком, погоничем квадриги, якому аплодує стадіон, - слава воїна його не приваблювала. Однак поступатися будь-кому владою він теж не мав наміру. А понад те, землі імперії не були перенаселеними, й імператорові не потрібно було шукати нових територій, щоб дати там ділянки ветеранам чи розмістити надлишки підданців. Рим потопав у розкоші, але цей достаток розбещував... У часи Ранньої республіки в римських родинах було від 5 до 15 дітей. Рим змушений був розширювати свої межі, щоб дати їм землі для прожиття. Римлян не могли зломити ніякі поразки, оскільки втрати швидко поповнювалися молоддю, а на завойованих територіях засновували нові римські колонії. А тепер у багатьох римських родинах, особливо в родинах римської знаті, взагалі не було дітей. З такою проблемою зіткнувся вже Октавіан Август, але під час правління Нерона вона стала ще актуальнішою.

Римляни вже раніше припинили засуджувати використання методів контрацепції й широко ними користувалися - без дітей простіше було розважатися, а догляд у старості забезпечували раби.

Римлян у Римі стало набагато менше, ніж рабів та вільновідпущеників. 61 року Педанія Секунда, префекта міста Рима, убив його власний раб. Убивство господаря власним рабом було справою рідкісною - за законом у цьому випадку страчували всіх рабів, які мешкали в будинку. Як писав Корнелій Тацит, після вбивства Педанія Секунда, «коли, за давнім звичаєм, усіх рабів, які жили з ним під одним дахом, зібрали, щоб вести на страту, збігся простий народ заступитися за стількох ні в чому не винних, і справа дійшла до вуличних безладів і зборищ перед сенатом». У домі Педанія Секунда жили близько чотирьохсот рабів і рабинь і жоден з них, за винятком

того, хто вчинив злочин, не був причетний до вбивства. За те, щоб не страчувати їх усіх, почали висловлюватися навіть деякі сенатори.

Проте один із сенаторів, Гай Кассій, переконав їх не намагатися скасувати давні закони: «Ухвалюйте, будь ласка, що вони звільняються від покарання. Кого ж тоді захистить його становище, якщо воно не врятувало префекта Рима? Кого вбереже численність його рабів, якщо Педанія Секунда не вберегли цілих чотириста? Після того, як ми стали володіти рабами з безлічі племен і народів, у яких відмінні від наших звичаї, які поклоняються іноземним святиням чи не шанують ніяких, цей набрид не приборкати інакше як залякуванням», - доводив сенатор, нащадок знаменитого поборника свободи Гая Кассія, який очолював сторіччям раніше боротьбу проти тріумвірів за республіку.

Аргументи ці виявилися переконливими. З ним погодилися: «Ніхто не насмілювався виступити проти Кассія, і у відповідь йому пролунали лише невиразні голоси, що шкодували про долю такої безлічі приречених, більшість яких мали постраждати безвинно, і серед них старі, діти, жінки...»

Дізнавшись про рішення сенату, юрба простолюдинів, предки яких самі нещодавно, напевно, були рабами, не давала вивести засуджених до місця страти.

Усе тепер залежало від рішення імператора. Нерон, «насваривши народ в особливому указі, виставив уздовж усього шляху, яким мали йти на страту засуджені, військові заслони». Усіх рабів, які жили в будинку Педанія Секунда, незалежно від статі й віку, стратили.

Жорстокість? Ні, це був лише безсердечний прагматизм, захід щодо забезпечення власної недоторканості. Коли ж сенатор Цингоній Варрон запропонував на додаток «вислати з Італії вільновідпущеників, які мешкали під тим же дахом», Нерон «став проти цього, щоб давньому звичаю, якого не могло пом'якшити милосердя, жорстокість не додала більшої нещадності».

Таким був той час.

Утім, згаданий вище випадок свідчить не тільки про звичаї тих часів, а й про те, яке було в Римі співвідношення між римлянами і неримлянами. У сенаті ще домінували латиняни й італіки, але Рим ставав усе менш латинським. Унаслідок низької народжуваності латинян та італіків Рим заселявся вихідцями з провінцій, де народжуваність була трохи вищою. Прибувши у столицю, провінціали поспішали жити як римляни, намагаючись не тільки швидше навчитися латинської мови, а й перейняти римські звичаї. Народжуваність їх також знижувалася. Під впливом віянь із Рима знижувалася народжуваність і в провінціях. Рим так і не впорався з цією проблемою.

Ось чому стояли пустою й вабили до себе то фрізів, то ампсіваріїв землі у римських провінціях. Ніщо не підштовхувало імператора до нових завоювань, а сам він їх не прагнув, волюючи перебувати в Римі.

Рим жив одним, сьогоднішнім, днем, не думаючи про те, що буде завтра...

14. Події на сході імперії. Боротьба за Вірменію. Призначення Доміція Корбулона головнокомандувачем римських сил на Сході та його успіхи

На Сході ситуація була трохи іншою. Парфія давно вже мріяла про приєднання до своїх володінь Вірменії. 51 року царем Парфії став порівняно молодий, діяльний та енергійний Вологез Перший (який правив Парфією від 51 до 79 року). 52 року він раптово вдерся у Вірменію і змусив місцевого царя Радаміста, іберійця за походженням, утекти. Брак припасів і втручання Риму, що загрожував Парфії війною, змусили тоді Вологеzu відступити, але, повернувшись назад до Вірменії, Радаміст, «ще лютіший, аніж колись, оскільки цього разу дивився на її мешканців як на зрадників», викликав загальне невдоволення. Коли імператор Клавдій помер, а його місце посів 17-літній Нерон, парфянський цар Вологез Перший вирішив, що слушний момент настав, і надав допомогу вірменам, які повстали проти Радаміста. Наприкінці 54 року дружнього римлянам вірменського царя Радаміста було вигнано.

Цар Парфії сподівався на юний вік і недосвідченість нового імператора, однак не врахував, що в молодого римського імператора були досить досвідчені радники. За порадами Афранія Бурра й Луція Аннея Сенеки, а може, й прислухавшись до своєї матері Агріпини Молодшої, яка тоді ще перебувала в пошані, Нерон призначив командувачем римських військ на Сході досвідченого полководця Доміція Корбулона, який встиг прославитися за Клавдія своїми рішучими і вправними діями в Германії. Прибувши на місце, Корбулон і тут діяв рішуче - у найближчих провінціях було терміново набрано молодь для поповнення легіонів. На допомогу Доміцію Корбулону за наказом Нерона додано було також армії місцевих залежних від Риму царів - іудейського царя Агріппи Другого, його брата Арістобула, який мав невеликі володіння, але якому для підняття бойового духу було заздалегідь подаровано Малу Вірменію й царський титул, царя Понту Полемона Другого, царя Коммагени Антіоха й правителя Емеси Согема. Согемові в якості заохочення було надано невелику прикордонну область Софену й царський титул. Нагороди й земельні наділи було обіцяно й усім іншим царям, втягненим у війну, - імператор залучав союзників не тільки страхом покарання, а й «пряником».

Такої демонстрації сили тоді виявилось достатньо. У Парфії в цей час

раптово почалася міжусобиця. Царя Вологеа спробував скинути його власний син Вардан, і Вологез був змушений піти з Вірменії (відмовлятися від Вірменії він не збирався, але вирішив зачекати).

Хоча бойових дій і не було, римські підлесники не забарилися привітати Нерона з перемогою. Як писав Корнелій Тацит, «у сенаті значення цих подій було суттєво перебільшено тими, хто пропонував призначити вдячні молебні, й щоб у дні цих молебнів принцепс носив одіяння тріумфатора, щоб він вступив у Рим з малим тріумфом, щоб у храмі Марса Месника йому було встановлено статую таких самих розмірів, як і самого Марса...», щоправда, кажучи про це, Тацит трохи виправдує сенаторів тим, що «у всьому цьому були не тільки звичні лестощі: всіх радувало, що на чолі війська, призначеного для втримання Вірменії, Нерон поставив Доміція Корбулона, і здавалося, що відтепер для обдарованих людей відкриваються широкі можливості».

Чому ж Нерон пішов на те, щоб наділити Корбулона якнайширшими повноваженнями? Адже раніше він намагався стримувати будь-яку активність своїх намісників?

Певною мірою надання Доміцію Корбулону особливих повноважень було для імператора кроком вимушеним - цього вимагала ситуація, що склалася на Сході. Утім, було б неправильно гадати, що імператор і його радники, ухвалюючи це рішення, цілком поклалися на вірність Доміція Корбулона. Ні, вони поклалися не тільки на це.

По-перше, у всіх східних провінціях Риму військ було значно менше, ніж на заході імперії. По-друге, внаслідок географічних особливостей раптово перекинути війська зі східних провінцій у Рим було вкрай важко. Для цього був потрібен флот, а флот підкорявся не Доміцію Корбулону, а імператорові. А понад те, римським намісником у провінції Сирія, де залишалися два легіони, став авторитетний і досвідчений у політиці Уммій Квадрат, «щоб Корбулон - ставний, красномовний і, крім досвідченості й проникливості, наділений також здатністю вражати своїм зовнішнім блиском, - якщо з'явиться в Сирію приймати своє військо, не привернув загальної уваги». У такий спосіб ризик того, що Корбулон, скориставшись обставинами, спробує поборотися за владу, зводився нанівець. І Корбулон, і Уммій Квадрат, дізнавшись про відхід парфян з Вірменії, «послали до Вологеа своїх людей з умовляннями надати перевагу миру перед війною й, видавши заручників, виявити римському народу, за прикладом попередніх царів, належну повагу». Така практика була не новою й була вигідною не тільки римлянам, тому заперечень не було, «і Вологез - чи щоб безперешкодно вести підготовку до війни, чи щоб видалити тих, у кому підозрював можливих суперників, - віддає в заручники найвизначніших із Аршакідів*».

* Аршакіди - династія, що правила Парфією впродовж усього періоду

існування цієї держави. Із роду Аршакідів походив і сам цар Вологез.

Першим встиг висунути ці вимоги посланець Уммія Квадрата центуріон Інстей, якому й віддали заручників. Однак, як писав Корнелій Тацит, дізнавшись про це, Корбулон наказав своєму префектові Аррієві Вару «негайно вирушити в дорогу й відібрати в Інстея заручників.

Через це у префекта з центуріоном виникли палкі суперечки, і, щоб не затягувати їх на потіху чужоземцям, вони дозволяють вирішити цю справу самим заручникам і царським послам, що їх супроводжували, і ті надали перевагу овіяному ще свіжою славою Корбулону, який чимось прихилив до себе навіть ворогів. Звідси - розлад між обома полководцями: Уммій скаржився, що в нього віднято плоди його старань, тоді як Корбулон, заперечуючи йому, стверджував, що цар погодився видати заручників лише після того, як його, Корбулона, поставили на чолі війська, що й перемінило його самовпевненість на страх. Нерон, щоб заспокоїти ворогів, повелів оприлюднити, що на відзначення здобутих Квадратом і Корбулоном успіхів до імператорських фасцій додається лаврова гілка».

Звісно ж, цар Парфії - величезної держави, що займала територію нинішнього Ірану, Іраку, частини Азербайджану, Пакистану, Афганістану й Туркменії, - навряд чи злякався призначення римським командувачем Корбулона, хоча й узяв це до уваги. Просто царю Вологезу, як правильно зазначив Тацит, було вигідно під пристойним приводом відправити у Рим своїх родичів-суперників. Царі Парфії іноді чинили так і раніше. Судячи з цих рядків Тацита, Нерона явно влаштовувало суперництво двох його полководців - нікого з них, попри конфлікт між ними, не було відкликано.

Отже, війна Риму з Парфією, що назріла вже 55 року так і не розпочалася. Володіння обох держав залишилися такими як і раніше.

Хиткий мир тривав аж до 58 року, але, покінчивши із внутрішніми безладами, Вологез Перший на початку 58 року знову вдерся до Вірменії, прагнучи утвердити на престолі Вірменії свого брата Тирідата. Стало зрозуміло, що війни не уникнути. До того ж, за словами Тацита,

«вірмени, дволичні й непостійні, прикликали до себе й те, й інше військо; за місцем проживання, за подібністю характерів, нарешті, через численні шлюби вони були ближчими до парфян і, не пізнавши благ свободи, схилилися до того, щоб їм підкоритися».

Залишмо на совісті Корнелія Тацита ту непохвальну характеристику, яку він дав вірменам, - як римлянин він не міг бачити цих подій інакше, але з його слів видно, що у вірменів були дуже серйозні й цілком зрозумілі причини підтримувати в тій війні саме парфян, а не римлян.

Тому не дивно, що Вологез і Тирідат зуміли повернути на свій бік більшу частину вірменської знаті, хоча деякі вірменські вельможі все-таки вирішили стати на бік Риму.

Корбулон почав терміново готувати війська. Уже багато десятиліть кордон Риму з Парфією був мирним, і на боєздатності військ це позначилося вкрай негативно. Як писав Тацит, «переміщені із Сирії легіони, зледащівши за час довгого миру, з величезною неохотою виконували табірні обов'язки. Добре відомо, що в цьому війську було чимало ветеранів, які жодного разу не побували на бойовій варті чи нічному дозорі, які розглядали табірні вал і рів як щось небачене й дивовижне, які відслужили свій термін у містах, не надягаючи ні шоломів, ні панцирів, чепуристі й ласі до наживи». Корбулон негайно звільнив тих, хто був непридатним через старість або хвороби, і зажадав поповнень. Було проведено набори новобранців у Галатії й Каппадокії. І все-таки самих лише місцевих сил для війни з Парфією було недостатньо. Безкарно захопивши Вірменію, парфяни могли вдертися до Сирію. Тому Нерон перекинув з Германії на допомогу XII Блискавичний легіон (цей легіон раніше вже стояв у Сирії, але потім брав участь у британському поході імператора Клавдія, а після закінчення активних дій у Британії його перевели до Германії).

Привчаючи війська до труднощів, Корбулон вивів солдатів із казарм і тримав у зимових наметах. Зима того року була сувора, й у багатьох через незвичку до польового життя траплялися обмороження.

Утім, і собі Корбулон не потурав - «у легкому одязі, з непокритою головою, постійно був на очах у воїнів, і в поході, і на роботах, хвалив старанних, утішав немічних і всім подавав приклад». Через тяготи служби спочатку знайшлося чимало охочих дезертирувати, але Корбулон був суворим і серйозних провин не прощав зовсім - дезертирів негайно страчували. За словами Корнелія Тацита, «цей захід виявився цілющим й дієвим, за поблажливість, і втікачів із табору Корбулона було значно менше, ніж в арміях, де винні могли розраховувати на прощення».

З настанням весни Корбулон висунув уперед авангард на чолі з центуріоном Пакцієм Орфітом, якому наказав намагатися уникати бою із супротивником. Орфітові здалося, що парфяни поведуться необачно, й він послав Корбулону повідомлення, в якому просив дозволу напасти на них. Досвідчений Корбулон заборонив йому це й наказав чекати підкріплень, але Орфіт всупереч наказу затіяв бій і був розбитий. Із залишками своїх військ він зумів відступити, але підрозділи, які рухалися на допомогу Орфіту, налякані його розгромом, також кинулися навтіки.

Корбулон висварив Пакція Орфіта, префектів і воїнів, «наказав їм розташуватися за табірним валом і якийсь час тримав їх там зганьбленими настільки принизливим покаранням, доки, дослухавшись

до прохань решти війська, не дарував їм прощення». Таким чином, навіть у дрібній поразці Корбулон зумів знайти користь - не тільки навченість, а й дисципліна військ помітно зросли.

У цей самий час Корбулон успішно діяв і як дипломат. До участі у війні проти Парфії він зумів залучити не тільки васалів Риму, а й іберійського царя Фарасмана. Колишній цар Вірменії Радаміст був сином Фарасмана, але не ладнав із батьком. Коли вигнаний з Вірменії парфянами Радаміст втік до батька, той наказав його стратити, можливо, побоюючись вторгнення парфян, а можливо, прагнучи посісти трон Вірменії. Після вмовлянь Корбулона Фарасман зобразив справу так, що сина він стратив за зраду, а сам виявив готовність брати участь у поході. Підтримали Корбулона й мосхи - войовничий народ, що жив на північний захід від Вірменії.

**15. Напад Корбулона на Вірменію.
Невдалий підступ Тирідата.
Переможне просування римських
військ. Руйнування Артаксат.
Нестримна радість у Римі. Гай Кассій
угамовує надто запопадливих
підлесників. Узяття Тигранокерти.
Нерон призначає нового царя Вірменії**

Корбулон вдався до рішучих дій і навесні 58 року, ретельно продумавши план дій та розподіливши сили між легатами і префектами, напав на Вірменію одразу з кількох напрямків. Час для нападу було обрано надзвичайно вдало. В одній із парфянських провінцій - Гірканії (розташованій на землях на південь від Каспійського моря) - розпочався заколот, і цар Вологез був зайнятий його придушенням, не маючи можливості надати істотної допомоги Тирідатові.

Тирідат вдався до хитрощів, запропонувавши Корбулону зустрітися й обговорити умови миру, заявивши, що візьме на зустріч всього лише тисячу вершників, але не заперечує, якщо Корбулон візьме із собою стільки воїнів, стільки забажає, аби тільки ті «на доказ своїх мирних намірів були без шоломів і панцирів». Корбулон легко розгадав цей виверт, розрахований на те, що вправні у володінні луками й стрілами парфяни легко розправилися б із незахищеними обладунками римлянами. Проте римський полководець навіть виду не подав, що розкрив цей задум, відповівши, що «було б правильнішим про справи державної важливості домовлятися у присутності того й іншого війська», і запропонував зустрітися в полі, з одного боку якого були зручні для розміщення римської піхоти пагорби, а з іншого - зручна для розміщення кінноти рівнина. Прибувши туди першим у призначений день, Корбулон поставив на флангах когорти союзників, а посередині розташував свій шостий легіон, додавши туди про всяк випадок три тисячі воїнів із третього легіону, але давши їм усім одного орла*, щоб здавалося, що це лише один легіон. Надвечір на призначене місце прибув і Тирідат, але, теж побоюючись підступу, розташувався на значній відстані, «звідки його можна було радше бачити, ніж чути».

Зустріч так і не відбулася.

Побачивши, що перемовини зірвано, Корбулон почав просування вглиб Вірменії. Маючи значно менші сили, Тирідат відступав, при цьому парфяни намагалися перешкоджати постачанню римських військ, нападаючи на обози. Вірменські вельможі, які підтримали Тирідата, зачинилися у своїх фортецях. Першою Корбулон взяв у облогу фортецю Воланд, що прикривала із заходу підходи до столиці Вірменії - Артаксати. Наказавши зруйнувати насипаний перед фортецею вал, розставивши облогові знаряддя і пращників, Корбулон розділив військо на чотири штурмові групи й вишикувавши загони для атаки «черепахою»**, легко взяв фортецю штурмом.

* Наконечником знамена римського легіону завжди була фігура орла, тому й самі знамена римських легіонів часто називали просто орлами.

** «Черепаха» - особливий стрій, застосовуваний римлянами для штурму проламів у фортечних стінах. Виштовпувавшись «черепахою», римські солдати майже звідусіль були прикриті щитами.

Погано навчені й непривичні битися строєм захисники фортеці не змогли протистояти прикритим з усіх боків щитами римським «черепахам», і втрати римлян були мінімальні - лише кілька поранених. Однак для залякування Корбулон наказав знищити в місті всіх узятих в полон чоловіків. Нездатне носити зброю населення продали в рабство, а місто розграбували. Вслід за цим легати й префекти Корбулона так само легко захопили ще три невеликі вірменські фортеці, причому того ж самого дня. Побачивши це, а також виняткову жорстокість римлян, майже всі інші околишні фортеці, крім Артаксати, здалися на милість переможця.

Зломивши опір у Північно-Західній Вірменії, Корбулон вирушив до Артаксати. Побудована в I половині II ст. до н. е. вірменським царем Арташиром Першим як столиця Вірменії й названа на його честь, Арташата (у грецькій і латинській транскрипціях - Артаксата) розташувалася на північному березі ріки Аракс, на місці сучасного міста Арташат за 20 кілометрів на південь від сучасної столиці Вірменії - Єревана. Тирідат, намагаючись не підпустити римлян до Артаксати, спробував напасти на Корбулона під час маршу й раптово оточив римське військо. Корбулона це анітрохи не збентежило. Бойовий порядок римлян був бездоганний - «праворуч рухався третій легіон, ліворуч - шостий, посередині - добірні воїни десятого; між лавами військ розмістилися обози, а тил прикривала тисяча вершників, які отримали наказ відбивати ворожий натиск, але не переслідувати ворогів, якщо вони кинуться навтіки». Оборону флангів забезпечували піші лучники та решта кінноти. Причому лівий фланг був більш розтягненим, аніж правий, щоб у разі нападу ворога можна було вдарити по ньому

одночасно і спереду, і збоку. Не зважившись на битву, Тирідат вирішив відступити.

На світанку наступного дня римська армія підійшла до Артаксати й оточила місто. Побачивши, що Тирідат нічим не зміг їм допомогти, і знаючи про долю інших фортець, гарнізон Артаксати не посмів чинити опору. Як писав Корнелій Тацит, «жителі міста добровільно відчинили ворота й віддали себе на ласку переможців, і це врятувало їх від винищення; що ж до Артаксати, то, підпалена нами, вона була зруйнована доценту й зрівняна із землею, бо через довжину міських укріплень втримати її за собою без сильного гарнізону ми не могли, а нечисленність нашого війська не дозволяла виділити такий гарнізон і водночас продовжувати війну...» Зі сказаного вище добре видно, що не тільки на Заході, а й на Сході експансія римлян стримувалася насамперед їхньою низькою народжуваністю, а не опором їхніх супротивників. Якби у Римі був надлишок населення, захоплені землі було б негайно заселено. Та й військо не було б «нечисленним».

За словами Корнелія Тацита, «за ці успіхи воїни проголосили Нерона імператором...» Зауважмо, що полководця, який здобув перемогу, «імператором», тобто «переможцем», як за часів республіки або ранньої імперії, воїни вже не проголошували - головна слава всіх перемог ста ла монополією принцепса. До Рима негайно вирушили гінці повідомити про здобуту перемогу. Римські підлесники також поспішали догодити Нерону. За постановою сенату відбулися спеціальні молебні, «було споруджено арку і статуї й на кілька років уперед призначено принцепса консулом; понад те, було вирішено вважати святами і той день, у який наше військо здобуло перемогу, і той, у який про неї було оголошено, а також багато чого іншого такого ж роду, настільки надмірного», що згадуваний уже раніше Гай Кассій, «погодившись із усіма іншими призначеними Нерону почестями, заявив, що для молебнів не вистачить і повного року й тому варто розділити дні на святкові й будні, так, щоб богам віддавалася належна пошана й це не ставало на заваді людським справам». Такі непереборні аргументи трохи вгамували надто запопадливих підлесників.

Між тим, наступ римських військ у Вірменії тривав. Після взяття й зруйнування Артаксати Корбулон скерував свою армію до Тигранокерти - другої столиці Вірменії (сучасне місто Діярбакір у Туреччині). Вірмени зятят чинили опір, але не могли зупинити наступу римлян. Одну з вірменських фортець, що перекривала шлях до Тигранокерти, було взято штурмом, іншу, що відбила штурм, Корбулон взяв облогою. Не маючи можливості перекрити шлях римським військам силою, прихильники Тирідата спробували організувати замах на Доміція Корбулона. Один із представників місцевої знаті, який став задля годиться на бік римлян, спробував дістатися до намету Корбулона щоб його вбити. Вірмени, очевидно, пам'ятали, що саме замах зірвав свого часу похід сюди Гая

Цезаря, онука імператора Октавіана. Однак охорона Корбулона не дрімала.

Сміливця схопили, а катування вирвало в нього й імена спільників. 60 року, коли війська Корбулона наблизилися до Тигранокерти, жителі міста відчинили ворота й, заявивши, що чекають від Корбулона вказівок, піднесли йому золотий вінок. Незабаром опір було остаточно зломлено в усій країні. Частина найбільш непримиренної до загарбни ків вірменської молоді, що не бажала здаватися, спробувала сховатися у фортеці Легерда, розташований на захід від Тигранокерти.

Але римляни, насипавши вал, увірвалися до фортеці, і її захисники були змушені скласти зброю. Тирідат спробував захопити Південну Вірменію, де мав прихильників, але посланий туди Корбулоном легат Верулан, розоривши землі тих, хто намагався підтримати Тирідата, змусив того відступити.

Отримавши від Корбулона звістку про захоплення Вірменії, Нерон призначив новим царем країни Тиграна (Тиграна П'ятого), онука залежного від Риму каппадокійського царя Архелая і правнука іудейського царя Ірода Великого. Фактично Тигран П'ятий був лише римською маріонеткою - «тривале перебування в Римі заручником виховало в ньому рабську приниженість». Частину земель Вірменії було віддано в управління сусіднім залежним від Риму правителям. Для того, щоб Тигран зміг утриматися при владі, Корбулон залишив йому тисячу легіонерів, дві когорти військ союзників і два загони кінноти.

Корбулон після завоювання Вірменії залишився на Сході римським намісником у Сирії замість померлого того ж року Уммія Квадрата.

Однаке призначення Корбулона намісником Сирії зовсім не означало, що в його руках зосередилася вся влада на Сході. Це зроблене Нероном призначення було надзвичайно хитрим і переслідувало водночас кілька важливих цілей. По-перше, тепер Корбулона не треба було з пошаною й тріумфом приймати в Римі, що довелося б зробити після таких гучних його перемог, якби Корбулона відкликали до столиці.

По-друге, намісникові Сирії підкорялися вже не всі війська на Сході, а лише ті, що були розташовані в Сирії. По-третє, у разі нового загострення на місці був досвідчений полководець, якому можна було б доручити ведення війни, і водночас це також пояснювало б римлянам, чому Корбулона не викликали для ушановування в Рим.

16. Повстання Боудікки

Ще не вщухла війна у Вірменії, як 61 року проти римського панування піднялася, здавалося б, утихомирена вже Британія.

Причиною повстання були зловживання римських чиновників. За словами Корнелія Тацита, бачачи, як римляни скоряють одне за одним британські племена, цар союзного римлянам племені іценів Прасутаг, «який славився величезним багатством», призначив у своєму заповіті спадкоємцями імператора Нерона та двох своїх дочок, «розраховуючи, що така догідливість відгородить його царство й надбання від насильства». Проте цар гірко помилився, не врахувавши жадібності прибульців. Вийшло саме навпаки, «і царство стали грабувати центуріони, а надбання - раби прокуратори* так, ніби й те й інше було захоплено силою зброї. Насамперед відшмагали батогами дружину Прасутага Боудікку й збезчестили його дочок; далі в усіх знатних іценів відібрали успадковане від предків майно, немов усю цю область було подаровано римлянам, а з родичами царя стали поводитися, як із рабами». Не витримавши знущань, іцени повстали.

До повстання пристали й підкорені римлянами раніше трінобанти.

* Частину рабів у Римі, попри низький статус, використовували для управління майстернями, крамницями, маєтками і навіть для управління провінціями.

Управителям великих маєтків вельмож, а тим паче тим рабам, яких було допущено до управління провінціями, надавалася величезна влада, й вони фактично належали не до нижчого, а до вищого прошарку римського суспільства, чим нерідко зловживали.

Особливу ненависть повсталих викликали розселені на їхніх землях римські ветерани, «які викидали трінобантів з їхніх жител, зганяли з полів, називаючи бранцями й рабами». Ветерани могли так коїти бо їм потурали легіонери, «сподіваючись на те, що їм буде дозволено те саме», але всякому терпінню є межа. Уся східна частина Британії піднялася на боротьбу із загарбниками.

Самовпевненість зіграла тут із римлянами злий жарт.

Столиця провінції, місто Камулодун (нинішній Колчестер), де розташовувалася найбільша римська колонія, не було як слід укріплено, бо «воєначальники про це не подбали, думаючи більше про приємне, ніж про корисне». Намісник провінції Светоній Павлін, зайнятий у той час завоюванням острова Мона, перебував далеко від міста, а Кат Деціан,

прокуратор провінції, у відповідь на прохання про допомогу зміг одразу надіслати лише близько двохсот чоловік, та й то без належного озброєння. У місті був свій гарнізон, а понад те, можна було озброїти й мобілізувати багатьох ветеранів як серед жителів міста, так і серед тих римлян, що встигли збігтися сюди з усієї округи. Але ніхто не спромігся цього зробити. Ба більше, міська влада так і не подбала про рів та навіть не вислала з міста, поки це можна було зробити, жінок, старих і дітей, усе ще не розуміючи ступеню небезпеки. Тож повсталі британці легко захопили місто. Частина городян спробувала сховатися в просторому головному храмі, що мав міцні стіни, але після дводенної облоги повсталі захопили і його. Камулодун було розграбовано і спалено. Розправившись із римлянами в Камулодуні, повстанці вийшли назустріч дев'ятому легіону, що поспішав на поміч городянам. У лютому бою всіх піхотинців легіону перебили, й лише легатові легіону Петілію Церіалу з частиною кінноти вдалося прорватися, відійти до укріпленого табору і врятуватися. За короткий час повстання охопило майже всю Британію.

Светоній Павлін, пробившись крізь загони повстанців до Лондінія (Лондона), міста, «яке тоді ще не йменувалося колонією», тобто ще не мало статусу муніципія, але вже досить людного «внаслідок достатку в ньому купців і товарів», урахувавши сумний приклад Петілія Церіала й бачачи нестачу військ, вирішив пожертвувати містом, щоб відійти й зібрати сили. За словами Корнелія Тацита, «ні благання, ні сльози городян, які волали до нього про допомогу, не похитнули його рішучості, і він подав сигнал до відступу, взявши з собою в похід охочих його супроводжувати». Частина жителів не захотіли покидати нажите й незабаром пошкодували про це. Увірвавшись у Лондіній, британці винищили усіх жителів, що залишилися. Слідом за Камулодуном і Лондінієм повстанці так само легко захопили ще одне місто, що мало статус муніципія*, - Веруламій. Після цього прокуратор провінції Кат Деціан утік на континент.

* Муніципій (municipium) - місто, що мало право повного самоврядування. Всі громадяни муніципія мали римське громадянство.

Римський історик Діон Кассій вважав, що тоді було перебито до 80 тисяч римлян. Інший римський історик, Светоній Транквілл, кількості загиблих не наводить, але повідомляє, що після поразки у Британії, «де два міста було розорено й безліч громадян і союзників перебито», Нерон подумував узагалі вивести римські війська з Британії й не здійснив цього лише «через сором здатися заздрісником батьківської слави» (південну й центральну Британію було скорено за імператора Клавдія, який усиновив Нерона). Найповніше описав події тих днів Корнелій Тацит, який писав, що «загинуло до 70 тисяч римських громадян і союзників. Адже повсталі не знали ні взяття в полон, ні продажу в рабство, ні яких-

небудь можливих на війні угод, проте квапилися різати, вішати, палити, розпинати, ніби передбачаючи, що їх не мине розплата, і заздалегідь відомщаючи за себе».

Камулодун, Лондіній, Веруламій було захоплено, однак інші римські фортеці трималися. На боці повстанців були правда й розпач, але сила, воєнний досвід і набагато краще озброєння були все-таки на боці римлян...

Підтягнувши чотирнадцятий легіон, трохи вексиллатій (окремих підрозділів) двадцятого легіону й підрозділи допоміжних військ, що були поблизу, Светоній Павлін, зібравши до 10 тисяч осіб і вибравши зручну для себе місцевість «з вузькою тісніною перед нею і з лісом, який прикривав її позаду, попередньо впевнившись у тім, що ворог тільки перед ним на рівнині та що вона цілком відкрита й можна не побоюватися засідок», прийняв рішення дати вирішальний бій. Легіонерів він розставив зімкненими лавами - у центрі важко озброєних, на обох флангах легко озброєних, а на крайніх флангах свого бойового порядку поставив щільні ряди кінноти. Цариця Боудікка також зважилася на бій. Посадивши на свою колісницю поперед себе своїх дочок, вона об'їжджала загони, що вишикувалися за племенами, і закликала воїнів «перемогти або полягти».

Битву почали британці, які розраховували на свою кількісну перевагу, але досвідчені й добре озброєні легіонери, які стояли щільними лавами, стримали їхній натиск, а потім, метнувши всі дротики, стрімко атакували «у бойовому порядку на зразок клина». Римські легіонери були захищені шоломами та панцирами, що повністю прикривали тулуб і плечі. Їхні окуті металом щити були міцними й легкими і дозволяли витримати практично будь-який удар меча або списа. Легіонерів навчали ведення бою багато років, і легіон у наступі нагадував покрите з усіх боків бронею чудовисько, що найжачилося мечами й списами. Це чудовисько майже не мало уразливих місць, і вражало все навколо. Озброєння ж у давніх британців було різним.

Захопленого у римлян не вистачало. Знатні бритти іноді мали зброю не гіршу, ніж римляни, але таких воїнів було мало, і навіть вони не вміли битися строєм. Прості ж британці зазвичай для захисту мали лише дерев'яний, оббитий чи не оббитий шкірою щит, що розлітався від кількох сильних ударів меча й не завжди витримував сильного удару важким списом. А билися хто списами, хто сокирами, хто палицями - мечі були не в усіх, а деякі не мали навіть залізних наконечників для списів і використовували замість них загострені кілки.

З таким озброєнням британці не змогли витримати удару легіонерів, які перейшли в атаку, тим паче що одночасно з легіонерами на воїнів Боудікки навалилися солдати допоміжних військ і кінноти.

Бритти могли успішно боротися з римлянами один на один. Маючи кількісну перевагу, вони могли перемагати й більші загони римлян, якщо

ті не встигали вишикуватися (як це було з Петилієм Церіалом).

Однак стримати із дрюччям добре підготовлений удар правильно вишикуваних римських легіонів було неможливо...

Британці кинулися навтьоки, але їм заважали вози, що захаращу вали проходи. Поразка повстанців була нищівною. «Наші воїни винищ у ва ли супротивника, не щадячи й жінок; до куп людських тіл додавалися ще й трупи простромлених дротиками і списами коней.

Здобута в той день перемога не поступається в блиску та славі знаменитим перемогам давнини. Адже було винищено, як дехто стверджує, трохи менше вісімдесяти тисяч британців, тоді як ми втратили лише близько чотирьохсот убитими й не набагато більше пораненими», - захоплювався Корнелій Тацит.

Долю повстання було вирішено. Зрозумівши, що переможена, Боудікка прийняла отруту, загинувши, але залишившись вільною.

Однак навіть після такого розгрому й смерті Боудікки не всі повсталі змирилися з поразкою. Для придушення повстання римляни були змушені додатково перекинути в Британію з Германії дві тисячі легіонерів, вісім когорт допоміжних військ і тисячу вершників.

Повстанці тепер уже уникали великих боїв, нападаючи лише на дрібні групи римлян, але страждали від голоду - «землі всіх підозрілих або відкрито ворожих народів римське військо піддало спустошенню вогнем і мечем».

Значно краще озброєння, уміння боротися строєм, набагато краще порівняно з британцями знання військової справи й нещадність дозволили римлянам придушити повстання. Утім, після цього бунту римляни змушені були все-таки трохи пом'якшити свій підхід до управління провінцією.

17. Конфлікт прокуратора й намісника. Візит до Британії Полікліта й кілька слів про роль вільновідпущеників у керуванні імперією. Зміна курсу римської політики в Британії - від жорсткості до м'якості. Повстання вщухає

Схоже, навіть деяких римлян вражала жорстокість, яку проявив під час придушення повстання Светоній Павлін. Принаймні присланий прокуратором Британії замість Ката Деціана Юлій Класиціан, «неприятно ставлячись до Светонія, через особисту ворожнечу перешкоджав загальному добру, поширюючи чутки про те, що незабаром має прибути новий легат, що без злості до супротивника й властивої переможцеві зарозумілості милостиво поставиться до тих, хто здався. Водночас він писав до Рима, щоб там не чекали швидкого припинення бойових дій, якщо не буде призначено спадкоємця Светонія, чії невдачі він пояснював непридатністю, а успіхи - сприянням долі». Корнелій Тацит, як видно з його слів, гадав, що конфлікт між намісником і прокуратором виник тільки внаслідок їхньої взаємної недоброзичливості. Однак імовірніше, що причина полягала саме в різному підході до вирішення проблеми. І цілком можливо, що думка нового прокуратора про те, що повстання затягнеться, якщо римляни не підуть на поступки, була більш виваженою, ніж бажання намісника покінчити з повстанням однією лише силою й жорстокістю. Імператорів Риму, зокрема й Нерона, звісно ж, влаштовувало, якщо намісник і прокуратор провінції не жили у згоді й стежили один за одним - це забезпечувало більшу лояльність і того, й іншого стосовно верховної влади. Однак цей конфлікт зайшов занадто далеко, і втручання Рима стало необхідним. За Нерона вплив вільновідпущеників на державні справи був значно меншим, аніж за Клавдія, за якого тим фактично було довірено майже самостійно визначати і зовнішню, і внутрішню політику Риму. У перші роки свого правління Нерон більше опирався на стан вершників, з якого були тодішні його фавори ти Луцій Анней Сенека й Афраній Бурр, і жоден вільновідпущеник не мав за Нерона такої влади, яку мали Нарцис, Паллант або Калліст у часи імператора Клавдія. Утім,

не варто вважати, що Нерон відчував антипатію до вільновідпущеників, - він лише обмежив їхнє колишнє всесилля. Цілком же відмовитися від використання вільновідпущеників та «імператорських рабів»* у правлінні імперією Нерон не міг, та й не збирався. Серед вільновідпущеників у Нерона також були свої найбільш віддані й довірені особи, яким він надавав іноді величезних повноважень. За словами Корнелія Тацита, «щоб дослідити становище у Британії, туди було відправлено вільновідпущеника Полікліта, на якого Нерон покладав великі надії, розраховуючи, що його вплив зможе не тільки встановити згоду між легатом і прокуратором, а й внести заспокоєння в непокірливі душі варварів. Полікліт не загаявся вирушити в дорогу; на Італію й Галлію він справив враження пишністю й численністю свого супроводу, а перепливши Океан**, вселив страх і в наших воїнів: але вороги, у яких тоді ще панувала ніким не утиснена воля і яким була не відома могутність вільновідпущеників, глузували з нього й дивувалися тому, що полководець і військо, яке завершило таку війну, кориться якимсь рабам».

* Ще за часів Римської республіки низку адміністративних посад у державі посідали так звані «державні раби», тобто не раби, які належали комусь із римлян, а раби, які належали безпосередньо Римській державі. Державні раби вели протоколи засідань римського сенату, були тюремниками, пожежниками, робітниками, які забезпечували функціонування римських водогонів і каналізації. За часів Римської імперії «державні», або «імператорські» раби дуже часто займали посади дрібних і навіть середніх чиновників у скорених Римом провінціях, підкоряючись намісникові провінції й прокураторові, але доповідаючи про все і своєму «патрону» - імператорові в Рим. Попри те, що формально вони були лише рабами, вплив і можливості «імператорських рабів» були вельми великими. Великими були й можливості їхнього кар'єрного росту - саме з імператорських рабів походили всі імператорські вільновідпущеники.

** Мається на увазі протока Ла-Манш.

Здивування британців зрозуміле - адже у них раби використовувалися лише для найбрудніших і найважчих робіт. Однак у британців не було настільки складного господарства, як у римлян. У римлян були раби й для брудних робіт, і з ними вони поводитися, як зі звичайною худобою, але раби, навчені живопису, ремесел, а особливо мистецтва діловодства й управління, цінувалися, а найуспішнішим із них доручалися найважливіші посади, причому потім вони зазвичай ставали вільновідпущениками. Полікліт піднявся й отримав такі повноваження не дарма, - «вселивши страх воїнам», він, утім, «про все доповів імператорові в пом'якшених висловах; за Светонієм (Светонієм

Павліном. - Прим. В. Д.) було залишено управління справами, але оскільки після цього він утратив на березі кілька кораблів із веслярами, що було сприйнято за свідчення продовження війни, йому було наказано здати військо Петронію Турпіліану, який завершив термін свого консульства. Той, не тривожачи ворогів, які, у свою чергу, не тривожили його, перебував у ледарській бездіяльності, якій присвоїв благопристойне найменування миру».

Слід зауважити, що таке рішення Нерона було цілком продуманим.

По-перше, воно дало можливість не надавати Светонію Павліну надмірної пошани за здобуті перемоги, а по-друге, ненависного британцям Светонія Павліна відкликали під пристойним приводом, чим не було принижено почуттів та гідності солдатів, які здобули перемогу, але водночас припинялося поголовне винищування британців, бо це не входило в плани імператора, - своїх поселенців римлянам не вистачало, і скорене населення було вигідніше не винищувати, а експлуатувати. Після цього опір британців став повільно згасати.

**18. Нелюба дружина - розрив стає
неминучим. Що підштовхнуло
Нерона? Хвороба Нерона. Нерон
одужує. Меммій Регул помирає.
Інтриги довкола трону. Причини
«сміливості» Антістія Созіана й
римського сенату. Нерон змінює своє
оточення. Грандіозна чистка 62 року -
мечем і отрутою. Смерть Афранія
Бурра. Поява Тигелліна. Сенека
втрачає владу. Розлучення і страта
Октавії. Поппея Сабіна стає дружиною
Нерона**

Минуло понад два роки після того, як Нерон розправився з матір'ю, а він усе ще був одруженим з немилою йому Октавією.

Ні, з матір'ю він, звісно ж, розправився не через її протидію новому шлюбові. Якби це було так, він давно вже розлучився б. Тільки 62 року Нерон зважається на це. Що підштовхнуло його, адже шлюб із Октавією ніяк не заважав йому проводити час із Поппеєю Сабіною?

Можливо, те, що він надто кохав Поппею Сабіну й уже не міг терпіти такого двозначного становища, можливо, те, що від Октавії в нього не було дітей, але можливо, що до розірвання шлюбу з Октавією й до нового одруження його підштовхнула ще одна обставина...

Як уже згадувалося, Нерон вирізнявся відмінним здоров'ям, але 61 року він тяжко захворів. Причому, як писав Корнелій Тацит, імператор хворів настільки тяжко, що коли «піддесники з його оточення заходилися казати, мовляв, якщо доля забере його, настане кінець імперії», Нерон у відповідь на їхні голосіння назначив собі спадкоємця, назвавши ім'я Меммія Регула - людини, яка вирізнялася «впливовістю, щиросердною стійкістю й доброю славою, наскільки це можливо при сліпучому сяйві імператорської величі». Нерон, перехворівши, все-таки

одужав, а Публій Меммій Регул того року помер. Ні Корнелій Тацит, ні хтось інший із давніх істориків не дорікають Нерону за смерть Меммія Регула. Одначе думка про отруєння зі слів Тацита все-таки напрошується. Чи було це так? Хтозна... Отруєнь навколо Нерона було чимало...

Чи підштовхнув Нерона до розлучення цей випадок, коли, занедужавши, він мав назвати ім'я спадкоємця, а потім був змушений цього спадкоємця позбутися? На це питання не можна відповісти з абсолютною впевненістю, але так могло бути.

До рішучої зміни оточення Нерона міг підштовхнути ще й досить примітний інцидент, що стався на початку 62 року. За словами Корнелія Тацита, претора Антістія Созіана було викрито тоді в тому, що він «писав вірші, у яких ганьбив принцепса, й виголосив їх на велелюдному бенкеті». Дивним було не те, що на Антістія Созіана надійшов донос, а те, що хоча Нероном з цієї нагоди було відновлено дію не застосовуваного ним досі сумнозвісного закону «про образу величі», римський сенат, що завжди плазував перед імператором, раптом відмовився ухвалити смертний вирок Антістію Созіану. Ініціатором цієї відмови був відомий своїм вільнодумством і незалежним судженням сенатор Тразея Пет. Але навряд чи сенатори зважилися відмовити імператорові лише тому, що на них справила враження палка промова Тразея Пета, який засудив дії Антістія Созіана, але закликав не ухвалювати смертного вироку. Тим паче, що Нерон, дізнавшись про вагання сенаторів, звернувся до сенату з листом, де написав, що *«Антістій, не зазнавши від нього ніякої кривди й без усякого приводу з його боку, завдав йому щонайтяжчих образ»*. Нерон жадав від сенату відплатити злочинцеві за ці образи належно, але сенатори затято наполягали на своєму. Рід Антістіїв був вельми впливовим. Луцій Антістій Ветер був консулом 55 року, а потім намісником у деяких провінціях. Його брат Гай Антістій Ветер був консулом 50 року, але це не могло змусити сенат суперечити імператору.

Звідки раптом у сенаторів, що раніше запобігали перед Нероном, узялася така сміливість? Пояснення Корнелія Тацита, що їх переконало красномовство й твердість духу Тразея Пета, тут явно не доречні.

Таке пояснення є занадто вже наївним і непереконливим. А ось якщо врахувати, що Антістії були в родинних зв'язках із Рубеллієм Плавтом, нащадком Октавіана Августа, який міг претендувати на імператорський престол, і все це становило частину плану з дестабілізації становища й подальшого усунення Нерона із заміною його Рубеллієм Плавтом, то стає зрозумілою і сміливість самого Антістія Созіана, і незвичайне поведіння сенаторів. Рубеллій Плавт був одруженим з дочкою Луція Антістія Ветера, й у родини Антістіїв був прямий інтерес сприяти його приходу до влади. Сенатори ж, напевно, гадали, що Нерон не зможе втриматися при владі, і поспішали завоювати прихильність нових

правителів.

Зорієнтувавшись в обстановці, Нерон, розколюючи опозицію, заявив, що не забороняє помірного вироку й, понад те, не забороняє сенаторам навіть цілковито виправдати підсудного. У підсумку Антистій Созіан уник смертного вироку й відбувся лише засланням. За допомогою такого маневру Нерон і ті, хто залишився йому відданим, зберегли контроль над ситуацією, стабілізувавши, а потім і зміцнивши свою владу. Згодом, уже перебуваючи на засланні, Антистій Созіан навіть писав Нерону доноси на інших засланих, тому, безсумнівно, уїдливі вірші на адресу Нерона були зумовлені не його переконанням та сміливістю, не презирством до Нерона, а лише чиймось замовленням.

Неронові вдалося уникнути раптової відкритої конфронтації із сенатом, але імператор, однаково, було це змовою, чи ні, отримав достатньо підстав засумніватися у вірності свого найближчого оточення. Та хоч там як, 62 рік став переломним у правлінні Нерона.

Проти розлучення Нерона з Октавією виступало практично все його оточення. Тепер він вирішив перемінити оточення. Випадок з Антистієм Созіаном показав, що принаймні підстави для зміни префекта преторія, який відповідав за безпеку імператора, у Нерона були.

Знаючи, якою повагою користується у римлян Октавія, префект преторія Афраній Бурр, якому Нерон багато чим завдячував, зокрема своїм приходом до влади, завжди висловлювався проти розірвання цього шлюбу. Проти розлучення був і інший найближчий радник Нерона - Луцій Анней Сенека. 62 року Афраній Бурр раптово помирає.

Від чого - було неясно. Деякі стверджували, «що в нього в горлі повільно розросталася пухлина, що утруднювала дихання», але Римом поповзли чутки, що за наказом Нерона «йому під виглядом лікування змастили піднебіння згубною отрутою». Звісно ж, це могла бути й хвороба, але в цей самий час загинув від отруєння родич Сенеки - Анней Серен, той самий Анней Серен, у якого Нерон колись таємно зустрічався з Акте. 62 року Анней Серен обіймав уже посаду начальника римської нічної варти - одну з найважливіших посад римської поліції. Він отруївся на вечірці разом з декількома іншими офіцерами, поївши грибів, які виявилися отруйними. Начебто нещасний випадок, але мимоволі пригадується імператор Клавдій, що теж отруївся грибами...

Коли ж одного року за сумнівних обставин, що схожі на отруєння, один за одним помирають керівники двох найважливіших спецслужб імперії, то тут просто неможливо не задуматися...

Замість Афранія Бурра Нерон призначає на місце префекта преторія вже не одного, а одразу двох - Фенія Руфа, «якого любив простий народ, тому що, відаючи продовольчим постачанням Рима, виявляв безкорисливість», і Гая Софонія Тигелліна, який здобув собі згодом досить похмуру славу. Причому більший вплив на Нерона мав саме Гай Софоній Тигеллін. Розподіл влади префекта преторія між двома людьми

забезпечував контроль одного за іншим і свідчив про те, що Нерон став остерігатися змови, чимраз менше довіряючи будь кому.

Усе це, звісно ж, різко послабило позиції практично всесильного до цього Луція Аннея Сенеки. Як писав Корнелій Тацит, «смерть Бурра зломил вплив Сенеки, бо добрі правила, яких вони обидва навчали Нерона, з усуненням одного з них втрачали силу, і він став наближати до себе негідних людей. А ті зводили на Сенеку всілякі звинувачення, кажучи, що він продовжує нарощувати свій величезний, надмірний для приватної особи статок, що домагається прихильності громадян, що красою й розкішшю своїх садів і маєтків перевершує самого принцепса».

Серед придворних, звісно ж, знайшлися й такі, що сповістили про це Сенеку. Сенека чотирнадцять років був при Нероні, зокрема й усі вісім перших років його правління. Він добре знав свого вихованця й, бачачи, що над ним згущуються хмари, зрозумів, що єдине, чим може врятувати своє життя, - це спробувати відкупитися й відійти від справ. Так він і зробив. Після вишуканого славослів'я на адресу Нерона Сенека заявив, що, «досягши на життєвому шляху старості й втративши здатність справлятися навіть із легкими клопотами», не може «більше нести тягар свого багатства», і став просити Нерона повеліти прокураторам розпорядитися його майном, включивши це майно в надбання самого імператора. Для себе ж Сенека просив дозволу піти на спочинок. Нерон дав йому такий дозвіл і відповів досить теплою промовою, перелічивши заслуги Сенеки й виразивши надію, що той йому ще послужить. Сенеці тоді вдалося зберегти життя, але це було падінням - із всемогутнього вельможі він одразу ж перетворився на звичайну людину, вельми заможну, але не більш того.

Після смерті (чи усунення?) 62 року Афранія Бурра й відмови того ж року від своєї посади Луція Аннея Сенеки різко змінилася внутрішня політика Нерона. Нерон почав діяти набагато жорстокіше, ніж раніше. 58 року Нерон, запідозривши в претензіях на владу, заслав у Нарбонську Галлію, у Массилію свого родича Фавста Корнелія Сулли, чоловіка Антонії, старшої дочки імператора Клавдія, зведеної сестри Октавії. 60 року Нерон заслав, але цього разу в Азію, ще одного свого родича - Рубеллія Плавта, рідного правнука імператора Тіберія (сина Юлії, дочки Друза Молодшого). І Корнелію Суллі, і Рубеллію Плавту спершу намагалися інкримінувати зазіхання на владу, але нічого не було доведено. Обох заслали суто заради профілактики. І Фавста Корнелія Сулли, і Рубеллія Плавта, попри підозри в зазіханні на владу, не було ані страчено, ані кинуто у в'язницю - їх лише відправили подалі від Рима у різні провінції, де вони спокійно жили у своїх маєтках до 62 року. 62 року, після відсторонення від влади Сенеки, Нерон віддає наказ розправитися з ними. Усе робилося поспіхом. Чому?...

Софоній Тигеллін поспішав вирізнитися?... Могло бути й так... Утім, могло бути й значно складніше - Римом ходили чутки, що Галлія

готова підтримати Суллу, нащадка прославленого полководця*, а Галлію могли підтримати германські легіони. Водночас зі Сходу дійшла звістка, що «не менш схвильовано народи Азії довідалися, що серед них онук прославленого Друза**». Чи була змова? Таких відомостей немає. Проте люди, яких Нерон послав убити Фавста Корнелія Суллу, так квапилися, що дісталися з Рима до Массилії (Марселя) усього за шість днів, що, з огляду на тодішні засоби пересування, було неймовірно швидко. «Перш ніж їхнє прибуття могло викликати тривогу й чутки», посланці Нерона ввірвалися до Сулли, який нічого не підозрював, і відрубали йому голову прямо за обіднім столом. Шлях убивць, посланих до Рубеллія Плавта, був довшим, і того встигли попередити про небезпеку, але він чи то не повірив, чи то не зміг нічого вдіяти. Для розправи з Рубеллієм Плавтом було відряджено маніпул на чолі з центуріоном, якого контролював Пелагон, євнух Нерона.

* Предок Фавста Корнелія Сулли, знаменитий полководець Луцій Корнелій Сулла в 81-79 рр. до н. е. був у Римі диктатором, розгромивши перед цим своїх супротивників у жорсткій громадянській війні.

** Рубеллій Плавт був онуком полководця Друза Молодшого, сина імператора Тіберія.

Такий підрозділ міг захопити невелику фортецю, але, прибувши на місце, убивці застали Рубеллія Плавта роздягненим і беззбройним, коли той виконував щоденні фізичні вправи. Як і Фавсту Корнелію Суллі, Рубеллію Плавту одразу відтяли голову. Голови обох було доставлено в Рим, але сенат не тільки не обурився безпричинними, здавалося б, убивствами, а й вирішив виключити Суллу й Плавта зі складу сенату, зробивши тим самим, на думку Тацита, «знуцання ще більш мерзенним, аніж саме злодіяння». 62 рік був роком грандіозних чисток римської верхівки. Окрім інших, цей рік став фатальним і для Палланта, звільненого зі служби ще 55 року. Він дожив до глибокої старості та продовжував утримувати за собою величезний статок. 62 року Паллонт помер. При цьому, попри поважний вік покійного, обставини його смерті викликали недобрі чутки. Помер того року і ще один поважний вільновідпущеник - Дорифор, який висловлювався проти шлюбу Нерона з Поппеею Сабіною. Більшість римлян вважали, що обох цих сановників, Палланта і Дорифора, було отруєно за наказом Нерона.

До 62 року Афранію Бурру, Луцію Аннею Сенеці й іншим тодішнім радникам Нерона ще вдавалося втримувати його від офіційного розлучення з Октавією, але тепер, перемінивши своє найближче оточення й розправившись із потенційними претендентами на владу, Нерон вирішив позбутися дружини. Поводження Октавії було бездоганим, але її, утім, звинуватили в любовному зв'язку з якимось рабом Евкером, флейтистом з Александрії. За наказом Нерона рабинь

Октавії допитував з катуваннями Софоній Тигеллін, який поспішав довести свою відданість. Хоча більшість із рабів заперечували обвинувачення, деякі, змучені катуваннями, надали потрібні свідчення. Після цього Нерон, видаливши Октавію з палацу, оголосив, що розлучиться з нею й одружиться з Пoppеєю Сабіною.

Спершу Октавії віддали для проживання будинок Афранія Бурра й маєток страченого Рубеллія Плавта, однак залишати її у спокої Нерон не мав наміру. Незабаром Октавію було заслано подаль від Рима - у Кампанію, де тепер вона вже утримувалася під вартою.

Тримати Октавію в Римі Нерон побоювався, бо її тут любили. Коли Римом пройшов поголос, що Нерон передумав і знову визнав Октавію дружиною, радісна юрба кинулася на Капітолій і, підносячи до богів вдячні молитви, скинула встановлені вже там статуї Пoppей Сабіни, встановивши замість них зображення Октавії й обсіпавши їх квітами.

Потім юрба із привітальними вигуками рушила до Палатинського палацу, резиденції принцепса. Зупинити й розігнати батогами прихильників Октавії вдалося, лише підтягнувши до Палатинського палацу додаткові військові загони. Статуї Пoppей Сабіни знову поставили на колишнє місце, але стало цілком очевидно, що жива Октавія надто небезпечна. Оскільки у звинувачення про зв'язок Октавії з рабом ніхто не вірив, Нерон вирішив знайти якусь впливову людину, «яка готова була б зізнатися у злочинному перелюбному зв'язку з Октавією, а також у їхньому обопільному намірі захопити верховну владу». Для цього було обрано командувача Мізенським флотом Анікета - того самого Анікета, якому Нерон раніше доручив убивство своєї матері. Анікет, звісно ж, погодився й у присутності наближених імператора повідомив усе, що йому звеліли. Найдивнішим було те, що Нерон зберіг Анікету життя після такого зізнання, - його заслали на острів Сардинію, «де він безбідно жив і помер природною смертю».

Маючи у своєму розпорядженні зізнання Анікета, Нерон заявив в особливому указі, що *«Октавія, щоб мати у своєму розпорядженні флот, спокусила префекта й, спонукувана злочинністю цього зв'язку, перервала вагітність»*, забувши своє ж недавнє твердження, що вона безплідна. Після цього Октавію з Кампанії перевели на острів Пандатерію, що вже мав похмуру славу місця заслання, з якого не повертаються. Саме там у часи Тіберія було замучено на заслання Агріпину Старшу, бабусю Нерона. Однак навіть у заслання на Пандатерії Октавії Нерон вбачав загрозу. Октавія недовго пробула у вигнанні - того ж 62 року, незабаром після прибуття на Пандатерію, її стратили. Октавію зв'язали й розітнули їй вени на руках і ногах, «а оскільки стиснута страхом кров виливалася з надрізаних місць занадто повільно», смерть прискорили паром у жарко нагрітій лазні. Корнелій Тацит, який описав це вбивство, повідомив також, що відтату й доставлену в Рим голову страченої показали Пoppей Сабіні, а сенат розпорядився

обдарувати з цього приводу храми.

Деталі вбивства зображено Тацитом, мабуть, не зі слів очевидців, а за записаними кимось чутками, що ходили Римом. Те, що Поппеї Сабіні привезли для показу голову Октавії, теж може бути лише чутками - не надто логічно спершу різати дівчині вени, потім прискорювати її смерть жаром у лазні, а потім все-таки відрубувати їй голову. Однак те, що Октавію було вбито, і що саме такі чутки поширилися тоді Римом, - цілковита правда, як і те, що після страти Октавії римські сенатори, аби догодити Нерону, виділили храмам дари. Октавії було тоді лише двадцять років...

Того самого 62 року, через дванадцять днів після розлучення з Октавією, Нерон одружився, нарешті, з Поппеею Сабіною. Ця жінка вирізнялася при дворі своєю вродою й розділяла пристрась Нерона до розкоші Сходу та його прихильність до еллінізму. Щоб догодити своїй обраниці, Нерон починає будівництво нового, небаченого за красою палацу, що одержав назву «Золотий палац». Утім, чи був Нерон так вже безтямно закоханим у Поппею Сабіну? Він, безсумнівно, кохав її, але аж ніяк не настільки, щоб убити заради неї власну матір. Октавії, яка прожила з Нероном вісім років, він так і не надав титулу Августини, однак і Поппея Сабіна отримала цей титул лише після того, як 63 року народила йому дочку, про що докладніше буде розказано трохи далі.

19. Нова війна на Сході. Парфія та Рим змагаються за Вірменію. Корбулон домовляється з парфянами, але Нерон не затверджує договорів. Переможні реляції Цезенія Пета і його поразка під Рандеєю

6² рік був знаменним не тільки майже повною зміною найближчого оточення імператора Нерона, розправою його з потенційними суперниками, розлученням з Октавією та одруженням із Пoppесєю Сабіною, а й новим загостренням відносин Риму з Парфією. 62 року війна на Сході, з якою, здавалося, було покінчено спалахнула з новою силою. Її причиною стали дії нового вірменського царя - Тиграна П'ятого. Змушений віддати значну частину колишньої вірменської території римським союзникам - царям Іберії, Понту, Каппадокії й Коммагени, які допомогли йому домогтися престолу, Тигран вирішив компенсувати ці втрати, захопивши землі Адіабени - сусіднього з Вірменією залежного від Парфії царства. Спершу йому вдалося завдати поразки адіабенцям і захопити значну територію, але цар Адіабени Монобаз звернувся за допомогою до Парфії, і парфянський цар Вологез, який встиг до того часу придушити заколот у Гірканії, вирішив надати йому таку допомогу, а заодно й знову поборотися за Вірменію. Вологез оголосив царем Вірменії свого брата Тирідата, увінчавши його голову діадемою. Для того щоб Тирідат міг вигнати Тиграна, йому надали потужний кінний загін царської гвардії на чолі з досвідченим полководцем Монезом. В якості допоміжних сил діяли війська Адіабени. Адіабенці й парфяни перейшли в наступ. Незабаром на чолі величезної армії у Вірменію вторгся й сам Вологез Перший.

Дізнавшись про вторгнення парфян, командував римських сил на Сході Доміцій Корбулон відправив на допомогу царю Тиграну два легіони на чолі з їхніми легатами, але дав тим таємну вказівку «уникати квапливості». Корбулон надавав перевагу дипломатії над бойовими діями, і для цього були серйозні підстави. Низька народжуваність у римлян не дозволяла їм швидко відшкодовувати втрати. Тому досвідчений римський полководець, звісно ж, намагався мінімізувати втрати.

Розуміючи, що ця війна може не обмежитися однією лише Вірменією, Корбулон надіслав у Рим депешу, в якій просив Нерона призначити для захисту Вірменії окремого полководця, тому що вторгнення Вологеца загрожувало не тільки Вірменії, а й Сирії, яку Корбулон і збирався захищати насамперед.

Переслідуваний парфянами й адіабенцями Тигран П'ятий був змушений відступити із захоплених земель і переховуватися у своїй столиці Тигранокерті. Це була міцна фортеця з високими стінами, з одного боку вздовж них протікала річка, а з іншого було викопано глибокий рів. Маючи достатній гарнізон і великі запаси провіанту, Тигранокерта могла витримати тривалу облогу. Штурм адіабенців було легко відбито, але на допомогу підходила набагато численніша й боєздатніша парфянська армія. Вірний своїй тактиці поєднання військових і дипломатичних зусиль, Корбулон розпочав перемовини з царем Вологезом, який підійшов уже майже до самої Тигранокерти.

Командувач відправив до нього свого центуріона Касперія. Війна була взагалі невигідна ані Риму, ані Парфії, але обидві сторони зобов'язані були зберегти гідність, а тому будь-яке невиважене слово могло зірвати перемовини. Корбулон знайшов переконливі й водночас не образливі для парфян аргументи. «У Вологеца було давнє й неухильне правило уникати збройного зіткнення з римлянами, - переконував парфянського царя Корбулон, - та й стан справ складався не на його користь: облога марна, Тигран забезпечений воїнами й провіантом, спроби взяти місто приступом відбито, у Вірменію спрямовано легіони, інші, які стоять на кордонах Сирії, готові вторгнутися в його царство; до того ж сарана, що з'явилася в незліченній кількості, винищила всю траву й листя, і його кіннота знесиліла й небоєздатна...»

Вологеца переконало, звісно ж, не тільки красномовство посланця Корбулона - у той час на Схід за наказом Нерона (жодне переміщення якогось легіону не могло відбуватися без наказу імператора) терміново перекидали війська: із провінції Паннонії було скеровано XV Аполлонівський легіон, із провінції Мезія - IV Скіфський і V Македонський легіони. Поява біля кордонів Парфії трьох нових римських легіонів змусила парфян остудити свій запал, задуматися й уважніше дослухатися до аргументів посланця Корбулона. Цар Вологез наказав зняти облогу Тигранокерти й відкликав із Вірменії свої війська, а в Рим направив своїх послів, щоб домогтися передачі Вірменії Тирідату й закріплення миру. Корбулон також пішов на поступки - римські гарнізони теж покинули Вірменію.

За словами Корнелія Тацита, угода, досягнута між Корбулоном і Вологезом, оцінювалася сучасниками дуже неоднозначно. Багато хто тоді звеличував цю угоду як успіх римської дипломатії, «пояснюючи її переляком царя й погрозами Корбулона; інші, навпаки, підозрювали таємну угоду, за якою після припинення воєнних дій по обидва боки й

відходу Вологеза Тигран також мав покинути Вірменію». (Так потім і сталося.) Ті, хто підозрював таємну угоду, резонно запитували: «Чому римське військо виведено з Тигранокерти? Чому залишено те, що воно захищало під час війни? Чи йому зручніше зимувати десь у Каппадокії в нашвидкуруч складених хижах, аніж у головному місті царства, яке воно щойно відстояло?» Дехто навіть стверджував, що «війну перервано, мабуть, заради того, щоб Вологез боровся з ким завгодно, але тільки не з Корбулоном, і щоб Корбулон не піддавався небезпеці втратити славу, яку він здобував для себе впродовж стількох років».

Корбулона звинувачували ще й у тому, що він зажадав призначити для захисту Вірменії окремого полководця. Другого воєначальника все-таки було призначено. Для того щоб очолити римські війська, перед якими й стояло завдання захищати Вірменію на заході, прибув Цезеній Пет, після чого всі римські війська, що стояли на Сході, було поділено між ним і Корбулоном. У підпорядкування Цезенію Пету відійшли четвертий, п'ятий і дванадцятий легіони, а також допоміжні війська залежних від Риму Понтійського й Каппадокійського царств.

У розпорядженні Корбулона залишилися третій, шостий і десятий легіони, а також допоміжні війська, що перебували в Сирії.

Ось тут слід зауважити, що таємна угода між парфянами й Корбулоном, безсумнівно, була, але Корбулона не варто звинувачувати у боягузтві. Будь-який військовий, поглянувши на карту, підтвердить, що в тих умовах поділ римських військ на два угруповання значно поліпшував керування ними. Що ж до відходу з Вірменії, то Корбулон, мабуть, уважав, що втримання цієї країни спричинить невинновиправдано великі втрати. Але остаточне рішення про це міг ухвалити тільки імператор, і саме тому угоду зберігали в таємниці, а до Риму вирушили парфянські послы.

Нерон відмовився затвердити угоду - зі столиці ситуація виглядала не настільки небезпечною, як стверджував Корбулон.

Після того як його послы повернулися з Рима ні із чим, Вологез Перший вторгся у Вірменію, й більшість вірменських міст перейшли на його бік. Цезеній Пет із двома легіонами, четвертим і дванадцятим, також вступив у Вірменію й рушив назустріч парфянам. Недооцінюючи ступінь небезпеки, Цезеній Пет зі зневагою озивався про по передні дії Корбулона. Йому здавалося, що він легко зможе перетворити Вірменію на чергову римську провінцію, і Цезеній Пет хвалькувато заявляв, що тепер уже «переможені отримують від нього обкладання даниною, закони й замість тіні царя - римське панування». Упевненість Цезенія Пета зросла після того, як йому вдалося захопити, просуваючись до Тигранокерти, кілька невеликих вірменських фортець. Однак захоплені ним місцевості було незручно втримувати, до того ж через неправильне зберігання захоплених у вірменів провіант зіпсувався, і Цезеній Пет змушений був на зиму відвести свої війська назад до кордонів Понта й

Каппадокії.

Корбулон також рушив зі своїми військами в наступ, але робив усе ґрунтовно. Уздовж кордону поставили посилені сторожові пости, потім зі скріплених колодами кораблів побудували міст через Євфрат.

Парфяни намагалися перешкоджати цьому будівництву, але їх відігнали вогнем катапульт і баліст, «якими метали камені та списи на відстань, що набагато перевищувала дальність польоту ворожої металльної зброї». Побудувавши міст, Корбулон спершу переправив і розмістив на всіх околиць висотах когорти союзників, а потім, забезпечивши надійне прикриття, переправив на інший берег Євфрату свої основні сили й улаштувався там в укріпленому таборі. Далі він не пішов, але після цього парфяни відмовилися від своїх планів вторгнення в Сирію й зосередили всі зусилля на війні у Вірменії.

Тим часом Цезеній Пет не тільки не вжив яких-небудь запобіжних заходів, а й повідомив у Рим, що війну закінчено, і навіть відіслав один зі своїх легіонів на зиму в сусіднє союзне Риму Понтійське царство, а багатьом воїнам залишених легіонів надав відпустку. Однак, попри переможні реляції Цезенія Пета, до закінчення війни було ще далеко.

Цар Вологез, певно, був добре поінформований про становище римлян і, не зважаючи на зиму, рушив із великими силами на ослаблене угруповання Цезенія Пета. Римська розвідка також не дрімала.

Цезенію Пету доповіли про це вчасно. Становище Цезенія Пета не було безнадійним, і він міг би стримати парфян, захищаючись від них в укріпленому таборі, але, як писав Корнелій Тацит, «спонукуваний у загрозливих обставинах обізнаними у військовій справі людьми, він одразу, щоб не гадали, що йому не обійтися без чужих вказівок, приймав рішення всупереч їхнім порадам, і притому найгірші. Так і цього разу він виступив із зимового табору, повторюючи, що для боротьби з ворогом йому дано не рови й вали, а людей та зброю, і повів легіони так, ніби збирався вступити у битву з парфянами. Однак, втративши центуріона й декількох воїнів, висланих уперед для з'ясування чисельності супротивника, він у страху перед ним відступив». Стало зрозуміло, що сили парфян значно більші, ніж очікувалося. Пет почав відступ. Вологез почав його переслідувати, але обережно. Щоб перешкодити парфянам пройти гори Тавра, Пет залишив три тисячі добірних піхотинців обороняти найближчий із перевалів, іншу частину армії, ядро якої становила паннонська кіннота, відвів на рівнину до Рандеї, де було побудовано укріплений табір. Свою дружину й сина він відіслав у фортецю Арсомасата, відрядивши туди для їхнього захисту когрту союзників. Отже і без того не надто великі сили Цезенія Пета виявилися роз'єднаними, але він усе ще сподівався впоратися з парфянами самотужки. Лише на превелику силу його переконали надіслати повідомлення про вторгнення Корбулона.

Вологез без особливих зусиль зім'яв виставлений Петом заслін.

Захисники перевалу не змогли чинити йому гідного опору - «і тільки центуріон Тарквіній Кресцент наспівлився захищати вежу, яку займав із гарнізоном: здійснюючи часті вилазки, він винищував варварів, що підступали до неї на близьку відстань, поки його не закидали з усіх боків палаючими головешками». Уцілілі захисники перевалу втікали хто куди, причому «поранені повернулися в табір і зі страху всіляко перебільшували доблесть царя, відвагу й численність народів, що складали його військо, знаходячи довірливих слухачів серед тих, хто був охоплений таким же страхом».

Прорвавшись через перевал, парфяно-вірменська армія взяла в облогу римський табір біля Рандеї (неподалік міста Харберд у вілаєті Тунджелі в Туреччині). Тепер уже не сподіваючись на перемогу, Цезеній Пет послав до Корбулона гінців із проханням про допомогу, а з Вологезом, який оточив його табір, розпочав переговори. Пет просив царя про зустріч, але той, щоб підкреслити різницю в їхньому становищі, доручив перемовини начальникові кінноти Вазаку.

Перемовини тривали два дні. Коли на другий день до них долучився адіабенський цар Монобаз, союзник парфян, домовитися нарешті вдалося. За умовами угоди римляни полишали Вірменію, передаючи парфянам усі фортеці й усі свої запаси. Цар Вологез знову відправив послів до Нерона, але Цезеній Пет за присутності парфянських вельмож запрягся перед значками легіонів, що жоден римлянин не вступить на землю Вірменії, доки послі не повернуться з Рима з відповіддю.

Римляни також погодилися побудувати для парфян міст, але задля дотримання престижу вважалося, що вони зводили цей міст для себе.

Парфяни дозволили Цезенію Пету безперешкодно вивести війська, однак для парфян це було перемогою, а для римлян - поразкою.

Корнелій Тацит, якому, як римлянинові, було прикро повідомляти про ці події, писав, що союзники парфян - вірмени - «ввійшли у фортецю перш ніж римське військо виступило з неї, стояли вздовж доріг, якими воно проходило, і, помітивши колись захоплених нами рабів або в'ючних тварин, упізнавали їх як своїх і забирали з собою; вони також відбирали в наших одяг, відбирали в них зброю, і залякані воїни поступались їм, щоб не давати приводу до збройної сутички». Попри дану парфянами обіцянку, Цезеній Пет боявся засідок і поспішав піти. За один день його військо пододало відстань у 40 тисяч кроків, покидаючи на шляху навіть поранених. Поголос іще перебільшив завдані римлянам приниження, й ходили чутки, що римську армію, крім усього, змусили пройти під ярмом, хоча цар Вологез, саме навпаки, намагаючись не побільшувати ганьби римлян, навіть не став дивитися на їхній відхід, «задовольнивши свою гордість, він бажав, щоб рознісся поголос про його поміркованість». Парфяни через війну також зазнавали великих труднощів, і Вологез намагався не робити нічого, що могло б перешкодити якнайшвидшому укладенню миру.

Відступаючи, армія Цезенія Пета невдовзі вийшла до військ Доміція Корбулона, що саме йшли їй на допомогу. Зазвичай зустріч римських армій відзначалася урочистим парадом, але тепер Корбулон утримувався від того, щоб вишикувати свої війська «в усій красі, у блискотінні значків і зброї, щоб різниця у вигляді не стала докором прибулим». Настрій римлян був пригніченим - «засмучені маніпули, які співчували долі товаришів, не могли стримати сліз; плач ледь дозволив обом військам обмінятися звичайним вітанням. Відійшли назад змагання в доблесті, домагання слави - те, що хвилює щасливих людей; над усім узяв гору жаль, і особливо серед нижчих за становищем».

Безславна для римлян воєнна кампанія 62 року боляче вдарила по престижу Цезенія Пета, престиж же Корбулона не тільки не постраждав, а, навпаки, ще більше виріс. Корбулон із жалем заявляв, що тільки поспішність Пета з укладенням миру не дозволила прийти йому на допомогу і завершити похід розгромом парфян, затиснувши їх у кліщі із двох боків. Складно сказати, чи вдалося б Цезенію Пету протриматися до підходу військ Корбулона та чи вдалося б Доміцію Корбулону потім розгромити парфян, але з огляду на укладене Цезенієм Петом перемир'я воєнні дії вирішено було припинити. Після зустрічі армії Пета й Корбулона знову розділилися - Пет відвів свої війська на зимівлю в Каппадокію, а Корбулон - у Сирію, причому й під час відводу військ Корбулон виявив себе неабияким дипломатом.

Коли Вологез надіслав вимогу знищити римські укріплення на лівому березі Євфрату, Корбулон зажадав, щоб парфянські війська було виведено з Вірменії, й відійшов на правий берег лише тоді, коли парфяни виконали це. У підсумку кордони Риму й Парфії не змінилися, але Вірменію став контролювати вже не римський ставленик Тигран П'ятий, а поки ще не визнаний римлянами офіційно царем парфянський царевич Тирідат.

20. Становище в Римі. Тріумф відкладається. Бурі, пожежі чи злий намір? Нерон не дає підняти ціни на зерно. Грошова реформа 63-64 років. Корбулон знову головнокомандувач. Новий похід Корбулона. Довгоочікуваний мир із Парфією. Народження й смерть дочки Нерона

Оскільки Цезеній Пет уже встиг надіслати до Рима декілька переможних реляцій, такого безславного закінчення війни там не очікували - «на відзначення перемоги над парфянами посеред Капітолій ського пагорба споруджувалися трофеї* і тріумфальна арка».

* Трофей - особливе спорудження, яке на честь богів складали після перемоги з обладунків і зброї супротивника.

Повідомлення про невдачі, яких зазнала армія Цезенія Пета, не зупинило цієї метушні. «Розпорядившись про це ще в розпал війни, сенат не зупинив робіт і пізніше, бо прагнення до показного блиску заглушувало в ньому веління совісті». Одначе серйозність ситуації, яка склалася на Сході, у Римі усвідомлювали. Щоб невдоволення невдачами не переросло в бунт, «Нерон, бажаючи приховати своє занепокоєння щодо зовнішніх справ і водночас підтримати впевненість у забезпеченні міста продовольством», наказав викинути в Тибр зіпсовані від тривалого зберігання запаси зерна, які призначалися для простого народу. Якби римські війська не зазнали невдач на Сході, із цього прілого зерна наліпили б коржів для роздачі римській бідноті.

Тепер же вирішено було зробити все, щоб не викликати невдоволення, і було вжито термінових заходів з підвозу в Рим якісного зерна.

Проте декому дуже хотілося, навпаки, будь-якими способами побільшити труднощі. Як повідомив Корнелій Тацит, тоді ж майже двісті кораблів із зерном для Рима «уже в гавані було знищено шаленою бурею, а сто інших, що пропливли Тибром, - раптовою пожежею».

Спершу значна частина зосереджених у Римі запасів зерна псується від тривалого зберігання, потім двісті кораблів із провізією для римлян гинуть під час бурі, а ще сто - від пожежі... Чи не занадто напастей одна за одною навалилося на продовольство, яке надходило в Рим?...

Тут є над чим замислитися. Особливо зважаючи на те, що брак саме продуктів харчування найшвидше спричинив би суспільне невдоволення, ба навіть бунт. 62 року в Остії завершилося розпочате ще за імператора Клавдія будівництво нового головного римського морського порту. Це було дуже важливою подією. З нагоди закінчення будівництва було навіть випущено пам'ятний сестерцій, на одному боці якого було поміщено портрет Нерона, а на іншому - зображення порту Остії з безліччю кораблів і його покровителем, що відпочивав унизу, - божеством ріки Тибр.

Порт, будівництво якого тривало понад 15 років, було захищено спеціальною дамбою. Це було справжнє диво тодішньої інженерної думки. Він був призначений для забезпечення кращого постачання столиці продовольством і потім упродовж сторіч успішно виконував це завдання. Для того, щоб у такому порту загинули сотні кораблів, потрібна була не тільки буря. Крім неї треба було, щоб кораблі в порту розмістилися вкрай невдало. А те, що майже одночасно на річці Тибр від пожежі загинуло ще сто кораблів із продовольством (і це саме тоді, коли в Римі терміново було потрібне зерно!), тим паче наштотує на думку про можливість саботажу. Принаймні таких катастроф надалі не було ніколи, аж до останніх днів існування римської імперії.

Після недавньої розправи Нерона над Октавією, дочкою імператора Клавдія, який почав будівництво порту, такі нещастя виглядали досить символічно - як гнів богів. А чудес, як відомо, не буває...

Нерон не підняв ціни на зерно. Як надзвичайний захід він доручив завідувати збором податків одразу трьом колишнім консулам - Луцію Пізону, Дуценію Геміну й Помпею Павліну. При цьому Нерон поскаржився на те, що непомірні витрати попередніх імператорів перевершували податки, що збирають у звичайному порядку, і йому доводиться жертвувати державі щорічно з особистих коштів шістдесят мільйонів сестерціїв.

Ці труднощі підштовхнули Нерона до проведення грошової реформи. Нерон клопотався не тільки видовищами й забавами. Його адміністрація, очолювана вершниками й вільновідпущениками, працювала досить ефективно, причому не тільки тоді, коли найближчими помічниками Нерона були Афраній Бурр та Анней Сенека, а й пізніше. 63 року Нерон підготував, а 64 року успішно провів грошову реформу. Частково його на це штовхнули витрати на ведення війни у Вірменії, ліквідацію наслідків стихійних лих і придушення повстання, що спалахнуло в Британії, але результат реформи виявився позитивним. Від часів Октавіана Августа римська золота монета ауреус важила 1/40 римського

фунта, а основна срібна монета денарій - 1/90 фунта. Нерон знизив вагу ауреуса до 1/45 фунта, а вагу денарія до 1/96 фунта. Зниження ваги (девальвація) було незначним, але полегшений денарій тепер практично відповідав грецькій драхмі, яка мала широкий ужиток на Сході, що полегшило взаєморозрахунки у торгівлі.

У цій непростій економічній і політичній ситуації Нерону було не вигідно продовжувати війну з Парфією, але й укладення миру після явної поразки римської зброї під Рандеєю було теж небажаним, оскільки підривало авторитет імператора. Коли навесні 63 року в Рим прибули послы царя Вологеа Першого, які наполягали на тому, щоб Вірменію було віддано Тирідату, миру укладено не було. Питання про війну чи мир вирішував, звісно ж, сам Нерон, але він повівся досить мудро і, щоб не брати на себе всієї відповідальності, «скликав нараду найперших сановників держави й запропонував їм на вибір сповнену несподіванок війну чи безславний мир. Не вагаючись, вони віддали перевагу війні». Водночас парфянські послы відбули з пошаною та з дарунками, «які мали на меті вселити Тирідату надію, що коли він особисто звернеться з таким проханням, то може розраховувати на успіх». Нерону насправді потрібна була не далека гориста Вірменія, а відновлення підірваного невдачами престижу.

Коли рішення про війну було ухвалено, Нерон знову доручив командування всіма римськими військами на Сході Доміцію Корбулону. Місцевим тетрархам, залежним від Риму місцевим царям, а також римським прокураторам і намісникам сусідніх провінцій було дано письмове розпорядження коритися наказам Корбулона, влада якого, за словами Корнелія Тацита, виросла «майже до таких самих розмірів, у яких римський народ наділив нею Помпея* для війни з піратами». Утім, Корбулон міг розпоряджатися всім аж ніяк не безконтрольно - одночасно намісником Сирії замість Корбулона було призначено Гая Цестія, який взяв на себе управління цивільними справами, - імператор, як і раніше, намагався уникати надмірної концентрації влади в руках однієї людини.

* На початку I ст. до н. е. в Середземному морі орудували пірати. 67 року до н.е., коли ця проблема виросла до масштабів, що загрожували безпеці держави, римський сенат доручив боротьбу з піратами знаменитому полководцеві Гнею Помпею Великому і був змушений надати йому для цього особливі повноваження, рівнозначні повноваженням диктатора, а також передати йому в підпорядкування весь римський флот, після чого той за якихось три місяці розправився з піратами.

Перегрупувавши війська, Корбулон почав просуватися вперед, але від парфян і вірменів знову прибули послы, запропонувавши йому

зустрітися з Тирідатом. Зустріч відбулася на тому самому місці в Рандеї, де наприкінці 62 року було оточено Цезенія Пета і звідки той, зазнавши великих втрат, був змушений відступити, уклавши безславне перемир'я. Це було символічно - синові Цезенія Пета, який служив у нього у званні трибуна, Корбулон, давши трохи маніпулів, доручив поховати останки полеглих там римських воїнів. У призначений день помічник Корбулона римський вершник Тіберій Александр і зять Корбулона легат п'ятого легіону Анней Вініціан «прибули в табір Тирідата й задля того, щоб його вшанувати, і щоб, маючи у своєму розпорядженні таких заручників, він не побоювався, що йому влаштували пастку», а потім Тирідат і Корбулон, супроводжувані кожний лише двадцятьма вершниками, зустрілися.

При наближенні Корбулона цар першим зістрибнув із коня. Корбулон також не забарився спішитися, і вони простягли один одному руки. Похід Корбулона було задумано не для завоювань, а лише для врятування престижу. Розуміючи це, Тирідат намагався зробити все, аби, не поступившись римлянам своїми землями і уникнувши війни, дати їм можливість зберегти цей престиж. Оскільки обидві сторони прагнули миру, рішення знайшли - «зрештою погодилися на те, що Тирідат покладе свою царську корону до підніжжя статуї Цезаря (імператора Нерона. - Прим. В. Д.) і отримає її назад не інакше як з рук самого Нерона». При прощанні Тирідат і Корбулон обмінялися поцілунками, а «за кілька днів обидва війська у всьому своєму блиску були вишикувані одне проти одного - з одного боку кіннота, розставлена загонами з вітчизняними відзнаками, з іншого боку - шеренги легіонів із сяючими орлами, значками й зображеннями богів, як у храмі. Посередині було споруджено трибунал з курульним кріслом на ньому й статуєю Нерона на кріслі. Після заклання, згідно зі звичаєм, жертовних тварин до нього наблизився Тирідат і поклав до його ніг зняту з голови діадему, що вселило в душі присутніх хвилювання, яке посилювалося тим, що в них перед очима все ще стояли картини винищення римських військ і облоги, якої вони зазнали...» Тепер же виходило так, що Тирідат мав вирушити до Риму в ролі прохача, і хоча питання було заздалегідь вирішеним, престиж Риму було відновлено. На честь досягнення угоди Корбулон дав бенкет. Сторони домовилися, що Тирідат затримається на якийсь час у Вірменії, щоб вирішити там свої справи, а потім уже вирушить до Рима. Але щоб у римлян не виникло сумнівів, Тирідат залишав їм кількох знатних заручників.

Таке розв'язання конфлікту з Парфією Нерона влаштовувало й було ним затверджено. Можливо, що такий варіант укладення миру було обговорено заздалегідь ще під час візиту парфянських послів у Рим. Рандейський мирний договір 63 року загалом влаштовував і Рим, і Парфію, на кілька десятиліть забезпечивши спокій уздовж усього римсько-парфянського кордону.

До радісного повідомлення про швидке й почесне завершення війни з Парфією в середині 63 року додалося й ще одне надзвичайно радісне для Нерона повідомлення - Поппея Сабіна народила йому дочку Клавдію. Те, що Нерон назвав дитину на честь свого названого батька, імператора Клавдія, рідну дочку якого, свою дружину, він за рік до цього наказав стратити, виглядало блюзнірством. Однак римляни намагалися не пам'ятати того, що було їм неприємно. Дорікнути принцепсові ніхто не посмів, сам же він, вочевидь, вважав, що цим підкреслює наступність влади. Нерон радів, а разом із ним і весь Рим.

Поппеї Сабіні було надано титул Августі. Такого ж титулу Нерон удостоїв і свою дочку. Сенат молив богів узяти на себе піклування про материнство Поппеї. Було вирішено «спорудити храм Плідності й заснувати змагання за зразком священних ігор на згадку про акційську перемогу, а також помістити на троні Юпітера Капітолійського золоті статуї обох Фортун і дати циркові вистави на честь роду Юліїв у Бовіллах, Клавдіїв і Доміціїв у Анції».

Але радість тривала недовго - за чотири місяці дитина померла.

Тепер уже сенатори всіма силами прагнули виразити свою безмірну скорботу. Сенат у повному складі вирушив в Анцій (курортне містечко на узбережжі Тірренського моря за 45 км на південь від Рима), де перебували тоді Нерон і Поппея, щоб висловити їм своє співчуття.

21. Римські розваги. Нерон лестить вершникам. Державні турботи. Ліквідація царства Понт. Нерон виходить на сцену. Чи випадково завалилися театральні трибуни? Загибель Децима Юнія Сілана Торквата

Побиваючись за дочкою, Нерон намагався забути, влаштовуючи ігри і театральні вистави. Того року влаштовані ним гладіаторські ігри не тільки не поступалися за пишнотою попереднім, «але при цьому ще більша кількість знатних жінок і сенаторів запламували себе виходом на арену». Саме тоді на римській арені вперше з'явилися, окрім гладіаторів-чоловіків, і гладіатори-жінки. Далеко не всі виходи на арену закінчувалися смертю або важкими травмами гладіаторів, а чималі гонорари й прихильність принцепса багатьох штовхали на те, щоб показати себе у справі, яка раніше вважалася негідною.

Юрба вимагала видовищ, і ці видовища їй давали, а для того, щоб забезпечити прихильність до себе насамперед найвпливовішої частини населення, Нерон наказав надати найкращі місця в перших рядах вершникам*. Раніше, за законом Росція, для сенаторів у театрі або амфітеатрі відводилися перші чотирнадцять рядів, інші ж займали всі, хто хотів. Тепер же найкращими місцями разом із сенаторами було забезпечено й вершників.

* Вершницький стан отримав колись свою назву від того, що до нього в давнину входили ті римські громадяни, які у разі війни служили в римській кінноті. Однак ще за часів Римської республіки приналежність до цього стану перетворилася на привілей. Далеко не всі з тих воїнів, хто служив у римських кіннотах, удостоювалися честі ввійти до цього стану, і далеко не всі вершники служили в армії. Основним заняттям вершників стали торгівля й лихварство. Їхній правовий статус був незрівнянно вищим, аніж у звичайного римського громадянина, хоча й трохи поступався статусу сенаторського стану, але значення вершників в управлінні країною й у господарському житті Риму було величезним - саме з вершників призначалися на посади всі

чиновники середньої ланки. І саме тому у важкий для нього момент Нерон намагався підлестити римським вершникам, щоб мати змогу покластися на них у подальшому.

Втрата дитини не змусила Нерона повністю забути і про державні справи. 63 року він дарував латинське право жителям Приморських Альп - колишнього Альпійського царства*, за рік до цього приєднаного до володінь Риму. Того ж року було підготовлено, як уже згадувалося, успішну грошову реформу, а понад те, зробивши певні висновки щодо ходу східної воєнної кампанії, Нерон, задля зміцнення римського впливу на Сході, вирішив скасувати й приєднати до Риму царство Понт.

Понтійський цар Полемон Другий (повне ім'я якого було Марк Антоній Полемон) походив з роду Полемонідів, які отримали владу над Понтом з волі тріумвіра Марка Антонія. Нащадки Марка Антонія також підтримували Полемонідів. Полемон Другий 37 року з дозволу імператора Калігули став правителем Понту. Крім того, за Калігули 38 року Полемон Другий став також верховним жерцем-правителем невеликого малоазійського міста-держави Ольба, а також правителем традиційно належної його роду частини Кілікії (Кілікії Трахеї). 41 року імператор Клавдій дарував Полемону Другому, який мав раніше лише ранг династа**, титул царя. Проте, коли Полемон Другий 48 року спробував оженитися на Береніці, дочці царя Іудеї Ірода Агріппи, і навіть прийняв для цього іудаїзм, римляни наполягли на розірванні цього шлюбу, побоюючись створення антиримської коаліції. Імператор Нерон спершу прихильно ставився до Полемона Другого - 60 року, після того, як війська Полемона Другого взяли участь у поході римського полководця Доміція Корбулона у Вірменію, Понт навіть одержав солідну частину розшматованої тоді Вірменії.

* Альпійське царство займало невелику, але стратегічно надзвичайно важливу гірську місцевість, і контролювало гірські проходи, які вели з Італії до Галлії (на стику кордонів сучасної Франції й Італії). Місцеві царі були завжди покірними Риму й за рахунок цього їм доволі довго вдавалося зберігати деяку самостійність.

** Династ - правитель, який мав право передавати свою владу у спадок, але не мав титулу царя.

Однак існування такого формально незалежного анклаву усередині римських володінь було все-таки анахронізмом. Тому після того, як 62 року цар Коттіс (Cottius), який правив Альпійським царством, помер, Нерон вирішив не шукати йому спадкоємця, а приєднати це царство до Риму, зробивши його провінцією.

За іменем її останнього царя цю провінцію зазвичай називали Коттієвські Альпи (Alpes Cottiae), але іноді за місцем розташування її

могли називати також Приморські Альпи.

Одначе, коли Полемон Другий 61 року встановив занадто вже теплі стосунки із Согемом, правителем Емеси й Софени*, взяв собі за дружину його дочку Юлію Мамею і прийняв титул «великий цар», Нерон та його радники визнали таке посилення Понтійського царства занадто небезпечним. Поки тривав конфлікт між Парфією й Римом за Вірменію, Полемона Другого не зачіпали, хоча й перестали залучати його війська до походів проти парфян (в останньому поході Корбулона понтійські війська участі не брали). Коли ж угоди з Парфією було досягнуто, долю Понту було вирішено. Користуючись тим, що парфяни, які намагалися закріпити свій успіх у Вірменії, були зацікавленими у мирі з Римом, а понтійському царю не було до кого звернутися за допомогою, Нерон у 63-64 рр. скасував царство Понт, приєднавши його до провінції Галатія. Полемону Другому, щоправда, залишили його кілікійські володіння, де він і правив, принаймні до часів імператора Гальби, проте це були лише жалюгідні залишки могутнього колись царства, яке впродовж майже трьох з половиною сторіч відіграло значну роль в античній історії.

Столиця Емеси була на місці сучасного сирійського міста Хомс. Софена розташовувалася у північних і північно-східних районах сучасної Сирії. Кордони Емеси й Софени періодично змінювалися. Іноді ці царства поєднувалися під владою одного царя. Об'єднане царство то підсилювалося й розширювало свої межі, то слабшало й розпадалося.

* Емеса й Софена - невеликі царства, що перебували у повній залежності від Риму.

Отже, головними подіями 64 року стали грошова реформа й приєднання до Риму царства Понт, але того ж року сталася ще одна подія, яка комусь могла б здатися незначною, але для Нерона була надзвичайно важливою - 64 року він уперше наважується виступити на сцені театру. Як писав про Нерона Корнелій Тацит, «дотепер він співав лише у себе в палаці або у своїх садах на ювеналіях, до яких ставився зі зневагою, вважаючи їх занадто замкнутими для свого голосу, яким він, на його думку, володів. Одначе, не зважившись почати з Рима, він обрав Неаполь, що бачився йому грецьким містом*...»

Після свого дебюту в Неаполі Нерон планував вирушити до Греції «і, здобувши там такі ціновані всюди вінки, які здавна вважаються майже священними**, овіяним ще більшою славою», повернутися й тоді вже остаточно завоювати схвалення співвітчизників.

Дебют Нерона ледь не закінчився трагедією. Уже після виступу, коли глядачі встигли покинути трибуни, театр зненацька обвалився.

* Неаполь було засновано грецькими поселенцями, що прибули колись в Італію, і хоча це місто вже кілька сторіч перебувало під владою

Риму, у поведінці та звичаях його жителів, як і раніше, відчувався не тільки римський, а й грецький вплив. Тим паче, що римська знать не тільки не протидіяла цьому, а й, навпаки, завжди цінувала грецьку культуру.

**** Переможців різних змагань, і спортивних, і поетичних, у Греції традиційно обдаровували лавровими вінками. Іноді ці вінки могли бути просто зі звичайних лаврових гілок, зв'язаних стрічками, іноді їх робили із золота й срібла, але бути увінчаним лавровим вінком завжди вважалося в Греції найвищою честю.**

Ніхто не постраждав, а Нерон навіть склав вірші, підносячи в них подяки богам. Імператор зробив усе, щоб обвалення театру виглядало як випадковість. Утім, він не був наївним - незабаром після цього було примушено до самогубства Децима Юнія Сілана Торквата, якого звинуватили, що він «марнує свій статок на щедроти і для нього єдина надія полягає в державному перевороті, що серед його вільновідпущеників є такі, котрих він називає завідувачами листуванням, завідувачами прийманням прохань, завідувачами скарбницею - найменуваннями посадових осіб при принцесі, що видавало далекоглядні задуми». Коли найближчих вільновідпущеників Децима Юнія Сілана Торквата схопили й, закувавши в ланцюги, потягли у в'язницю, він, зрозумівши, що засудження неминуче, розітнув собі вени. Децим Юній Сілан Торкват був праправнуком Октавіана Августа, рідним братом першого нареченого дочки імператора Клавдія Октавії - Луція Юнія Сілана, який вкоротив собі віку після того, як імператрицею стала мати Нерона - Агріпина Молодша. Також він був рідним братом Марка Юнія Сілана, намісника провінції Азія, отруєного 54 року після приходу до влади Нерона й Агріпини Молодшої. Щоб пом'якшити те тяжке враження, що справила на римлян загибель Торквата, нащадка Октавіана Августа, Нерон «виголосив промову, у якій за своїм звичаєм заявив, що, хоч яким винним був би Торкват і хоч якою обґрунтованою була б його невіра в можливість виправдання, йому було б, одначе, збережено життя, якби він дочекався вироку свого милостивого суду».

Знаючи долю братів Торквата, а тим паче знаючи про недавні розправи над Рубеллієм Плавтом, Корнелієм Суллою і особливо над Октавією, у ці слова імператора навряд чи хто вірив.

22. Візит до Греції відкладається. Спроби Нерона здобути популярність. Банкети римської знаті. Чи був Нерон гомосексуалістом? Стосунки з Поппеєю Сабіною псуються?

Після розлучення з Октавією та її страти ворогів у імператора значно побільшало. Нерон, що поводився до цього з римською знаттю досить ліберально, починаючи від 62 року переходить до методу розправ над явними або потенційними супротивниками й посилює свою охорону. Але становище його стало значно менш стійким, ніж раніше. Кожен новий жорстокий вчинок додавав йому ворогів.

Нерон мусив відкласти свій намічений раніше візит до Греції й театральні виступи для того, щоб ужити заходів для укріплення свого авторитету. За словами Корнелія Тацита, «намагаючись переконати римлян, що йому ніде не буває так добре, як у Римі, Нерон заходився влаштовувати банкети у громадських місцях і задля цього користувався всім містом, неначе своєю домівкою».

Банкети та видовища, що їх влаштовували для римлян, як і роздача грошей та продуктів, були традиційним засобом, за допомогою якого правителі намагалися привернути до себе симпатії населення.

Частування для громадян робили і Юлій Цезар, і Октавіан Август, і ніхто з римських істориків не винуватив їх у цьому. Однак у Нерона щось пішло не так. Можливо, його схильність до надмірних ефектів драгувала тих, хто, побачивши розкіш його витівок, усвідомлював, які гроші викидаються на вітер. Можна припустити й те, що на цих бенкетах для знаті допускалися якісь розваги, що виходили за прийняті тоді рамки пристойності. Щоб догодити імператорові, так само поводитися і його наближені.

Усе, що давали безкоштовно, римляни брали. Однак чи були вони вдячні за це? Навряд... Корнелій Тацит, коментуючи ці заходи, з осудом писав: «Проте найрозкішнішим і найбільш відзначеним народним поголосом був бенкет, який дав Тигеллін, і я розповім про нього, обравши за зразок, щоб надалі звільнити себе від необхідності описувати таке ж марнотратство. На ставку Агріппи, за велінням Тигелліна, спорудили пліт, на якому й відбувався бенкет, і який увесь час рухався, бо його тягли інші судна. Ці судна були розкішно оздоблені золотом і

слоновою кісткою, і греблі на них юнаки, розсажені за віком та відповідно до їхньої витонченості в розпусті. Птахів і диких звірів Тигеллін розпорядився доправити з далеких країн, а морських риб - від самого Океану. На берегах ставка було розташовано лупанари, заповнені знатними жінками, а навпроти виднілися голі гетери.

Почалося з непристойних рухів тілом і танців, а з настанням сутінків гай біля ставка й околиціні будинки сповнилися співом та засяяли вогнями. Сам Нерон віддавався розгулу, не розрізняючи дозволеного і недозволеного; здавалося, що не залишилося такої мерзенності, у якій він не міг би виявити себе ще розпусніше, - але через декілька днів він вступив у заміжжя, обставивши його врочистими весільними обрядами, з одним із юрби цих брудних розпусників (звали його Піфагором); на імператорі було вогненно-червоне шлюбне покривало, були присутніми прислані нареченим розпорядники; тут можна було побачити посаг, шлюбне ложе, весільні смолоскипи і, нарешті, все, що ховає нічна пільма у любовних утіхах із жінкою».

Чи було насправді все саме так, як описує Корнелій Тацит?

Можливо, так, а можливо, й ні... Светоній Транквілл також описує розпусні дії Нерона, стверджуючи, що він «у звіриній шкурі вискакував із клітки, накидався на прив'язаних до стовпів голих чоловіків і жінок і, наситивши дику хіть, віддавався вільновідпущенику Доріфору: за цього Доріфора він вийшов заміж, як за нього - Спор, лементуючи й вищачи, як ївалтована жінка». Утім, ми добре знаємо, що обвинувачення в брудній розпусті було в Римі одним з найпоширеніших засобів обливи людину брудом, особливо ж того, хто був при владі. Юрба легко вірила таким чуткам, особливо після того, як обвинувачений у цьому втрачав владу. Після падіння Нерона багатьом було вигідно приписати йому якнайбільше засуджуваних суспільством пороків, і поширення таких чуток, вочевидь, заохочувалося. Судячи з того, що імена гомосексуальних партнерів Нерона, названих Корнелієм Тацитом і Светонієм Транквіллом, не збігаються, обидва історики поклалися не на свідчення очевидців оргій, а саме на чутки, які потім поширювалися Римом. Так що чи вступав Нерон у гомосексуальні зв'язки, чи ні - це питання сумнівне. Єдине, що можна стверджувати напевно, так це те, що бенкети, які він влаштовував для знаті, часто скидалися на оргії, вирізнялися театральними ефектами й обходилися скарбниці вельми дорого. Цікаво, що ані Корнелій Тацит, ані Светоній Транквілл, ані інші римські історики не згадують про участь у цих оргіях Пoppей Сабіни. Між нею й Нероном уже тоді почався розлад?

Хто знає... Утім, до цього питання ми ще повернемося трохи згодом.

23. Пожежа у Римі. Незаслужене тавро «палія» - «чорний піар» I століття. Хто насправді підпалив Рим? Гоніння на християн

Бенкети й роздачі, що їх Нерон влаштовував 64 року, після розправи над Децимом Юнієм Сіланом Торкватом, мали на меті змусити римлян забути про це й переконати їх у тому, що імператор про них піклується. Однак супротивники Нерона домагалися протилежного.

Так само, як 62 року, після розправи Нерона над Корнелієм Плавтом, Рубеллієм Плавтом та Октавією у порту Остії за досить дивних обставин загинуло кілька сотень кораблів із зерном для столиці, а ще сто кораблів із зерном, що стояли на Тибрі, саме тоді було знищено пожежею, так і 64 року, незабаром після загибелі Децима Юнія Сілана Торквата, у Римі сталося нещастя, тільки цього разу ще більш грандіозне - у місті почалася найжахливіша за всю його історію пожежа.

За словами Корнелія Тацита, пожежа спалахнула «у чотирнадцятий день до секстильских календ» - 19 липня. Вона почалася в цирку біля Палатинського пагорба - «там у крамницях із легкозаймистим товаром спалахнув і миттєво розгорівся вогонь та, гнаний вітром, швидко поширився уздовж усього цирку. Тут не було ні будинків, ні храмів, захищених огорожами, ні чого-небудь, що могло б його затримати.

Полум'я, що стрімко наступало, лютуючи спершу на рівній місцевості, потім піднявшись у височінь і кинувшись знову вниз, випереджало можливість боротися з ним - і внаслідок швидкості, з якою просувалося це нещастя, і тому, що саме місто з кривими вузькими вулицями, котрі вигиналися то сюди, то туди, й тісною забудовою, яким був колишній Рим, легко ставало його здобиччю. Лунав лемент переляканих жінок, безсилих старих, безпомічних дітей; і ті, хто думав лише про себе, і ті, хто піклувався про інших, тягнучи на собі немічних або чекаючи їх, коли вони відставали, одні повільністю, інші квапливістю посилювали загальне сум'яття. І нерідко траплялося, що на тих, хто озирався назад, полум'я налітало з боків чи спереду».

Навіть зараз, за наявності найпередовіших засобів пожежогасіння, вогонь нерідко приводить до дуже тяжких наслідків. Можна тільки уявити собі, наскільки страшна була ця стихія тоді, у тісно й безладно забудованому місті, де майже всі дахи й міжповерхові перекриття було зроблено з дерева. Отож зрозумілим є розпач людей, які, втративши все

майно або не зумівши врятувати своїх близьких, заподіювали собі смерть.

Пожежі в Римі траплялися й раніше, але ніколи не мали таких катастрофічних наслідків. Пожежа 64 року виявилася найстрашнішою.

Чому?

Річ у тім, що «ніхто не зважувався застосовувати запобіжних заходів, щоб убезпечити своє житло, внаслідок погроз тих, хто забороняв боротися з пожежею; а були й такі, які відкрито кидали в іще не зачеплені вогнем будинки запалені смолоскипи і кричали, що вони виконують наказ, або для того, щоб безперешкодно грабувати, або справді підкоряючись чужій волі».

Корнелій Тацит писав, що чи була пожежа випадковістю, чи «наміром принцепса», не встановлено, додаючи, що «і та, й інша думка мають фактичні підтвердження», але сам він рішуче відкидав можливість випадкового загоряння, розповідаючи про тих, хто не давав гасити полум'я й навіть відкрито влаштовував підпали. Ні, пожежа 64 року не була випадковою - це був ретельно спланований підпал. Ось тільки причетність до нього Нерона більш ніж сумнівна. І Корнелій Тацит, мабуть, не маючи можливості сказати про це прямо, все-таки ясно дає це зрозуміти своїм описом подій. Пожежа була вигідною супротивникам Нерона - тим, хто бажав його скинути.

Версія про те, що Рим було спалено за наказом імператора, як і вигадки про те, що Нерон наказав підпалити Рим, щоб насолодитися страшним видовищем, яке мало надихнути його на написання віршів, давно вже кочують із одного псевдоісторичного роману в інший, потрапляючи звідтіля й у такі ж псевдоісторичні фільми. Але історик має чітко відокремлювати правду від вимислу.

Коли почалася пожежа, Нерона взагалі не було в Римі - він був в Анції. А коли отримав повідомлення про пожежу, то негайно вирушив у дорогу, але оскільки від Анція до Рима близько 45 км, прибути в столицю він зміг аж на другий день пожежі. На той час полум'я охопило вже й Палатинський палац імператора. Нерон негайно почав робити все, щоб полегшити страждання римлян. «Ідучи назустріч людям, які через пожежу залишилися без даху над головою, він відкрив для них Марсове поле, всі пов'язані з іменем Агріппи споруди, а також свої власні сади* і, понад те, спішно звів будівлі, щоб розмістити в них юрби знедолених погорільців. З Остії та ближніх муніципіїв було доставлено продовольство, і ціну на зерно знижено до трьох сестерційів».

* Садами римляни називали не тільки насадження плодових дерев, а й резиденції римських вельмож, що мали прилеглі паркові зони. У цьому разі йдеться саме про такі резиденції Нерона.

Звідки ж пішли чутки про причетність Нерона до пожежі? Річ у тім,

що «вжиті заради здобуття прихильності народу, ці заходи не досягли, однак, поставленої мети, бо поширилися чутки, начебто в той самий час, коли Рим було охоплено полум'ям, Нерон піднявся на палацову сцену й став співати про загибель Трої, порівнюючи нещастя, що спіткало Рим, із нещастями давніх часів». Як видно із цих слів Корнелія Тацита, технології «чорного піару» були відомі задовго до ХХ-ХХІ ст. і вже в Давньому Римі застосовувалися не менш ефективно. Саме з метою знеславити Нерона було задумано пожежу, і ця афера, що забрала життя багатьох римлян, певною мірою досягла своєї мети - частина римлян у це повірили.

Загасити пожежу вдалося лише на шостий день, «після того, як на великому просторі було зруйновано будинки, щоб вогонь зустрів голе поле й відкрите небо». Зважаючи на те, що у розпорядженні влади тоді не було ні бульдозерів, ні кранів, ні вантажівок, ні іншої потужної сучасної техніки й усе доводилося робити вручну, навряд чи можна назвати ці дії невимілими. Але щойно затихла перша пожежа, як спалахнула друга. Ця пожежа не була настільки руйнівною, і її загасили набагато швидше, однак у багатьох римлян викликало підозру те, що вона почалася з садиби найближчого поплічника Нерона - Тигелліна.

Враз з'явилися чутки про те, що Нерон хоче на руїнах старого міста побудувати нове і назвати своїм іменем.

Під час пожежі 64 року в Римі згоріло десять із чотирнадцяти районів, що були тоді в місті. Частину звільненої території Нерон використав для будівництва свого Золотого палацу, а решту Рима за його вказівкою перебудовували вже не безладно, «а з точно відміряними кварталами й широкими вулицями між ними, причому було обмежено висоту будинків, двори не забудовували й перед фасадами дохідних будинків зводили портики, які їх приховували. Ці портики Нерон пообіцяв спорудити власним коштом, а ділянки для будівель надати власникам розчищеними». Імена архітекторів, яким Нерон доручив розробити план відновлення міста, не збереглися, але це були професіонали своєї справи.

Усе робилося продумано. Для зведення сміття було відведено болота біля Остії. За наказом Нерона, судна, що підвозили в Рим зерно, ішли назад завантажені будівельним сміттям. Місто очищалося від мотлоху й одночасно осушувалися прилеглі болота, рятуючи римлян від комарів - рознощиків багатьох хвороб, які дошкуляли їм улітку.

Для більшої вогнестійкості було наказано зводити нові будинки до певної висоти без застосування колод, і нижні поверхи будували лише з габійського або албанського туфу - міцного вогнетривкого каменю.

Було заборонено споруджувати будинки зі спільними стінами. Кожна споруда будувалася на певній відстані від сусідніх, щоб вогонь у разі пожежі не міг, як раніше, перекинутися з одного будинку на інший.

До того ж, домовласників тепер зобов'язали мати у своїх дворах

напоготові засоби для гасіння вогню.

Як писав Корнелій Тацит, «ці заходи, підказані людським розумом» і «вжиті задля загальної користі, послужили водночас і для прикраси міста». З ним важко не погодитися - навіть сучасні архітектори в тих умовах навряд чи змогли б придумати щось краще. Однак недоброзичливці Нерона й тут шукали, як би збудити невдоволення, доводячи, що від проведеної реконструкції Рим став гіршим, - «деякі вважали, що у своєму колишньому вигляді він був благотворнішим для здоров'я, оскільки вузькі вулиці й високі будівлі оберігали його від променів палючого сонця, а тепер відкриті й позбавлені тіні простори, нагрівшись, обдають нестерпним жаром», і «ні засобами людськими, ні щедротами принцепса, ні зверненнями за сприянням до божеств неможливо було припинити поголод, який безчестив його, про те, що пожежу було влаштовано за його наказом».

Чому владі жодними засобами не вдавалося зупинити чутки, які безпідставно ганьбили імператора? Певне, їх хтось посилено й цілеспрямовано підтримував.

Проведене розслідування звинуватило в підпалі християн.

Ось що повідомив про це Тацит: «Нерон, щоб побороти чутки, відшукав винуватих і віддав на страхітливую страту тих, хто своїми мерзотами викликав до себе загальну ненависть і кого юрба називала християнами. Христа, від імені якого утворилася ця назва, стратив за Тіберія прокуратор Понтій Пілат; придушене на деякий час це злісне марновірство стало знову прориватися назовні, і не тільки в Іудеї, звідки пішла ця пагуба, а й у Римі, куди звідусіль стікається усе наймерзенніше й найганебніше і де воно знаходить прихильників. Отже, спершу було схоплено тих, хто відкрито визнавав себе приналежним до цієї секти, а потім за їхніми вказівками і безліч інших, викритих не стільки в злочинницькому підпалі, скільки в ненависті до роду людського. Їхнє вмертвіння супроводжувалося знущаннями - їх одягали у шкури диких звірів, щоб їх роздерли собаки, розпинали на хрестах, а приречених на смерть у вогні підпалювали з настанням темряви задля нічного освітлення. Для цього видовища Нерон надав свої сади; тоді ж він влаштував виставу в цирку, під час якої сидів серед юрби в одязі погонича або правив запряжкою, беручи участь у змаганні колісниць. І хоча на християнах лежала провина й вони заслуговували якнайсуворішої кари, все-таки ця жорстокість викликала жаль до них, оскільки здавалося, що їхнє винищення відбувається не задля суспільної користі, а внаслідок кровожерливості одного Нерона».

Наведений уривок із «Анналів» Корнелія Тацита - одна з перших в історичній літературі згадок про християн і про гоніння на них, причому згадка, яка викликала згодом великі суперечки. Деякі вчені доводили, що цей уривок - вставка, яка з'явилася в тексті Тацита вже значно пізніше й зроблена переписувачами заради того, аби опорочити християн, інші

погоджувалися, що це пізня вставка, але зроблена, навпаки, щоб підкреслити, нібито гоніння на християн і їхнє мучеництво справді відбувалися, треті вважали, що уривок справжній і належить перу самого Тацита. Яка з цих думок є достовірною?

Книг тоді не друкували, а переписували від руки. Переписували й книги Тацита, тому якесь слово чи літера в одному рукописі могли не збігатися зі словами в іншому, що був оригіналом. Цілком виключати, що якийсь переписувач не зробив своєї вставки, також не можна. Одначе стиль уривка цілком відповідає загальному стилю Тацита, а крім того, в ньому немає ні абсолютного осуду християн, ні, навпаки, виправдання їхніх дій. Тацит радше шкодує про те, що сталося, засуджуючи як сам підпал, так і надто жорстоку розправу над паляями, що схиляє до того, щоб повірити в реальність описаного.

Чи були тоді вже в Римі християни? Чи могли вони підпалити Рим, і якщо так, то чому це зробили?

Християни в Римі тоді вже могли бути, й були. Про репресії проти них згадує, хоча тільки мимохідь, і Светоній Транквіл, який писав, що за Нерона було «покарано християн, прихильників нового й злісного марновірства». Щоправда, це згадування не розкриває ні суті покарання, ні кількості покараних adeptів нового вчення. Отже, немає можливості піддати перехресному аналізу розповідь Тацита. Утім, відомо, що ще за часів імператора Тіберія іудейська громада Рима налічувала кілька тисяч осіб. Християнство, яке з'явилося за часів Тіберія в Іудеї й звідтіля поширювалося спершу, звісно ж, в іудейській громаді, знаходило собі потім прихильників і серед неіудеїв. Тому не дивно, що в Римі десь за тридцять років після появи християнства могло бути від кількох сотень до кількох тисяч adeptів нової релігії.

Чи брали вони участь у підпалі? Якщо так, то що могло їх спонукати до цього?

Члени ранньохристиянських громад були переважно представниками найзнедоленіших верств населення - найнижчих категорій рабів і міської бідноти. Не дивно, що вони вірили у швидку загибель римської держави й у те, що незабаром на зміну їй прийде «царство боже». Спосіб життя римської знаті викликав у них почуття протесту.

Надалі в історії всіляких країн відомо чимало випадків самоспалення представників деяких християнських сект. Тому було б безглуздо виключити можливість, що якась група християнських фанатиків пішла на те, щоб підпалити Рим задля прискорення приходу «царства божого». Не дивно й те, що такі фанатики могли, визнаючи, що підпалили Рим, стверджувати, що скоїли це не зі своєї волі, а тому, що до цього їх спонукав Нерон. У їхній свідомості саме так це й мало виглядати - адже вони боролися з нечестивим, на їхній погляд, способом життя, уособленням якого був для них насамперед імператор.

Супротивникам Нерона це було тільки на руку, і вони, звісно ж,

підкувалися, щоб чутки, що ганьбили його, не вщухали, а до цих чуток поспішали додати нові...

24. Змова Пізона. Загибель Сенеки

Комусь дуже хотілося налаштувати народ проти імператора. Окрім звязато поширюваних чуток про те, що саме за наказом Нерона було підпалено Рим, містом, та й усією імперією ходили й інші нісенітниці, які підривали авторитет імператора. Навіть про грози в столиці почали казати, що їх супроводжують «часті як ніколи удари блискавки», і це, звісно ж, не що інше, як невдоволення богів. Наприкінці 64 року над Римом з'явилася комета. Свого часу, 44 року до н. е., після загибелі Гая Юлія Цезаря над Римом теж пролетіла комета, і спадкоємець Юлія Цезаря Октавіан, майбутній імператор Октавіан Август, зумів витлумачити тодішню появу комети як добрий знак.

За Нерона ж з'яву комети було витлумачено зовсім інакше. У Римі стали подейкувати, що це «зірка-комета, яку Нерон щораз намагався вмилюстити пролиттям славної крові». У неймовірних розповідях, які ходили містом, почали фігурувати «двоголові немовлята, знайдені на вулицях, і такі самі дитинчата тварин».

Причина виникнення цих чуток, що розбурхували уяву римлян, полягала не в атмосферних чи небесних явищах. Незабаром ця причина з'ясувалася. Не встигли римляни забути про розкриту 64 року змову Децима Юнія Сілана Торквата й попліткувати про те, простив би його імператор чи ні, не встигли пошептатися про те, хто ж підпалив Рим - чи не сам імператор, і не встигли обговорити, кому ж віщують лихо комети, громи, блискавки і нібито знайдені десь двоголові немовлята й телята, як наступного року було викрито нову змову, набагато небезпечнішу, ніж усі попередні. 17 квітня 65 року в Римі було викрито змову, на чолі якої був Гай Кальпурній Пізон.

Нерон іноді брав участь у судових засіданнях, причому був суддею, що загалом поважав закон. Цікаво, що, отримавши скаргу від прохача, Нерон відповідав не відразу, а тільки наступного дня і тільки письмово. У ході розслідування (а більшість важливих процесів, у яких брав участь імператор, провадилися перед сенатом) вивчалися всі обставини й деталі. Виносячи вирок, судді подавали свої пропозиції в письмовому вигляді, Нерон мовчки уважно читав їх і лише потім виносив свій вердикт. Якщо йшлося про його особистих ворогів, провина яких для нього була очевидною, покарання могло бути досить суворим. Але Неронові аж ніяк не можна дорікнути, що він карав усіх без розбору. Навпаки, є свідчення, що за кожною справою провадилося ретельне дізнання.

У змові Гая Кальпурнія Пізона взяли участь декілька видних

царедворців і senatorів, а також префект преторія Феній Руф і частина його офіцерів. Однак, якщо у змові бере участь надто багато людей, то зазвичай щось іде не так. Змовникам перешкодили два доноси, які надійшли один за одним.

Слід зауважити, що одного доносу тоді виявилось недостатньо, щоб обвинуваченню повірили, а тим паче, щоб обвинуваченого піддали катуванням. Перший донос надійшов до імператора, коли до змовників пристала якась вільновідпущениця Епіхарида. Роздратована їхньою нерішучістю, жінка зважилася діяти самостійно й спробувала залучити до змови одного з навархів Мізенського флоту - Волузія Про кула. Волузій Прокул був знайомим Епіхарида й одним із тих, кому свого часу Нерон доручив убити свою матір. Епіхарида заходила переконувати Волузія Прокула, що його заслуги залишилися недостатньо винагородженими, що імператор - людина негідна і що «вжито заходів, щоб покарати його за гноблення держави».

Водночас вона переконувала наварха, що він може легко помститися Нерону, оскільки той, «буваючи в ПUTEолах та Мізенах, постійно розважався морськими прогулянками, й убити його на кораблі не буде важко». Імен завбачлива Епіхарида, щоправда, не називала, і, як виявилось, недаремно. Волузій Прокул замість того, щоб погодитися на її пропозицію, доповів про все Нерону. Епіхарида викликали на допит, улаштували їй очну ставку, але та геть усе заперечувала.

Нерон аж ніяк не був жорстоким, і оскільки інших свідків, які могли б підтвердити чи спростувати обвинувачення, не було, Епіхарида не стали навіть катувати, але про всяк випадок залишили під вартою.

Епіхарида мовчала, однак до змови було залучено надто багато людей. Незабаром до влади надійшов новий донос. Цього разу про те, що готується змова, яка отримала згодом назву «змова Пізона», доповів вільновідпущеник одного зі змовників - сенатора Флавія Сцевіна, якийсь Міліх, котрому той доручив нагострити свій кинджал, яким і збирався завдати першого удару імператорові. Отож, на відміну від випадку з Епіхаридою та Волузієм Прокулом, тут слідству було за що вхопитися. Міліха підштовхнула до зради дружина, яка доводила йому, що «багато вільновідпущеників і рабів бачили те саме, що бачив він; мовчання одного нічому не зарадить, тоді як нагороду отримає той, хто випередить із доносом інших». У дружини Міліха були підстави так думати. Того вечора Флавій Сцевін довго розмовляв з іншим змовником, Антонієм Наталом. Повернувшись додому, він склав та запечатав новий заповіт, а перед тим як доручити Міліху нагострити кинджал, «улаштував щедріший, ніж зазвичай, бенкет і найулюбленішим рабам дав волю, а інших обдарував грошима; було видно, що він занурений у тяжкі роздуми, хоч і намагається приховати це жвавою розмовою. Нарешті він велів приготувати пов'язки для ран і засоби для зупинення крові, доручивши це тому самому Міліху, який чи то знав про існування змови

й досі зберігав вірність, чи то зовсім не відав про неї і тоді вперше запідозрив, як повідомляли більшість джерел». Якщо в домі Флавія Сцевіна всі раби й вільновідпущеники розуміли, до чого готувався їхній хазяїн, і те саме відбувалося в домівках десятків інших змовників, себто про підготовку замаху знали сотні людей, дружина Міліха, недурна жінка, просто уявити собі не могла, що хтось із них не намагатиметься донести.

Вона переконала чоловіка не випробовувати долю, а поспішити з доносом. При цьому, можливо, нею більше керувало навіть не бажання отримати нагороду, а бажання врятувати чоловіка, якого обов'язково б стратили, якби про змову доніс хтось інший. Послухавши дружину, Міліх на світанку прийшов до вільновідпущеника Нерона Епафродита, а той відвів донощика до самого імператора, щоб повідомити про небезпеку. Нерон і тодішній очільник імператорського розшуку другий префект преторія Тигеллін почали розслідування.

Слідство почалося не з тортур. Схоплений і приведений на допит Флавій Сцевін «почав зі спростування зведених на нього обвинувачень і на питання про кинджал відповів, що, здавна шанований на його батьківщині як священний, він зберігався в його спальному покої й був облудно викрадений вільновідпущеником. Таблиці заповіту він запечатував неодноразово, не чекаючи яких-небудь особливих обставин і днів. Гроші й волю він і раніше дарував рабам, але цього разу зробив це з більшою щедрістю, тому що його статок обтяжено боргами й він утратив упевненість у силі свого заповіту». Флавій Сце він підтвердив, що справді влаштував того вечора гостину, але стверджував, що «завжди справляв розкішні бенкети, ведучи сповнене приємності життя, не схвалюване суворими суддями», що ж до розпоряджень про пов'язки для ран, то ніяких таких розпоряджень він не давав, а негідник вільновідпущеник його просто оббрехав. При цьому Флавій відповідав на всі питання «з такою переконаністю в голосі й у погляді, що донос був би відкинутий як помилковий, якби дружина Міліха йому не нагадала, що Антоній Натал довго розмовляв зі Сцевіном і що вони обидва є близькими до Гая Пізона». Негайно викликали Антонія Натала.

Підозрюваних допитали порізно й тільки після того, як їхні відповіді не збіглися, обох закували в ланцюги. Дух змовників виявилося легко зламати - «вони не витримали вигляду знарядь тортур і погроз ними». Першим показання дав Антоній Натал, посвідчивши проти Гая Пізона, а потім і проти Луція Аннея Сенеки. Дізнавшись про це, *«Сцевін з такою ж малодушністю чи вирішивши, що вже все викрито й далі заперечувати марно, виказав інших»*.

Тепер Нерон знову згадав про Епіхариду й наказав її катувати, однак та виявилася набагато стійкішою, ніж розпечені аристократи, - «ні батоги, ні вогонь, ні жорстокість катів, роздратованих тим, що не могли впоратися з жінкою, не зломити її й не вирвали в неї зізнання», а

коли наступного дня її, покалічену на дибі й не здатну вже ходити, на ношах знову потягли до катів, «Епіхарида, стягши із грудей пов'язку й прикріпивши до спинки крісла зроблений з неї зашморг, просунула в нього шию й, налігши всією вагою тіла, спинила свій і без того слабкий подих». Утім, це був єдиний приклад виявленої тоді самовідданості.

Як писав Корнелій Тацит, «жінка, вільновідпущениця, в такому безвихідному становищі, оберігаючи сторонніх і їй майже невідомих людей, виявила блискучий приклад стійкості, тоді як вільнонароджені чоловіки, римські вершники й сенатори, хоча їх і не кували, видавали тих, хто кожному з них був найближчим і найдорожчим».

Видані Антонієм Наталом і Флавієм Сцевіном змовники називали інших, ті теж видавали спільників. «Площами, будинками, селищами і найближчими муніципіями нищили піхотинці й вершники, перемішані з германцями*, до яких принцепс мав довіру, бо вони чужоземці». Всіх підозрілих хапали, заковували в ланцюги й тягли на дізнання в палац. Утім, це сталося вже після того, як Нерон зрозумів масштаби змови й усвідомив ступінь небезпеки. А в перші години після того, як йому донесли про змову, імператор і не подумав вжити якихось екстраординарних заходів. Змовники, які залишилися на волі, навіть закликали очільника змови Гая Кальпурнія Пізона вирушити до преторіанського табору і спробувати підняти повстання, переконуючи того, що «Нерон не вжив жодних заходів для припинення заколоту». Найцікавіший аргумент!!! Ці наведені Корнелієм Тацитом слова свідчать, що римська знать тоді жила аж ніяк не в атмосфері загального страху, а поліція працювала абияк. На це вказує і те, що змова, в яку було втягнуто десятки, а можливо, й сотні людей, за всієї непрофесійності такого підходу до її підготовки зірвалася лише в останню мить, та й то через єдиний донос, якого могло й не бути.

Друзі переконували Пізона, що «несподіванка вибиває ґрунт з-під ніг навіть у хоробрих чоловіків, і цей лицедій, за яким підуть лише його наложниці та Тигеллін, звісно, не посміє застосувати зброю проти обурених». Проте Гай Кальпурній Пізон, мабуть, був із тих, хто не здатен на вчинок. Якщо він, навіть втягши в змову декількох преторіанських центуріонів та одного з префектів преторія, так довго не наважувався напасти на беззбройного Нерона десь у палаці, то тепер, за всієї своєї родовитості й усіх амбіцій, зважитися відкрито підняти повстання Пізону було не під силу. Він вагався, барився, а коли до його будинку прибув посланий Нероном загін, щоб заарештувати і його, розітнув собі вени, «а свій заповіт наповнив огидними лестоцями Нерону, що було зроблено ним з любові до дружини».

Тим часом до Сервілієвих садів**, де облаштувався тоді Нерон, тягли нових обвинувачуваних. Під підозру тепер уже потрапляли всі, хто викликав хоч найменші сумніви. Під час допитів затриманим «ставили за провину навіть радість, виявлену колись під час побачення з тим чи

іншим зі змовників, випадкову розмову, вуличні зустрічі, спільну присутність на бенкеті чи виставі».

* Преторіанську гвардію формували в ті роки лише з римлян, але як особистих охоронців римські імператори давно вже воліли набирати не римлян, а германців. Причина полягала в тому, що, не маючи родинних зв'язків серед римських громадян, германці були надійнішими.

** Нерон перебував у Сервілієвих садах - порівняно невеликому палацовому комплексі, оскільки його Палатинський палац згорів під час недавньої пожежі, а новий Золотий палац ще не добудували.

Замішаний у змові другий префект преторія Феній Руф, про участь якого в закомлоті ще не було відомо, провадив слідство разом із Нероном і Тигелліном та, «намагаючись відмежуватися від змовників, був нещадний до своїх товаришів». Він міг би, пожертвавши собою, вбити Нерона в кімнаті для дізнань, де не було охоронців, однак Феній Руф думав не про ідеали й не про те, щоб урятувати товаришів, а лише про те, щоб уціліти самому, і «рухом голови зупинив порив Субрія Флава, який стояв поруч і, взявшись за руків'я меча, запитав поглядом, чи не витягти його й уразити Нерона під час розслідування».

Хто знає, зуміли б Феній Руф і Субрій Флав урятуватися, якби зважилися напасти на Нерона, але нерішучість їх погубила. Змовники, які спершу сподівалися на Фенія Руфа, бачачи, що він і не має наміру їм допомагати, поспішили його видати, а незабаром було взято під варту й Субрія Флава.

Засуджений на смерть Феній Руф «не виявив сили духу і додав слабкодуху скарги навіть до свого заповіту». Однак Субрій Флав, розуміючи, що загибель неминуча, повівся надзвичайно гідно. На питання Нерона, унаслідок яких причин він забув про присягу й обов'язок, центуріон відповів: *«Я зненавидів тебе. Не було війна, що перевершував би мене у відданості тобі, поки ти був гідним любові. Але я сповнився ненавистю до тебе після того, як ти став убивцею матері й дружини, візницею, лицедієм і палієм»*. Корнелій Тацит стверджує, що це справжні слова Субрія Флава. У час розкриття змови Пізона Корнелій Тацит був ще хлопчиськом, але свою «Історію» й «Аннали» він писав пізніше, коли досяг вищих римських магістратур, а в другій половині 97 року навіть був консулом-суффектом, тому міг користуватися державними архівами, й не виключено, що ці слова, наведені ним, він міг відшукати в якомусь із протоколів допиту. Не менший приклад стійкості показав на слідстві центуріон Сульпіцій Аспер, «який, коли Нерон запитав, чому він вступив у змову проти його життя, коротко відповів, що іншого способу припинити його мерзенності не було». Однак чи були ті, до кого приєдналися Субрій Флав та його друзі, щоб покарати Нерона, кращими, ніж огидний їм імператор? Як видно з

їхнього поводження під час слідства, очільники змови були не набагато кращими. Змовники з військових прекрасно це розуміли й з уст в уста передавали «слова Флава, який нібито говорив, що ганьба аж ніяк не поменшиться, якщо після усунення кіфареда його місце посяде трагічний актор, бо коли Нерон співав під кіфару, то Пізон виступатиме у вбранні трагіка».

Навіщо ж знадобилося Субрію Флаву та його товаришам ризикувати життям заради настільки негідної, на їхню думку, людини?

Відповідь на це питання також є в Корнелія Тацита: «Ходили чутки, що на таємній нараді Субрія Флава із центуріонами було вирішено, і не без відома Сенеки, відразу ж після вбивства Нерона, яке мав улаштувати Пізон, умертвити і його, а верховну владу вручити Сенеці - главі держави, обраному за його чесноти людьми бездоганного способу життя».

Сенека був людиною твердої волі, притому мудрим і казково багатим - одним із головних звинувачень, якими його супротивники свого часу переконали Нерона відсторонити Сенеку від влади, було те, що «він продовжує нарощувати свій величезний, надмірний для приватної особи статок, домагається прихильності громадян, а красою й розкішшю своїх садів і маєтків перевершує самого принцепса». Значну частину накопичених ним під час перебування у фаворі багатств Сенека був змушений віддати, коли 62 року потрапив у неласку, однак віддав він, звісно, не все. Що ж до друзів і прихильників, то їх він зумів зберегти. Якби він міг сам зважитися на усунення Нерона, переворот навряд чи було б організовано настільки безглуздо. Однак Сенека був недостатньо родовитим. Він походив лише зі стану вершників, та ще й був народжений не в Римі. Тож йому було вигідно не самому скидати останнього нащадка Октавіана Августа, а дати це зробити родовитому, але нікчемному Пізону, а потім самому вже прибрати Пізона, виступивши в ролі месника за свого учня, й «відновити справедливість». З таким варіантом приходу Сенеки до влади римська знать цілком змогла б погодитися, а вже владу він потім не упустив би.

Сенека ретельно конспірував свій зв'язок із заколотниками. Назвав Сенеку причетним до змови лише Антоній Натал, та й він зміг сказати тільки, «що відвідав хворого Сенеку, щоб побачити його й запитати, чому він не допускає до себе Пізона: їм було б краще підтримувати дружбу в особистому спілкуванні; на що Сенека відповів йому, що як обмін думками через посередників, так і часті бесіди віч-на-віч не послужать на користь ані тому, ані тому; втім його спокій залежить від благополуччя Пізона».

Нерону важко було повірити в зраду свого колишнього наставника.

Увечері, після допиту Антонія Натала, віллу Сенеки, яка була за 4 тисячі кроків від стін Рима, оточив загін воїнів, однак прибулий до Сенеки трибун не заарештував його, а лише допитав від імені

імператора. Причетність до змови Сенека відкинув, але візити до нього Антонія Натала, присланого Пізоном, змушений був визнати.

Трибун негайно доповів про це Нерону, який вислухав повідомлення за присутності Поппеї Сабіни й Тигелліна.

Заперечувати візит Антонія Натала було для Сенеки безглуздо - візитера бачили надто багато людей, але це визнання виявилось для нього фатальним. Нерон зрозумів, що Сенека його зрадив, і через посланого до нього трибуна наказав своєму колишньому вчителеві вкоротити собі віку, що той і змушений був зробити, розітнувши собі вени. Помирав Сенека гідно, зберігаючи спокій духу, і коли центуріон завадив йому змінити заповіт, заповів друзям, які залишалися з ним, «те, що залишається єдиним, зате найдорогоціннішим із його надбань, а саме стиль життя, якого він дотримувався», додавши, що «якщо вони будуть пам'ятати про нього, то заслужать добру славу, і це винагородить їх за вірність». У наш час Сенеку часто згадують як великого філософа й навіть гуманіста, забуваючи при цьому, що багато років він був фаворитом одного з найсвавільніших імператорів Риму - Нерона, імператора не найжорстокішого, але одного з найпідступніших. Забувають і те, що наближеність до Нерона принесла Сенеці незліченні багатства, а ще частіше забувають, що саме дані ним британцям під неймовірний відсоток грошові позики, а потім їх примусове отримання стали однією з головних причин повстання Боудікки, яке спалахнуло 61 року в Британії, - і саме за це сучасники дорікали Сенеці. Говорячи про Сенеку, рідко згадують і те, що позбавити себе життя йому було наказано не через примхи чи сваволю Нерона, а лише після того, як імператор упевнився в його причетності до змови. Сенека став не жертвою сваволі, не жертвою наклепу, а жертвою власної боротьби за владу.

Утім, не слід уважати, що приєднання Сенеки до змови було продиктовано лише його амбіціями й жагою влади. Причини були набагато глибшими. Розправи Нерона із представниками старої аристократії, насадження чужоземних звичаїв, посилення тиранії і ставлення до найближчого оточення не як до друзів, а як до слуг, приводили до показної смиренності, але позбавляли імператора підтримки. Ідея громадянської війни витала в повітрі. І не дарма юний родич Луція Аннея Сенеки - Марк Анней Лукан, безсумнівно, найвидатніший поет того часу, в 62-65 роках писав «Фарсалію» - «поему про громадянську війну». Зірка Лукана блиснула й згасла. Народжений 39 року в Кордубі, він із піднесенням свого дядька Луція Аннея Сенеки був наближеним до двору й встиг уже отримати визнання, але 62 року, з відстороненням Сенеки від влади, віддаляється від Нерона й Лукан.

У «Фарсалії» Лукан відобразив свої погляди на ідеальне правління, але дописати поему так і не встиг. Причетність Сенеки до змови коштувала дуже дорого не тільки йому, а й усім його родичам.

Двадцятишестилітній Марк Анней Лукан також мусив розітнути собі вени, він залишив по собі недописану поему й безутішну вдову - Поллу Аргентарію, яка надалі щорічно відзначала день його народження.

Розкриття змови Пізона не спричинило тотальних репресій проти римської знаті. Часи Нерона не були схожими на останні роки правління імператора Тіберія, коли вся знать тремтіла від страху. Після ретельного розслідування за звинуваченням у змові стратили близько двадцяти знатних змовників, зокрема й консула Марка Аттика Вестіна, обраного консулом на наступний рік Плавтія Латерана і декотрих сенаторів. Однак постраждали лише ті, чию провину було доведено, і навіть серед них аж ніяк не всіх засудили до смерті, а декого, зокрема Антонія Натала й Церварія Прокула, які поспішили з викриттями, Нерон узагалі помилював.

Велику кількість менш значних змовників вислали з Рима, а військових позбавили звання. У змові Пізона взяла участь і друга дочка імператора Клавдія Антонія. Планувалося, що після вбивства Нерона під час ігор у цирку вона супроводжуватиме Пізона у преторіанському таборі, щоб прихилити до нього солдатів. Дізнавшись про це, Нерон спершу не став застосовувати щодо неї репресій. Залишили тоді у спокої й рідного брата Луція Аннея Сенеки - Аннея Юнія Галліона, «який смиренно молив про пощаду», не постраждав і другий рідний брат Аннея Сенеки - Анней Мела.

Ніхто не спробував скористатися ситуацією й підняти повстання.

Римський сенат поспішив завірити Нерона у своїй лояльності.

Вирішено було призначити дарунки та вдячні молебні божествам і особливі почесті Солу - римському богу сонця, «чий древній храм зведено у цирку, де збиралися скоїти злочинства, і чийм благоволінням було розкрито таємні наміри змовників». Понад це, сенат на догоду Нерону, який любив кінні перегони, ухвалив, «щоб циркову виставу на честь богині Церери було відзначено великою кількістю кінних ристаній» і «щоб місяць квітень надалі мав ім'я Нерона». Із вдячними молебнями та збільшенням кількості кінних змагань Нерон погодився, але перейменування на свою честь місяця квітня визнав надмірним.

25. Пошук скарбів Дідони - блискуча пропагандистська операція супротивників Нерона з його дискредитації

Становище Нерона було ще досить міцним, але ця міць танула, як сніг. Для укріплення влади йому були потрібні гроші, а податки й так уже було доведено до межі. За таких умов Нерон готовий був вірити в найнеймовірніші проекти одержання грошей, і цим поспішали скористатися як різні пройдисвіти, так і приховані недоброзичливці імператора. Показовим є випадок, що стався в першій половині 66 року. За словами Корнелія Тацита, якийсь виходець із Африки, пунієць Цезелій Басс, «маючи суєтну вдачу, увірував у те, що бачене ним уночі уві сні, безсумнівно, відповідає дійсності; вирушивши до Рима і домігшись підкупом, щоб його допустили до принцепса, він повідомив тому, що на своєму полі виявив печеру безмірної глибини, яка таїть безліч золота, не у вигляді грошей, а в грубих старовинних зливках. Там лежать величезної ваги золоті цеглини, а з іншого боку здіймаються золоті колони: все це було приховано впродовж стількох століть, щоб збагатити їхнє покоління. При цьому він висловив припущення, що ці скарби було сховано втікачкою з Тира й засновницею Карфагена фінікійкою Дідоною, щоб її новий народ, маючи у своєму розпорядженні таке незліченне багатство, не розбестився й не зледащів і щоб царів нумідійців, і без того ворожих, не розпалювала до війни жага золота».

Не замислившись, наскільки відповідає істині ця неймовірна розповідь, Нерон оголосив про знайдені багатства, а до Африки вирушили триреми з добірними веслярами, щоб якомога швидше доставити вантаж.

Такий поспіх пояснювався просто: «Сталося так, що саме в цей час проводилися - вдруге після їх заснування - п'ятирічні ігри». Імператорові здалося, що самі боги посилають йому казковий подарунок, і як тільки він зможе доставити в Рим і показати народу багатства Дідони, авторитет імператорської влади сягне небесних висот.

Бачачи настроїв імператора, ніхто із придворних не виказав сумнівів і не запропонував, перед тим як повідомити про знахідку, спершу перевірити достовірність повідомлення. Кожний із придворних поспішав із вітаннями, «оратори, звеличуючи принцепса, зверталися переважно до того ж предмета», стверджуючи, що «тепер землею породжуються не

тільки звичайно вироблені нею плоди й золото у змішанні з іншими металами, а вона обдаровує своїми щедротами як ніколи раніше, і боги посиляють багатства, що лежать напохваті.

Приєднували вони до цього й інші вигадки, змагаючись у красномовстві й підлесливості, переконані в тім, що їхній слухач повірить усьому».

Надії й очікування зростали, як мильна бульбашка, і точно так само, як мильна бульбашка, зрештою, лопнули, причому з дуже неприємними наслідками і для престижу імператора, і для стану фінансів імперії.

Річ у тім, що, «плекаючи ці нездійсненні надії, Нерон із кожним днем ставав марнотратнішим: проживалися зібрані скарбницею кошти, начебто вже були в його руках такі скарби, яких вистачить на багато років нестримних витрат. Розраховуючи на ті скарби, він став щедро роздавати подарунки, і очікування незліченних багатств стало однією із причин зубожіння держави. Оскільки Басс, за яким ішли не тільки воїни, а й зігнані для робіт селяни, безупинно переходячи з місця на місце й щоразу стверджуючи, що саме тут є обіцяна печера, перерив свою землю й великий простір навколо неї та, нарешті, дивуючись, чому лише в цьому випадку сновидіння вперше обдурило його, хоча всі попередні незмінно збувалися, полишив безглузду завзятість і добровільною смертю уник ганьби і страху перед відплатою. Втім, деякі письменники повідомляють, що його було кинуто у темницю й згодом випущено, а задля відшкодування витрат його майно конфіскували до царської скарбниці». Історія з пошуками скарбів Дідони не є такою простою, як здається на перший погляд.

По-перше, вона є цікавою тим, що характеризує атмосферу імператорського двору того часу, а по-друге, дозволяє зробити висновки, що пошуки скарбів Дідони були аж ніяк не кумедним курйозом, а добре продуманою операцією з дискредитації Нерона.

Було знайдено відчайдушного авантюриста, якому пообіцяли підтримку, розповіли, що і як слід казати, і переконали в тім, що все минеться безкарно. Далі Цезелій Басс вирушає до Рима і там потрапляє на прийом до імператора.

Чи можна повірити, що нікому не відомий провінціал пунієць раптом без усілякої підтримки потрапив до імператора Риму?

Светоній Транквілл, що також написав про безуспішні пошуки незліченних скарбів цариці Дідони, навіть не намагався відповісти на це питання. Корнелій Тацит пояснює це хабарем. Можливо, хабар справді відчинив Цезелію Бассу двері імператорського палацу.

Проте важко навіть уявити, яким мав бути цей хабар, адже статок вільновідпущеників, які визначали, кого варто допустити на прийом до імператора, обчислювався мільйонами, а то й сотнями мільйонів сестерціїв! Чи під силу було простій людині знайти потрібну суму?

Чи під силу було, навіть і роздобувши гроші, дати хабара не кому-

небудь, а саме тому чиновникові, який міг улаштувати такий прийом і виконав би свою обіцянку, а не просто взяв гроші? Імовірноше, що Цезелію Бассу, давши йому гроші, заздалегідь підказали, до кого звернутися й скільки слід дати. Далі все було вже значно простіше. До Африки вирушає загін на пошуки скарбів, а Нерон, розраховуючи на них, роздає подарунки. Але річ навіть не в подарунках, а в тім, що все це відбувається в переддень заснованих Нероном особливих ігор - Нероній. Увесь Рим обговорює знайдені скарби, а потім вони виявляються вигадкою!!! Уявіть, яким дурнем в очах співгромадян постав Нерон! Якби Цезелій Басс не вкоротив собі віку, то можна було б провести розслідування і, можливо, вийти на організаторів афери. Тільки хто ж стане залишати живим такого небезпечного свідка? А після «самогубства» Цезелія Басса всі кінці виявляються надійно схованими, Нерон постає перед римлянами цілковитим роззявою, який повірив божевільному фантазерові.

Акцію з дискредитації Нерона було проведено майстерно. Ефективність її ще більше зросла через те, що на других Нероніях, які почалися 65 року, імператор уперше збирався вийти на сцену Рима, змагаючись з іншими співаками у співі під кіфару. Спів і гра на кіфарі були його пристрастю, але в Римі усе ще панувала думка, що це заняття є негідним державного діяча, а провал пошуків африканських скарбів тепер ніби підкреслював, що Нерон здатний лише бринчати на кіфарі й вірити в нісенітниці.

26. Загибель Поппеї Сабіни. Нові змови. Чи може імператор бути артистом?

У рагани, пожежі, змови були не єдиними нещастями, які навалилися на Нерона. Його сімейне життя з Поппеєю Сабіною не складалося. Про вплив цієї жінки на політику імперії відомостей практично немає, але від 58 року й до своєї смерті вона завжди була поруч із Нероном. Йосиф Флавій, називаючи Поппею жінкою «набожною», писав, що вона була прихильницею іудаїзму. 64 року Йосиф Флавій був прийнятий Поппеєю і домогся звільнення декількох рабів, арештованих раніше римською владою. Що ж до ставлення до неї самих римлян, то якщо першу дружину Нерона Октавію вони, безумовно, поважали, до Поппеї Сабіни ставилися радше негативно.

Нерон одружився з Поппеєю Сабіною, кохаючи її, але гармонії між подружжям ніколи не було. Коли вона народила йому дочку, він не тямився від радості й негайно надав титул Августа і дружині, і доньці. Однак той факт, що він не надав їй цього титулу раніше, одразу після весілля, свідчить, що на це були якісь причини. Після народження 63 року дочки на монетах з'явився й портрет Поппеї Сабіни, але тетрадрахму, де з одного боку містилося погруддя Нерона, а з іншого - Поппеї Сабіни, встиг випустити лише монетний двір в Александрії. Їхня дочка незабаром померла, й більше жодної монети із зображенням Поппеї Сабіни ані в Римі, ані в провінціях не карбувалося.

Подружжя почало сваритися?... Мабуть - так... Відмінність характерів, сварки стали причиною не однієї сімейної трагедії; у долі Поппеї Сабіни вони також зіграли фатальну роль. 65 року Поппея Сабіна знову завагітніла. Якимось, повернувшись зі змагань Нерон, полаявшись із дружиною у нападі люті вдарив її, вагітну, ногою, від чого вона й померла.

На думку Корнелія Тацита, вбивство Поппеї Сабіни не було навмисним - Нерон кохав її і бажав мати від неї дітей. Як писав Тацит, *«тіло її не було спалено на багатті, як це у звичай римлян, а за звичаєм чужоземних царів його просочують пахучими оліями й бальзамують, після чого переносять у гробницю Юліїв. Все-таки їй було влаштовано похорон за державні кошти, і Нерон із ростральної трибуни виголосив над нею похвальне слово, у якому говорив про її вроду, про те, що вона була матір'ю божественної дитини, та про інші дарунки долі»*.

Светоній Транквіл писав, що Нерон нібито наказав рабам утопити в морі свого пасинка - сина Поппеї Сабіни від її першого чоловіка Руфрія Кріспіна, «бо чув, що хлопчик, граючись, називав себе полководцем та імператором», але вірогідність цього повідомлення досить сумнівна. Якби це було так, Нерон навряд чи став би влаштовувати дружині настільки пишний похорон, тим паче за нетрадиційним для Риму обрядом східної релігії, що її сповідувала Поппея Сабіна.

Деякі історики висловлювали думку, що вона була однією з перших християнок. На основі відомих на сьогодні історичних, епіграфічних і археологічних матеріалів цю думку не можна ані підтвердити, ані спростувати. Вона могла сповідувати християнство, могла сповідувати іудаїзм, могла сповідувати і якусь іншу релігію. Єдине, що практично не викликає сумнівів, - це те, що Поппея Сабіна сповідувала не традиційну римську віру, а одну з релігій Сходу. Схоже, смерть Поппеї Сабіни, які б стосунки між подружжям не були, стала для Нерона важким ударом. Про це свідчить і випущена тоді за його наказом монета, на одному боці якої навколо храмової альтанки з жіночою фігурою йде напис «DIVA CLAUD NER F» - «Божественна Клавдія, дочка Нерона», а на іншому боці навколо жінки, яка сидить на троні в палаці чи храмі, написано «DIVA POPPAEA AVG» - «Божественна Поппея Августа». Ні посмертного обожнення, ні посмертного випуску монет на її честь не було б, якби Нерон не шкодував про загибель дружини. Нерон тужив за нею, але повернути вже не міг.

На той час імператору було вже двадцять вісім років і в нього не було ні дружини, ні дітей, ні батьків, ні вірних друзів, на яких він міг би покластися. Через стихійні лиха економіка імперії була послабленою, а знать плела нові змови. Наприкінці 65 року, за звинуваченням у зазіханні на владу, Нерон знову був змушений заслати ще двох вельмож - Луція Юнія Сілана Торквата, сина отруєного 54 року Марка Юнія Сілана й небожа Децима Юнія Сілана Торквата, який влаштував змову 64 року. Також було вислано Гая Кассія, нащадка знаменитого супротивника Октавіана Августа й Марка Антонія, про якого вже згадувалося.

Нерон, як і раніше, намагався діяти з показною м'якістю - Луція Юнія Сілана Торквата й Гая Кассія не стратили, а лише відправили у заслання. Однак внутрішня політика Нерона помітно починає мінятися у бік жорсткості. Старому Гаю Кассію, засланому на Сардинію, дозволили дожити свої дні у спокої, але в Римі незабаром згадали про висланого у Грецію, на острів Наксос, Луція Сілана Торквата, і його було вбито відрядженим туди центуріоном.

Чому Нерон змінив своє рішення? Розкрилися нові обставини?

Виявилася нова змова? Так. Щось подібне могло відбутися. Приблизно в цей самий час якимось Фортунатом, вільновідпущеником, було звинувачено у злочинах проти держави колишнього консула Луція Ветера, якого примусили вкоротити собі віку, а римського вершника

Публія Галла, також обвинуваченого у цій змові, «було позбавлено води й вогню», тобто вигнано з Рима.

Як і раніше, Нерон не карає без проведення ретельного розслідування - дочка Луція Ветера встигла навіть звернутися до нього із проханням простити свого, нібито ні в чому не винного, батька.

Тацит писав, що Нерон відмовив їй із нечутливості як «до благань, так і до ненависті». Не знаючи обставин справи, нам важко судити про те, наскільки серйозним і справедливим було висунуте проти Луція Ветера обвинувачення. Однак дедалі помітнішим стає те, що змови й виступи проти Нерона частішають, а його спроби припинити змовницьку діяльність досягають лише тимчасових результатів.

Нерон чимраз більше віддаляється від римської знаті, а його головною опорою стають чужинці-вільновідпущеники. Знову, як і за імператора Клавдія, вплив вільновідпущеників зростає, і було б наївно думати, що колишні раби, навіть обласкані Нероном, робили все, керуючись винятково державними інтересами. Кількість зловживань, безперечно, зростала. Не дивно, що зростала й кількість змов - становище Нерона ставало більш хитким, ненадійним.

Водночас Нерон не збирався змінювати свого стилю життя, думаючи насамперед про сцену. Для покращення голосу він постійно носив під одягом спеціальні важкі свинцеві накладки, а понад те, за словами Светонія Транквілла, «при ньому постійно перебував учитель вимови, який нагадував йому, що слід берегти горло й дихати через хустину».

Якби Нерон був простим смертним, можливо, його мистецтво принесло б йому пошану й славу, однак від імператора вимагали тоді зовсім інших якостей. Він дедалі більше уваги приділяв концертам й дедалі менше заглиблювався у питання правління. Римська знать була ладна дивитися й слухати виступи артистів, платити найвідомішим з них великі гроші, але ніяк не була готова визнати це заняття гідним, ніяк не могла визнати артиста за рівного собі. У цьому полягала трагедія Нерона. Щоб вийти перед усіма на сцену й співати, йому треба було мати чималу мужність, а бажання бути артистом мало бути не просто бажанням, а пристрастю. Як писав Корнелій Тацит, «до того, як почалися п'ятирічні змагання, сенат, намагаючись запобігти всенародній ганьбі, запропонував імператорові нагороду за спів і на додаток до неї вінок переможця в красномовстві, що врятувало б його від безчестя, спричиненого виступом на підмостках. Проте Нерон відповів, що йому не потрібні ані подачки, ані підтримка сенату й що він змагатиметься на однакових правах зі своїми суперниками». Можливо, й Поппея Сабіна намагалася відрадити його від цього виступу, й саме в цій суперечці він, не стримавшись, ударив її й убив?... Смерть Поппеї Сабіни сталася в переддень Нероній, і це могло бути саме так...

27. Нерон виходить на сцену. Ставлення римлян до імператора- артиста. Перейменування місяців. Знову доноси, знову змови. Загибель сенаторів Тразея Пета й Барея Сорана

Не зважаючи ні на що, під час проведення Нероній 65 року Нерон вийшов на сцену Рима. Напевно, не варто говорити про можливу неупередженість суддів, коли перед ними в якості одного із претендентів на нагороду виступав повновладний імператор, але він змагався у співі й декламації нарівні з усіма. Після виступу він, якщо вірити Тациту, «схиливши коліно, рухом руки виразив свою найглибшу повагу до глядачів, після чого, удавано хвилюючись, застиг, чекаючи на рішення суддів. І римська чернь, що звикла відзначати жести акторів, які сподобалися їй, вибухнула вигуками схвалення й оплесками. Можна було подумати, що вона охоплена радістю; втім, ці люди, байдужі до суспільного безчестя, мабуть, і справді щиро раділи».

Римський плебс і римську знать охопили цілком різні почуття. Якщо плебс був задоволений, то римська знать внутрішньо обурювалася. Не схвалювали нововведення й звиклі до суворих патріархальних звичаїв жителі римської глибинки, котрі опинилися тоді в столиці й побачили настільки незвичне видовище. Невдоволення провінціалів зросло через ведмежу послугу, що її зробили Нерону декотрі з його наближених.

Вони переборщили у своїх намаганнях будь-що забезпечити нестримні овації, і «прибулим із віддалених муніципіїв усе ще суворої й вірної давнім звичаям Італії та мешканцям далеких провінцій, котрі приїхали як їх представники чи в особистих справах, незвичним до розгнужданості Рима, важко було спокійно дивитися на те, що відбувалося навколо них; не впоралися вони й з ганебним обов'язком плескати в долоні; їхні невимілі руки швидко втомлювалися, вони збивали з ритму спритніших і досвідченіших, і на них часто падали удари воїнів, розставлених між рядами для того, щоб не було ані миті, заповненої безладними криками чи недозволеним мовчанням». Для деяких глядачів Неронії обернулися трагедією - «багато римських вершників, пробираючись крізь завузькі входи серед тісної юрби, були задавлені, а інших, які провели день і ніч на своїх лавах, вклали згубні хвороби». При цьому, за словами Корнелія Тацита, «ще небезпечнішим

було не з'явитися на видовищі, оскільки безліч спостерігачів явно, а ще більше - потай, запам'ятовували імена й обличчя тих, хто входив, їхній дружній чи неприязний настрій. За їхніми доносами дрібний люд негайно засуджували до страти, а знатних згодом наздоганяла затаєна попервах ненависть принцепса». Можливо, Тацит тут трохи згущує барви, але спроби деяких придворних вислужитися перед імператором справді могли перетворити улюблені для багатьох простолюдинів видовища на тяжку повинність. Навряд чи варто сумніватися й у тім, що придворні поспішали доповісти імператорові, хто зі знаті як реагує на влаштоване ним видовище й особливо на його власні виступи. Не могло обійтися й без обмов. Спроби в такий спосіб помститися комусь, звісно ж, були.

Якщо Неронії минули саме так, як це описав Корнелій Тацит, то стає зрозумілим що не всі римляни покращили свою думку про імператора. Нерону ж здавалося, що він став кумиром і лише окремі недоброзичливці злостяться щодо його захоплень.

Незабаром після других Нероній він, нарешті, дає згоду на перейменування місяця квітня у Нероній. Тоді ж місяць травень було названо іменем Клавдія, а червень - іменем його славетного діда Германіка. Римська знать зовні все ще виказувала покору Неронові, і це перейменування є досить примітним.

Окрім звеличення власного імені, Нерон нагадав усім, що він онук знаменитого й усіма улюбленого полководця Германіка, підкресливши цим, що й сам зможе повести в бій війська. Перейменування ж травня на честь його названого батька Клавдія мало підкреслити легітимність його власних прав на престол як названого сина Клавдія і змусити римлян забути про долю Британніка й Октавії.

Вочевидь, окрім потоку вихвалень, до Нерона все-таки надходила й деяка інформація про реальний стан справ у країні. І саме тому було вирішено гучним перейменуванням римських місяців нагадати всім і про доблесне походження імператора, і про повну легітимність та божественність його влади. Утім, ці заходи не усували першопричин невдоволення опозиції. Ситуація в імперії ставала дедалі напруженішою.

Початок 66 року було відзначено викриттям чергової змови. Справа знову почалася з доносу...

Як ми пам'ятаємо, 62 року тодішній претор Антистій Созіан на багатолюдному бенкеті в Осторія Скапули оприлюднив ганебні для Нерона вірші. Сміливість його можна пояснити: він розраховував, що Нерон не втримається при владі. Нерон тоді втримався, а Антистія Созіана було заслано. Чотири роки перебування на засланні перемінили колишню «сміливість» Созіана на бажання вислужитися. І от 66 року Антистій Созіан написав донос і на свого колишнього друга Осторія Скапулу, чий батько був тоді римським намісником у Британії, і на ще одного свого друга - колишнього консула-суффекта Публія Антея.

Він звинуватив їх у зазіханнях на владу. Обидва звинувачені мусили вкоротити собі віку. Втім, це був лише початок. У ході розслідування проти їхніх друзів «упродовж кількох днів загинули один за одним Анней Мела, Аніцій Цереал, Руфрій Кріспін і Гай Петроній...» Анней Мела був рідним братом Луція Аннея Сенеки. Після розкриття 65 року змови Пізона наклали на себе руки Луцій Анней Сенека й син Аннея Мели - Марк Анней Лукан, проте Анней Мела тоді не тільки не постраждав, а й залишився на надзвичайно вигідній посаді, де «завідував майном принцепса як прокуратор». А тепер йому наказали розітнути собі вени.

Руфрій Кріспін, перший чоловік Поппеї Сабіни, також зробив непогану кар'єру - він був префектом преторія, отримав консульські відзнаки, став сенатором. 65 року Руфрій Кріспін виявився серед учасників змови Пізона, але тоді його лише заслали на острів Сардинію. Можливо, тоді йому допомогло заступництво колишньої дружини, яка мала від нього дитину, але 66 року заступитися за нього вже не було кому, і йому не залишалося нічого іншого, як вкоротити собі віку. Так само мусили вчинити й інші обвинувачені.

Почали згущуватися хмари й над головами деяких інших представників римської знаті. Будь-яку критику вже сприймають як щось неприпустиме, й ось у неласку потрапляють сенатори Тразея Пет і Барея Соран.

Обидва були людьми заможними та впливовими, а Тразея Пет мав ще й славу видатного філософа-стоїка. «Для засудження обвинувачуваних Нерон обрав дні, коли очікувалося прибуття Тирі дата, що мав вступити на вірменський престол». У день приїзду царя Тразею Пету було заборонено приєднатися до зустрічі, а незабаром після від'їзду парфян обидва сенатори мусили вкоротити собі віку. На додачу до цього декотрих їхніх друзів і родичів було позбавлено майна і заслано.

28. Приїзд у рим Тирідата. Рим знайомиться з мітраїзмом

Приїзд Тирідата в Рим був подією визначною й давно очікуваною. Його готували ретельно, оскільки провести цей захід із помпою було вигідно і Риму, і Парфії. Виїхавши з Вірменії, Тирідат із величезним почтом проїхав римськими провінціями в Малій Азії, а потім перетнув протоку Босфор, проїхав через Македонію й Іллірійські землі до Адріатичного моря й звідтіля вирушив до Італії.

Суходільний шлях був тривалішим, аніж морський, але згідно з парфянськими традиціями воду вважали священною і її не можна було опоганювати плювками чи екскрементами, тому Тирідат ніяк не міг довго пересуватися морем. Таким було офіційне пояснення того, що Тирідат майже весь шлях до Рима подолав суходолом. Утім, судячи з того, що у зворотну дорогу він вирушив усе-таки морем, справжні мотиви того, що він їхав у Рим переважно сушею, були іншими, узгодженими з римською стороною. Поїздка суходолом пишного царського почту ніби підкреслювала всім, яке величезне й могутнє царство мусить звертатися до Риму з проханням про визнання. До почту Тирідата входила верхівка парфянської та вірменської знаті.

Усе блищало золотом, із чистого золота був і головний убір дружини Тирідата. Делегацію супроводжував зять командувача римських військ на Сході Доміція Корбулона - Анней Вініціан із трьома тисячами вершників. На шляху посольства давали різні вистави, влаштовували гладіаторські бої. Було зроблено все, щоб візит Тирідата запам'ятався як парфянам, так і римлянам. Нерон не скупився на витрати - на кожен день поїздки імператорська скарбниця виділяла 800 тисяч сестерціїв*.

* 4 сестерції дорівнювали тоді 1 денарію - високопробній срібній монеті, що важила приблизно 3,4 грама. Тобто щодня на зустріч Тирідата і його почту римська скарбниця витрачала суму, еквівалентну більш ніж 680 кілограмам високопробного срібла.

Нерон зустрів Тирідата в Неаполі, де на честь гостя було дано бої ефіопських гладіаторів. Після цього було визначено точну дату прибуття Тирідата в Рим. Дату цю було оголошено римлянам спеціальним імператорським едиктом. Через хмарну погоду зазначений час зустрічі Тирідата довелося потім перенести, але коли він нарешті прибув, це було видовище - «все місто вироїлося привітати принцепса й подивитися на

царя».

За словами Светонія Транквілла, навколо храмів на форумі вишикувалися озброєні когорти, сам Нерон в одянні тріумфатора сидів на ростральній трибуні, у консульському кріслі, оточений бойовими значками й прапорами. Зійшовши до Нерона спеціальним похилим помостом, Тирідат схилювався до його колін і поцілував їх. А потім Нерон на благаання Тирідата зняв з нього звичайний головний убір знатного парфянина і поклав йому на голову золоту діадему - символ царської влади, при цьому сенатор преторського звання голосно перекладав для юрби слова благаання. Потім Нерон вирушив із Тирідатом до театру, де посадив того поруч із собою, а звідти, будучи проголошеним «імператором», «приніс лаври в Капітолійський храм і замкнув заповітні ворота Януса на знак того, що ніде більше не ведеться війна».

Пліній Старший та Діон Кассій, які також описали приїзд Тирідата, вказують, що прибулі з ним жерці-маги за згодою Нерона надали йому почесні як втіленню Мітри - парфянського бога світла. Такі почесні були звичними для парфянських царів.

У Римі це, можливо, був один із перших випадків знайомства з мітраїзмом. Незабаром ця релігія пошириться всією імперією, й десятки храмів Мітри стоятимуть у Британії, Германії, Дакії, по всій Італії, та й у самому Римі, не кажучи вже про східні провінції.

Візит Тирідата закріпив мир між Парфією та Римом. Від'їжджаючи, Тирідат обіцяв Нерону перейменувати свою столицю Артаксату на Неронію, а Нерон подарував йому сто мільйонів сестерціїв. Гроші ці було витрачено не марно. Надійний мир із Парфією було встановлено на довгі роки. Навіть коли наприкінці правління Нерона в Римі розпочалася міжусобна війна, кордон із Парфією залишався спокійним

29. Золотий палац - диво античної архітектури. Пошуки нової дружини. Розправа над Антонією. Статилія Мессаліна - третя дружина Нерона

У

цей час у Римі завершувалося будівництво Золотого палацу.

За Нерона в імперії було зведено велику кількість громадських будівель і споруд, але свій новий палац він побудував з особливим шиком. Територія палацового комплексу становила 270 гектарів і простягалася від Палатинського до Есквілінського пагорба - палац оточували чудово обладнана паркова зона й приміщення допоміжних служб. Будівництво палацу розпочалося одразу після приходу Нерона до влади. Під час пожежі 64 року вже майже зведений палац сильно постраждав, але Нерон наказав його перебудувати, зробивши ще розкішнішим, і дав йому нову назву - «Золотий». Це була приголомшлива споруда!

За словами Плінія Старшого, приймальну залу палацу прикрашала бронзова статуя самого Нерона, роботи відомого скульптора Зенодора.

Висота статуї - 119 футів - дозволяє уявити розміри самої зали. 1 римський фут = 0,2963 метра. Отже, заввишки статуя була понад 35 метрів, більшою за знаменитий Родоський колос, висота якого становила приблизно 32 метри. Для оздоблення палацу було написано картину на полотні розміром 120 футів. Це було найбільше з відомих історії живописних полотен античного світу. Картині не пощастило - вона згоріла у майстерні в Маєвих садах, «уражена ударом блискавки», так і не встановлена в залі, але у Золотому палаці вистачало й інших визначних пам'яток.

За словами Светонія Транквілла, площа палацу «була такою, що потрібний портик по боках був у мілью завдовжки; усередині був ставок, подібний до моря, оточений будівлями, подібними до міст, а затим - поля, що строкатіють ріллями, пасовиськами, лісами й виноградниками, і на них - безліч домашньої худоби й диких звірів. В інших покоях усе було покрито золотом, прикрашено коштовним камінням й перлами; в обідніх палатах стелі були штучні, з поворотними плитами, щоб розсипати квіти, з отворами, щоб розвіювати аромати; головна палата була кругла, вдень і вночі вона неспинно оберталася вслід за небосхилом; у лазнях текли солоні й сірчані води. І коли такий палац було закінчено й освячено, Нерон тільки й сказав йому похвалу, що

тепер, нарешті, він буде жити по-людськи».

Тоді ж, 66 року, Нерон знову, уже втретє, одружився. Після смерті Поппеї Сабіни Нерон хотів оженитися на іншій дочці Клавдія - Антонії. До цього Антонія вже двічі встигла побувати у шлюбі. Раніше згадувалося, що її другого чоловіка Фавста Корнелія Суллу спершу було заслано за наказом Нерона, а потім страчено, зведену сестру Антонії - Октавію, яка вісім років пробула дружиною Нерона, теж було страчено за його наказом, сама Антонія була замішана у змові Пізона. Чому ж Нерон вирішив узяти собі наречену з ворожого табору?...

Нероном тут, мабуть, керували не почуття, а насамперед політичний розрахунок - одружившись із такою видною представницею ворожого йому частини римської знаті, він міг би послабити лютість опозиції.

Антонія відмовилася від зробленої їй пропозиції. Раніше це анітрохи не занепокоїло б Нерона й привело б уперту хіба що до заслання.

Однаке тепер він не міг допустити нового шлюбу Антонії - будь-який представник римської знаті, за якого б вона вийшла заміж, став би визнаним лідером ворожого йому табору, а одруження з дочкою імператора Клавдія давало б йому в очах римлян легітимні претензії на імператорський трон. Можливо, відмовляючи Нерону, Антонія не очікувала, що це буде коштувати їй життя. Проте сталося саме так.

Після відмови стати дружиною принцепса її того ж року було знову обвинувачено в підготовці перевороту і страчено. Загибель Антонії могла бути пов'язана й з її можливою участю в розкритій 66 року змові Вініціана, про яку буде докладніше розказано трохи пізніше. Але саме відмова Антонії стати дружиною Нерона зумовила таке жорстоке рішення. Одружився Нерон із Статилією Мессаліною, дружиною свого колишнього наближеного Вестіна. Марк Аттик Вестін ще нещодавно був одним із друзів Нерона. 65 року він навіть був консулом, однаке того ж року, у розквіті кар'єри, його звинуватили у причетності до змови Пізона й примусили до самогубства. Римом ходили чутки, що Нерон уже тоді мав любовний зв'язок зі Статилією Мессаліною, і саме шлюб Вестіна з нею був справжньою причиною його загибелі.

На виправдання Нерона можна майже з повною впевненістю сказати, що це було не так. Якщо сам Марк Аттик Вестін, можливо, й міг би припуститися помилки, уклавши шлюб із шаленого кохання, то Статилія Мессаліна так би ніколи не вчинила. У питаннях шлюбу вона була жінкою досвідченою. Не надто переживала вона й через загибель останнього чоловіка. Її шлюб з Марком Аттиком Вестіном був для неї вже четвертим, а шлюб із Нероном - п'ятим. Це була жінка вродлива, хитра й обережна. Якщо зображення другої дружини Нерона Поппеї Сабіни з'явилося на монетах лише після народження нею дочки, зображення Статилії Мессаліни з'явилися на монетах східних провінцій Риму й без цього. Вона красувалася при дворі, насолоджувалася життям, але вміла не озлити інших і не нажила собі серйозних ворогів. Незадовго

до усунення Нерона, коли вже всім стало зрозуміло, що втримати владу йому не вдасться, Статилія Мессаліна без усяких вагань покинула його й відбула на час смуги на свою віллу. А незабаром знову розважалася при дворі й навіть ледве знову не стала імператрицею, коли з нею зібрався одружитися Отон, який досяг влади 69 року. Цьому завадила лише поразка імператора Отона в битві під Беадріаком, після якої він мусив позбавити себе життя, але останнього листа перед тим, як вкоротити собі віку, Отон написав їй, Статилії Мессаліні.

30. Змова Вініціана й розправа Нерона над змовниками. Загибель Корбулона. Початок Іудейської війни. Веспасіан стає головнокомандувачем римських військ на Сході

Клопоти, пов'язані з новим весіллям, не стали на перешкоді бажанню Нерона відвідати Грецію. На кордонах імперії було спокійно, і, здавалося б, ніщо не могло йому завадити.

Однак якщо з Парфією було встановлено мир, то з римською знаттю в Нерона тривала війна. Не встиг Тирідат поїхати на батьківщину, як у Римі було розкрито нову змову - змову Вініціана. Про неї збереглося мало відомостей - усього лише згадка Светонія Транквілла (розділи книги Тацита, присвячені цьому періоду, загублено), але те, що Светоній у своїй книзі про Нерона говорить лише про дві змови - Пізона й Вініціана, - дає підстави гадати, що саме вони були найнебезпечнішими. Судячи з того, що змову Вініціана було розкрито в Беневенті (місто на Аппієвій дорозі, сучасний Беневенто), змовники планували покінчити з Нероном, коли він вирушить у свою давно плановану поїздку до Греції - саме через Беневенто пролягав найзручніший шлях із Рима до порту Брундізії, звідки зазвичай відпливали з Італії до Греції. Важко сказати, як саме цього разу було викрито змову та що надихало змовників - високі державні міркування чи просто жага влади, - але Нерон розправився з ними нещадно - всіх їх стратили. Постраждали і їхні родичі - одних було вбито, інших заслано.

У цей час було страчено й дочку імператора Клавдія Антонію, яка відмовилася раніше вийти заміж за Нерона. Невідомо, чи була пов'язана страта Антонії зі змовою Вініціана, але зв'язок подій у часі тут очевидний. Страта Нероном ще однієї рідної дочки свого названого батька, звісно ж, викликала в римлян ремство - все потомство імператора Клавдія було знищено його названим сином.

Придушення змови не вирішило всіх проблем, а навпаки, викликало нові. Вініціан був зятем видатного полководця Доміція Корбулона. Зараз не можна сказати напевне, чи був Корбулон причетний до змови Вініціана, але залишати живою таку людину після страти його зятя Нерон ніяк не міг. У розпорядженні Корбулона було одне з найкращих і наймогутніших угруповань римських військ. Корбулон на той час був,

безперечно, найушлявленішим полководцем імперії.

Спроба звичайним способом заарештувати Корбулона чи просто стратити його могла б призвести до повстання й непередбачуваних наслідків. Щоб уникнути цього, Нерон, прибувши 66 року до Греції, в найушлявленіших виразах запрошує Корбулона приєднатися до нього й насолодитися видовищами. І лише коли Корбулон передав командування довіреними військами, щоб вирушити до імператора, йому вручили наказ Нерона, в якому той пропонував йому вдатися до самогубства. Корбулону не залишалося нічого іншого, як виконати цей наказ.

Найкращий полководець Риму загинув не в бою, а внаслідок чиєїсь, можливо, навіть і власної, інтриги. Така ж доля спіткала незабаром і двох інших відомих полководців - братів Скрибоніїв, Руфа й Прокула, які командували римськими військами у Верхній і Нижній Германії. 67 року Нерон запросив їх до Греції, а після прибуття наказав їм вкоротити собі віку. Можливо, у Нерона були вагомі причини для того, щоб розправитися зі Скрибоніями, але популярності йому це не додало.

Окрім змови Вініціана й необхідності усунути Доміція Корбулона, 66 рік додав Нерону й низку інших проблем на Сході. Коли в Римі під час урочистої зустрічі Тирідата римляни, вірмени й парф'яни запевняли один одного у вічній дружбі, на сході імперії спалахнула нова війна, вести яку довелося не тільки Нерону, а й ще чотирьом імператорам Риму, і не виключено, що неймовірно щедрі дарунки Нерона Тирідату давалися тоді насамперед для того, щоб уникнути парф'янського втручання. Закриваючи ворота храму Януса й повідомляючи про мир, який настав у всіх володіннях Риму, Нерон уже знав, що ця війна триває, і знав про перші невдачі римських військ.

Навесні 66 року в Іудеї почалося потужне повстання, що стало початком Іудейської війни, завершити яку вдалося тільки імператорові Веспасіану. Повстання це почалося в невеликому містечку Цезарії Приморській із зіткнень між греками, які там мешкали, та євреями.

Римський прокуратор Іудеї Гессій Флор видав декрет, яким позбавив євреїв багатьох переваг, які вони до цього мали. У головних містах Іудеї - Кесарії та Єрусалимі - це викликало радість неєврейської частини населення й озлобило євреїв. Між ними почалися криваві сутички. Коли ж Гессій Флор вирішив вилучити за недоїмки 17 талантів* зі скарбниці Єрусалимського храму, євреї здійняли бунт, вигнавши Гессія Флора з Єрусалима. Римський намісник у Сирії Цестій Галл, чиїм підлеглим був Гессій Флор, спершу спробував залагодити питання шляхом переговорів і послав в Іудею свого вповноваженого чиновника, щоб з'ясувати причини того, що сталося. Іудейський цар Агріппа Другий доводив співгромадянам необхідність і переваги співпраці з римлянами. За це ж саме виступав і первосвященик Маттафія. Однак екстремісти взяли гору - син попереднього первосвященика Ананія Елеазар, друга після

первосвященника особа в іудейській церковній ієрархії й тодішній староста Храму Соломона, оголосив, що забороняє приймати жертвоприношення від іноземців. У той час у Храмі двічі на день приносили жертви від імені Риму й імператора, а отже, заява Елеазара була вже прямим заклик до повстання.

* Йдеться про грошову суму в талантах срібла. 1 талант дорівнював 26,2 кг.

Прибічники Елеазара захопили місто, а первосвященик був змушений втекти до палацу, який охоронявся римським гарнізоном і солдатами царя. Елеазар взяв палац у облогу і хотів уже його штурмувати, але в цей час у лавах повсталих висунувся новий лідер, якийсь Менахем, котрий зумів умовити єврейських солдатів перейти на бік повстанців. Палац захопили, а римський гарнізон відступив до трьох останніх веж. Та не встигли повстанці захопити палац, як негайно пересварилися. Між єврейськими повстанцями почалася кривава міжусобиця - Менахем убив батька Елеазара, колишнього первосвященника Ананія, а Елеазар у відповідь зумів захопити самого Менахема й після катувань стратив. Римському гарнізону Елеазар дозволив покинути фортецю, обіцяючи вільний прохід, але обдурих і перебив усіх, окрім одного командира загону, який погодився прийняти іудаїзм і зробити обрізання.

Тобто з храму було вилучено приблизно 445,4 кг срібла. Однак обурення вірян і повстання були спричинені не розмірами вилученого, а тим, що кошти ці було відібрано в головного Храму, що вважалося вершиною блюзнірства.

Повстання нестримно поширювалося, супроводжуване страшною різаниною. Євреї вирізали всіх греків у Самарії, Галілеї й землях за рікою Йордан. Греки, у свою чергу, вирізали євреїв у Цезарії Приморській й улаштували погроми євреїв у столиці Єгипту Александрії. Попервах римському намісникові Сирії здавалося, що він зможе впоратися з повстанням власними силами. Цестій Галл спробував взяти в облогу Єрусалим, але зазнав поразки й був змушений відступити. Римляни втратили до п'яти з половиною тисяч піхотинців й не менше трьохсот кавалеристів!!! Це було найбільшою поразкою римлян на Сході після битви під Каррами, де 53 року до н.е. зазнав поразки й загинув Марк Ліциній Красс, і невдалого походу на Парфію, початого 36 року до н. е. тріумфіром Марком Антонієм.

Через загрозу втратити Іудею Нерон відкликав звідтіля й Цестія Галла та Гессія Флора, а придушити повстання доручив досвідченому полководцеві Веспасіану, виділивши йому велику армію. Незадовго до цього Нерон вилаяв Веспасіана за те, що той заснув, коли імператор співав і грав на кіфарі. Нерон тоді навіть вигнав його геть зі свого

палацу. Однак імператор умів відокремлювати пусту образу від тієї, котра не підлягає прощенню, і коли незабаром Веспасіан знадобився, Нерон саме йому доручив основну частину своїх військ на Сході. До Іудеї тепер вирушила набагато могутніша римська армія, ніж армія намісника Сирії, що раніше зазнала невдачі. До того ж, Веспасіан був більш досвідченим полководцем, аніж переможений повстанцями Цестій Галл. Становище повстанців ускладнювало те, що їм не вдалося отримати підтримку від Парфії, цар якої був задоволений умовами миру й воцарінням у Вірменії Тирідата. Парфянський цар був настільки зацікавленим у дружбі з Римом, що навіть дозволив підвладному Парфії царю Nabateyського царства Малху взяти участь у війні на боці римлян. З огляду на таку позицію парфянського царя, єврейські громади Парфії за всього бажання також не могли надати одноплемінникам хоч якоїсь істотної допомоги. Коли євреї звернулися до парфянських іудеїв, з проханням про допомогу, то до них прибула лише невелика кількість добровольців. До кінця 67 року римляни повернули собі Галілею й рушили на Єрусалим. Здавалося б, усе було проти повстанців, однак іудеї опиралися римлянам так відчайдушно, що повстання було остаточно придушено тільки 73 року, коли в Римі встигли переіменитися кілька імператорів.

31. Імператор і армія. Економіка занепадає, ситуація загострюється. Поїздка Нерона до Греції. Невдоволення Нероном у Римі й Італії наростає. Тигеллін відходить від справ. Німфідій Сабін стає префектом преторія

Нерон мріяв про походи, рівні походам Александра Македонського, й виношував плани походів то в Ефіопію, то на Кавказ, але далі планів справа не рухалася.

Перший імператор Риму Октавіан Август значну частину свого життя провів у походах і навіть був поранений. Другий імператор Тіберій був видатним полководцем. Третій - Калігула виріс у військових таборах і навіть своє прізвисько отримав саме там. Ставши імператором, Калігула почав лише один похід і не встиг прославитися, та серед солдатів він бував часто, і вони його любили. Четвертий імператор Риму Клавдій полководцем не був, однак попри те, що здобув владу вже в досить солідному віці, незабаром після сходження на престол особисто очолив римське вторгнення у Британію, і це чимало сприяло зміцненню його авторитету. А Нерон, п'ятий імператор Риму, за весь час свого правління так і не спромігся пожити в солдатських наметах.

Те, що Нерон доручав ведення воєнних кампаній полководцям, було цілком логічним. Однак це можна було б схвалювати лише в тому разі, якби імператор частіше бував у військах, а ще краще сам, хоч раз, хоча б символічно, очолив якийсь похід. Те, що Нерон цього так і не зробив, було його помилкою. Вона поглиблювалася тим, що Нерон, усупереч римським традиціям, виступав як співак і актор. Якби він був прославленим полководцем, його спів міг би додати професії співака престижності і поваги в очах римлян. Але, потрапивши на розкішні вистави в Римі, центуріони з глибинки, ветерани, які багато разів ризикували життям і служили в найвіддаленішій глушині за дуже скромну плату, могли тільки озлобитися через те, що бачили.

Повернувшись назад, вони розповідали своїм товаришам про те, що Рим живе негідно, а імператор піклується про нікчемних римських «плескачів» більше, ніж про солдатів. Більша частина знаті також не

схвалювала захоплені імператора. Римський плебс, якому розкішні вистави й щедрі роздачі були до душі, був так само готовий плескати й будь-кому іншому, а у разі невдач імператора, як це було під час пожежі, нарікати й винуватити того, кого ще зовсім недавно радісно звеличував. Розрізнений плебс міг бути опорою бунту, але не міг бути опорою влади. Свою опору Нерон поступово втрачав...

Державні ресурси не покривали непомірних витрат Нерона, і в останні роки свого правління він компенсував нестачу шляхом масових конфіскацій, поборами й вимаганнями, викликаючи до себе дедалі більшу ворожість. У цей час він, за словами Светонія Транквілла, ухвалив, «щоб за заповідями вільновідпущеників, які без очевидної причини носили ім'я споріднених йому сімейств, він успадковував не половину, а п'ять шостих майна; далі, щоб за заповідями, в яких виявлялася невдячність* до імператора, все майно відходило скарбниці, а чиновників, котрі написали або склали ці заповіді, карали». Слід зауважити, що ще з часів Октавіана Августа власники великих статків зазвичай заповідали частину свого майна імператорові або принаймні вносили його до заповіту як спадкоємця другої черги. Спершу так чинили лише декотрі, але вже з часів імператора Тіберія це стало традицією, хоч і ніколи не набувало форми закону. Той факт, що Нерон мусив закріпити цю традицію законом, свідчить, що в цей час його конфронтація з римською верхівкою посилювалася і колишні методи, якими користувалися для отримання частки з кожної великої спадщини попередні імператори, уже не спрацьовували. Указ Нерона був украй прямолінійним і лише посилював озлоблення. Опозиція не могла цього не використати - злі язика ставали гострішими. Не дивно, що Нерон мусив видати ще й указ, «щоб закону про образу величності підлягали будь-які слова й учинки, на які знайдеться обвинувач».

* Під заповідями, де виявлялася «невдячність до імператора», мали на увазі ті, в яких заповідач не згадував імператора як одного зі своїх спадкоємців першої черги. Кожен власник великого статку був зобов'язаний указати як спадкоємців не тільки своїх родичів і близьких друзів, а й імператора, причому мав передбачити, щоб зазначена в заповіді частка імператора не виявилася замалою. Така вимога дозволяла непогано поповнювати бюджет, але водночас породжувала масу незадоволених, причому всі ці незадоволені були людьми впливовими.

Ситуація в країні ставала дедалі напруженішою, але Нерон не бажав цього бачити - «подорожував він не менш ніж із тисячею возів: у мулів були срібні підкови, на погоничах - канузійське сукно, а навкруги - юрба скороходів і мавританських вершників у браслетах і бляхах». Нерон хотів розважатися, й розважався. Слава співака, поета й спортсмена для Нерона переважала все на світі. Довірявши своїм фаворитам-

вільновідпущеникам управління державою, він майже віддався розвагам й артистичній діяльності, насолод жуячись подорожжю Грецією, культурою якої завжди захоплювався. Звісно, у Греції Нерона цікавили не тільки концерти. Светоній Транквілл повідомив про Нерона, що *«в Ахайї він розпочав рити канал через Істм: зібрав людей, закликав преторіанців до роботи, під звуки сурм першим ударив у землю лопатою й виніс на плечах перший кошик землі»*.

Прокопати канал через Коринфський перешийок намагався ще раніше македонський цар Деметрій Поліоркет, потім цю спробу повторив римський диктатор Юлій Цезар. Обставини завадили їм це зробити.

Не увінчалася успіхом і спроба Нерона. Одначе сама ідея прорити в цьому місці канал була цілком розумною, і 1893 року Коринфський канал, завдовжки 6,3 кілометра, завглибшки 8 метрів і завширшки 24,6 метра, все-таки було прорито, що значно полегшило судноплавство в цьому районі Греції. Але справи в цій подорожі Грецією стояли в Нерона на другому плані, а головна увага приділялася розвагам і концертам. У всіх іграх і змаганнях завдяки заздалегідь підібраним супротивникам і суддям він здобував перемоги, отримував овації й нагороди й чимраз більше втрачав відчуття міри. У римської знаті це викликало роздратування. Конфронтація Нерона із сенатом дедалі більше загострювалася й ставала помітною не тільки для втаємничених. За словами Светонія Транквілла, *«дійшло до того, що, приїжджаючи і від'їжджаючи, він не допускав сенаторів до поцілунків і не відповідав на їхні вітання, а починаючи роботи на Істмі, перед величезною юрбою привселюдно побажав, щоб справа послужила на благо йому й римському народу, а про сенат не згадав»*.

Суспільне невдоволення наростало. Наприкінці 67 року, відчувши недобре і не бажаючи йти на дно разом із Нероном, пославшись на слабе здоров'я, іде з поста префекта преторія й віддаляється у свій маєток Софоній Тигеллін. Новим префектом преторія став Німфідій Сабін, але він не вірив у Нерона і був відданий йому лише на словах.

Коли ситуація загострилася, він почав діяти на користь його суперника Гальби, а потім і сам спробував позмагатися за владу.

32. Запізніле повернення Нерона. Повстання Віндекса. Проти Нерона повстають Гальба, Отон і Клодій Макр. Нерон розгублений

Сказати, що Нерон зовсім не розбирався в людях, було б неправильно - у Римі в нього залишалося чимало відданих людей, але вони не могли виправити ситуацію, яка поступово ставала настільки напруженою, що залишений наступником імператора вірний Нерону вільновідпущеник Епафродіт благав Нерона повернутися в Рим.

Однаке той продовжував концертувати й підбирати найкращі у Греції скульптури й вишукані предмети розкоші для прикрашання свого палацу. Коли увінчаний лаврами «олімпійський тріумфатор» нарешті повернувся, було вже запізно. У березні 68 року проти Нерона повстав намісник Лугдунської Галлії Гай Юлій Віндекс.

Нерон у цей час ще не дістався Рима. Він був у Неаполі. Светоній Транквілл писав, що спершу він поставився до звістки про заколот безтурботно й найбільше образився на те, що Віндекс обізвав його поганим кіфаредом, оскільки вважав, що грає на кіфарі дуже навіть пристойно. Светоній стверджує, що Нерон не став у той день вживати якихось особливих заходів і подався дивитися на змагання борців, «під час обіду надійшли нові повідомлення, ще тривожніші, але він залишився незворушним і лише пригрозив, що зле доведеться заколотникам. І потім цілих вісім днів не розсилав ні листів, ні наказів, ні приписів, віддавши всю справу забуттю», і лише згодом, обурений образливими едиктами Віндекса, *«відправив сенату послання, закликаючи помститися за нього й вітчизну, але сам не з'явився, посилаючись на хворобу горла»*.

Так оповідає Светоній Транквілл. Утім, факти свідчать про те, що, дізнавшись про повстання Віндекса, Нерон діяв не так уже й мляво та безтурботно. Можливо, ззовні життя імператорського двору й не змінилося, але рішучі дії було розпочато негайно. На придушення повстання Віндекса було кинуто війська з Германії на чолі з намісником Верхньої Германії Вергінієм Руфом. Що ж до затримки Нерона, то вона могла бути справді пов'язана із хворобою, але могла бути зумовленою й тим, що йому необхідно було з'ясувати, чи не пов'язане повстання Віндекса з якимись подіями в самому Римі, а також переконатися в лояльності сенату, з яким Нерон останнім часом не ладнав.

Та хоч там як, затримка Нерона в Неаполі після отримання звістки про заколот Віндекса була недовгою. Незабаром він прибув до Рима.

Повстання Віндекса не викликало в Нерона зовнішніх ознак стурбованості. У відповідь на те, що Віндекс називав його не Нероном, а Агенобарбом, Нерон оголосив, що знову *«візьме своє родове ім'я, яким йому так образливо докоряють, а прийняте за всиновленням відкине»*. Більше ж він, здавалося, був стурбованим тим, *«що йому докоряють незнанням мистецтва, в якому він безустанними вправами досяг досконалості, і всіх розпитував, чи знає хто-небудь кіфареда кращого, ніж він»*.

Настрій імператора змінився лише тоді, коли ще за кілька днів він довідався, що до повстання приєднався легат Тарраконської Іспанії Сервій Сульпіцій Гальба. Це повідомлення Нерона шокувало*, і він почав рвати на собі одяг і кричати, що все скінчено. Утім, отямившись, він не відмовився від колишніх своїх звичок, розважаючись театральними видовищами. Светоній повідомив, що у вузькому колі Нерон то будував дикі й безглузді задуми придушення повстання, то збирався отруїти весь сенат, то напустити на містян диких звірів, то замінити всіх восначальників. А коли із провінції надійшли деякі підбадьорливі звістки (у цей час біля Безансона армія Вергінія Руфа розгромила Віндекса і той наклав на себе руки), Нерон навіть улаштував розкішний бенкет і проспівав грайливі пісеньки про вождів повстання. Потім він призначив себе консулом і, йдучи п'яний з бенкету, заявив друзям, що вийде до військ беззбройним і одними своїми слізьми схилить заколотників до каяття.

* Хвилюватися Нерону було через що - Гальба був людиною набагато впливовішою і авторитетнішою, ніж Віндекс, і якщо в перемозі над Віндексом Нерон був упевнений, то в перемозі над Гальбою - ні.

Становище Нерона ставало дедалі критичнішим. Хоча Віндекс за кілька тижнів після початку повстання зазнав поразки від вірних Нерону військ і загинув, до Гальби приєднався колишній друг Нерона римський намісник у Лузітанії Отон, а в Африці, звідки до Риму надходила значна частина зерна, здійснював заколот Клодій Макр - римський намісник у Старій Африці. У Римі почали зростати ціни на зерно та хліб. Супротивники Нерона звинуватили в зростанні цін його самого, нібито він бажав нажитися на цьому. Особливе обурення римлян викликало те, що в цей «голодний час александрійський корабель, про прибуття якого було оголошено, виявився навантаженим піском для гімнастичних змагань». Чи було замовлено цей корабель справді Нероном, чи його супротивниками, встановити вже важко, але вороги Нерона зуміли повною мірою скористатися цим. Мало хто пам'ятав, скільки мільйонів сестерціїв роками доплачував Нерон, щоб утримувати в Римі мінімальні

ціни на хліб. Усі бачили в прибулому з багатої хлібом Александрії кораблі пісок замість зерна. Можливо, Нерон, навіть відчайдушно потребує грошей, вживав заходів із постачання в Рим продовольства з інших місць, але з огляду на тодішні швидкості пересування й те, що постачання зерна з Африки було перервано раптово, для виправлення ситуації потрібні були місяці, необхідний був час, а саме часу в Нерона й не було.

Частина намісників провінцій ще зберігала вірність імператорові, але Нерон розгубився й не зумів цим скористатися, він метушився, і в його діях було щораз більше безпорадності. Готуючись до походу, він насамперед подбав про вози для перевезення театрального начиння, а на ложниць, які його супроводжували, наказав обстригти як чоловіків й озброїти сокирами й щитами, як амазонок. Усім станам він наказав пожертвувати частину свого статку, а наймачам приватних будинків і кімнат негайно внести до імператорської скарбниці річну плату за житло, причому суворо вимагав, щоб золоті й срібні монети не були стертими. Він оголосив також військовий набір по всіх трибах, але ніхто не з'явився, а понад те, збунтувалися й інші війська. Довідавшись про це на новому бенкеті, Нерон зі злості розбив об підлогу два свої найулюбленіші кришталеві кубки. Якщо вірити Светонію Транквіллу, Нерон став подумувати то про те, щоб утекти до парфян, то про те, щоб вирушити до Гальби й випросити в нього собі хоча б намісництво в Єгипті - лист із таким проханням знайшли потім у його скриньці.

Можливо, Светоній Транквілл - основне джерело наших відомостей про останні дні Нерона - десь перебільшує й зображує тодішні спроби Нерона втримати владу трохи гротескно, але навряд чи слід сумніватися, що дії Нерона були гарячковими й безрезультатними.

33. Останні дні

Це була агонія. Так нічого й не розпочавши, Нерон щоразу відкладав і прийняття рішення на наступний день. Хоча час він ще мав - у Клодія Макра не було можливості переправитися до Італії, а Гальба, хоч і спромігся зібрати деякі війська, тільки перейшов кордон Нарбонської Галлії, і до Рима йому йти було ще не менш ніж півтисячі миль. Проте найстрашніший супротивник Нерона перебував не в Африці і не в Іспанії, а в Римі. Його зрадив префект преторія Німфідій Сабін, який вирішив зіграти власну гру, а для початку тайкома переконав преторіанську гвардію перейти на бік Гальби.

Пам'ятаючи, як імператор Клавдій повівся із преторіанцями, які вбили Калігулу (їх було страчено), Німфідій Сабін не став організовувати замаху, а діяв хитріше - вивів солдатів із палацу.

Якось уночі Нерон прокинувся й побачив, що його покинули й охоронці, і преторіанська гвардія, і майже всі слуги. Спершу він кинувся шукати когось досвідченого в поведженні зі зброєю, хто міг би завдати йому смерть без зайвих страждань, але не знайшов. А потім інстинкт самозбереження узяв гору, і Нерон спробував хоч на якийсь час десь сховатися. «Вільновідпущеник Фаон запропонував йому свою садибу, розташовану між Соляною й Номентанською дорогами, на четвертій милі від Рима. Нерон, босий, в одній туніці, накинув темний плащ, закутав голову, прикрив обличчя хустиною, скочив на коня» і помчав до Фаона; «з ним було лише четверо супутників, серед них - Спор».

Чи правду подейкували про Спора, що він був коханцем Нерона, чи їх зв'язувала любов до мистецтва й дружба? Хтозна... Але Спор був одним з останніх, хто не залишив скинутого імператора. Зостався з Нероном і його вільновідпущеник Елафродіт.

Ще нещодавно йому плескав весь Рим, а тепер, коли Нерон зі своїми супутниками проїжджав повз один із таборів, до нього долетіли крики солдатів, «які бажали йому загибелі, а Гальбі - удачі». Хоча армія Гальби була ще дуже далеко від Рима, римський гарнізон і сенат, бачачи, що преторіанська гвардія покинула Нерона, поспішили визнати імператором Гальбу. Рішенням сенату Нерона було наказано спіймати і стратити.

За всіх часів було чимало охочих топтати полеглого правителя, але такий настрої був не в усіх. Коли один із перехожих, побачивши Нерона й вершників, які поспішали з ним, сказав іншому: «Вони женуться за Нероном», Нерон не впорався з конем, той сахнувся, і обличчя імператора, що втратив владу, відкрилося. Відставний солдат преторіанець, який стояв поруч, упізнав його й віддав честь.

Сподіватися на те, що всі зустрічні поводитимуться так, як повівся цей солдат, було не варто. Домчавши до повороту, Нерон і його супутники відпустили коней і стежкою крізь густу траву й кущі пробралися до задньої стіни вілли. Фаон запропонував імператорові на якийсь час заховатися в ямі, звідки брали пісок, - важливо було, щоб Нерона не помітив ніхто зі сторонніх, але лізти в яму Нерон відмовився. Щоб він міг потрапити на віллу, терміново прорили таємний хід, але й там Фаон не міг прийняти його в апартаментах, а сховав у якійсь комірці. Там на скромному ліжку з жалюгідною підстилкою Нерон, укритись старим плащем, зміг трохи перепочити. Утім, ставало ясно, що виходу немає і єдине, що він може ще зробити, - це піти з життя більш-менш гідно.

Нерон попросив зняти із себе мірку, щоб вирити могилу, зібрати шматки мармуру для надгробка, а також принести дров, щоб спалити тіло. Після кожного свого наказу він схлипував і повторював: «Який великий артист умирає в мені!»

Він ніяк не зважувався вкоротити собі віку й барився, поки до Фаона не прийшов скороход, який приніс листа, де було сказано, що сенат оголосив Нерона ворогом і розшукує, щоб «стратити за звичаєм предків». Нерон запитав, що це за страта. Йому відповіли, що злочинця роздягають догола, голову затискають колодою, а тулуб шмагають різками до півсмерті, після чого відрубують голову. Нерон дістав тоді два кинджали, спробував їх на гостроту, але зволікав доти, доки за ним не прибув загін вершників, і лише тоді встромив собі в горло кинджал.

Це сталося, за одними даними, 7 червня, а за іншими - 11 червня 68 року. Годувальниці Нерона Еклога й Александрія разом з його наложницею Акте гідно поховали його в усипальниці роду Доміціїв - похорон обійшовся в 200 тисяч сестерціїв. Дозвіл на похорон дав вільновідпущеник Гальби Ікел, якого звільнили із в'язниці після усунення Нерона і який тепер розпоряджався від імені Гальби в Римі.

Післямова

Римляни сприйняли смерть Нерона по-різному. Одні раділи, бігаючи містом у фрігійських ковпаках (такий ковпак, згідно зі звичаєм, надягали на голову раба, відпускаючи його на волю), проте «були й такі, які ще довго прикрашали його гробницю весняними й літніми квітами та виставляли на ростральних трибунах то його статуї в консульській тозі, то едикти, де йшлося про те, що він живий і незабаром повернеться на острах своїм ворогам».

У деяких частинах імперії його попри все продовжували шанувати.

Особливо популярним ім'я Нерона було в східних провінціях Риму та в сусідній Парфії. Парфянський цар Вологез, вдячний Неронові за те, що той після воєн за Вірменію, які тривали від 55 до 62 року, погодився поставити там царем брата Вологеза Тирідата, через своїх послів, які вирушили у Рим для поновлення союзу, з особливою наполегливістю просив, щоб пам'ять Нерона залишалася в пошані.

Про те, що Нерон був досить неоднозначною особистістю, найкраще свідчить ставлення до нього жителів східних провінцій імперії. Ще впродовж кількох десятиліть після його загибелі в різних східних провінціях імперії з'являлися самозванці, Лженерони, які здійснювали повстання під гаслом відновлення своєї влади. Певне, саме кількаразова поява Лженеронів породила міф, який поширився серед християн у IV-V ст., про майбутнє друге пришествя Нерона напередодні кінця світу і його виступ на боці Антихриста проти «праведних». Нерон став символом репресій проти християн.

Цікаво, що коли наприкінці IV - на початку V ст. у Римі з'явилася традиція карбувати й роздавати народові у свята «конторніати» - імітації стародавніх монет, то, хоча серед них і була невелика кількість конторніатів із зображеннями різних обожнених «добрих» імператорів, явно переважали монети із зображеннями Нерона. Чому ж саме Нерон знову став таким популярним? Можливо, випуск монет із зображенням гонителя християн Нерона був однією з форм прихованої антихристиянської пропаганди, яку намагалися тоді провадити останні погани.

Потім про Нерона забули. Минуло ще півтора тисячоліття. У XIX-XX ст. у Європі, що вже давно прийняла християнство, посилився інтерес до римської культури й мистецтва, тож зображення Нерона знову стали популярними і їх часто використовували для оздоблення різних предметів.

Нерон жодного разу не відзначився ані як видатний державний діяч,

ані як полководець, ніколи його не вважали «добрим» імператором, про ступінь його майстерності як співака й артиста можна лише здогадуватися. Однак його незвичайне життя й трагічна доля завжди вабили до себе істориків та письменників, і, напевно, немає жодного римського імператора, про якого було б написано більше книг, аніж про Нерона. Утім, як зазначав ще сучасник Нерона, Йосиф Флавій, «багато письменників розповідали про Нерона; одні з них, яким він чинив благодіяння, із вдячності до нього спотворювали істину, інші з ненависті й ворожості настільки оббрехали його, що не заслуговують жодного вибачення».

Цілковито поділяючи цю думку Йосифа Флавія, я намагався писати свою книгу без упередженості.

Володимир Дмитренко

This file was created

with BookDesigner program

bookdesigner@the-ebook.org

12.05.2010

FB2 document info

Document ID: bd-6708f3-5be4-514f-b79f-539e-82c1-ab983a

Document version: 1

Document creation date: 12.05.2010

Created using: Book Designer 5.0 software

Document authors :

- VV

Source URLs :

-

About

This book was generated by Lord KiRon's FB2EPUB converter version 1.1.3.0.

Эта книга создана при помощи конвертера FB2EPUB версии 1.1.3.0 написанного Lord KiRon.

<http://www.fb2epub.net>

<https://code.google.com/p/fb2epub/>